

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО

УДК 02:378(477)

Т. В. Новальська

НАСТУПНІСТЬ ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ТА АРХІВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ

Мета роботи – визначити та науково обґрунтувати сучасні тенденції розвитку ступеневої підготовки компетентних фахівців інтегрованої спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» у вищих навчальних закладах I-II та III-IV рівнів акредитації. Досягненню мети дослідження сприяла **методологія** соціокомунікативного підходу, використана для обґрунтування комунікаційної сутності, послідовності, структури у підготовці майбутніх фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної галузі. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше запропонована складова моделі наступності здобуття вищої інформаційно-бібліотечної та архівної освіти під впливом глобалізаційних процесів, інтеграції України до Європейського та світового освітнього простору з метою забезпечення міжнародного визнання інтегрованої спеціальності. **Висновки.** Запропонована складова моделі наступності у здобутті вищої бібліотечно-інформаційної та архівної освіти буде сприяти розвитку професійних компетентностей, що визначає ефективне використання здібностей кожного працівника, дає можливість поетапно здійснювати професійну підготовку відповідно до вимог конкретної установи, де здійснюється збір, обробка, обмін інформацією тощо, а саме в бібліотеках різних типів і рівнів, архівах, інформаційних центрах, а також книговидавничих та книготорговельних підприємствах.

Ключові слова: вища освіта; освітні реформи; реформування; професійні компетентності; навчальні плани; дисципліни; коледж (училище); вищий навчальний заклад.

Т. В. Новальская

ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ ПРИОБРЕТЕНИЯ ВЫСШЕГО БИБЛИОТЕЧНО-
ИНФОРМАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМ

Цель работы – определить и научно обосновать современные тенденции развития поэтапной последовательности подготовки компетентных специалистов интегрированной специальности 029 «Информационное, библиотечное и архивное дело в высших учебных заведениях I-II и III-IV уровней акредитации. Достижению цели исследования содействовала **методология** социокоммуникативного подхода, которая была использована для уточнения коммуникационной сути, последовательности, структуры при подготовке будущих специалистов информационной, библиотечной, архивной отрасли. **Научная новизна** работы состоит в том, что впервые предложена одна из составляющих модели последовательности приобретения высшего информационно-библиотечного и архивного образования под действием глобализационных процессов, интеграции Украины к европейскому и мировому образовательному уровню с целью обеспечения международного признания интегрированной специальности. **Выводы.** Предложенная составляющая модели последовательности в приобретении высшего библиотечно-информационного и архивного образования будет содействовать развитию профессиональных компетентностей, что определяет эффективное использование способностей каждого работника, дает возможность поэтапно осуществлять профессиональную подготовку в соответствии с требованиями конкретной организации, где осуществляется сбор, обработка, обмен информацией и т.д., а именно в библиотеках разных типов и уровней, архивах, информационных центрах, а также книгоиздательских и книготорговых предприятиях.

Ключевые слова: высшее образование; образовательные реформы; реформирование; профессиональные компетентности; учебные планы; дисциплины; колледж (училище); высшее учебное заведение.

T. Novalska

THE SEQUENCE OF ACQUISITION OF THE HIGHER LIBRARY AND INFORMATION EDUCATION IN THE CONDITIONS OF REFORMS

Purpose of Article. The purpose of the article is to identify and prove scientifically modern trends in a phased sequence of training competent professionals integrated specialty 029 "Information, Librarian and Archive Science in the universities I-II and III-IV accreditation levels. **Methodology.** The achieving the research goal contributes to the methodology of socio-communicative approach, which was used to refine the communication effect, the sequence structure in the preparation of the future experts of information, library, archive sector. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of the work lies in the fact that for the first time, a model sequence of acquisition of higher information and library and archival education is reviewed under the influence of globalization processes, integration of Ukraine to the European and world educational level in order to ensure international recognition of an integrated specialty. **Conclusions.** The proposed model of consistency in the acquisition of higher library and information and archival education will contribute to the development of professional competencies, which determine the effective use of skills of each employee, allow gradually implement the training in accordance with the requirements of a particular organization, which carried out the collection, processing, exchange of information and etc.

Keywords: higher education; educational reform; reform; professional competence; curricula; discipline; college (technical high school); a higher education institution.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, інтеграція України до європейського та світового освітнього простору, умови, що їх диктує інформаційне суспільство, прийняття Закону України «Про вищу освіту» №1556-VII/1 від 01.07.2014 (остання редакція 5 березня 2017 р. [3]) та постанови Кабінету Міністрів України № 226 від 29.04.2015 року «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [5], нової інтегрованої спеціальності підготовки фахівців 029 – «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» вимагають якісних змін у діяльності освітніх закладів, розробку нового стандарту, навчальних планів, удосконалення робочих програм тощо.

Актуальним на сьогодні є питання наступності здобуття вищої інформаційної, бібліотечної та архівної освіти у рамках інтегрованої спеціальності. Важливим є визначення переліку дисциплін, які має опанувати майбутній фахівець на різних освітніх рівнях. Послідовно вибудований перелік фундаментальних, професійних та практично-орієнтованих дисциплін інваріантної частини освітніх програм, оволодіння комплексом знань, умінь і навичок допоможе зберегти спадкоємність фахової підготовки, забезпечить послідовне

формування фахового світогляду та відповідність визначеним компетентностям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми модернізації вищої освіти аналізують у працях провідні вітчизняні вчені: з позиції філософії освіти – В.Андрущенко, Г. Балл, Л. Гриневич, В. Кремень, В. Огнев'юк, В. Шинкарук; неперервної освіти – С. Гончаренко, І. Зязюн, С. Сисоєва; удосконалення навчального процесу у вищих навчальних закладах – А. Алексюк, В. Білогур, Я. Болюбаш; професійної освіти майбутніх фахівців – Ю. Бойчук, О. Дубасенюк, М. Євтух, В. Наумчук та інші.

Питання навчання майбутніх фахівців документно-інформаційної сфери розкривають знані науковці галузі: В. Бездрабко, Л. Демчина, С. Дубова, С. Кулешов, Н. Кушнарченко, О. Матвієнко, Ю. Палеха, М. Слободяник, В. Спринсян, І. Тюрменко, Л. Філіпова, Г. Шведова-Водка та ін. Особливостям вищої архівознавчої освіти присвячено праці відомих істориків-архівознавців І. Войцехівської, М. Довбищенка, Я. Калакури, І. Матяш, С. Павленко, М. Палієнко, М. Щербак та ін.

Питання удосконалення вищої бібліотечно-інформаційної освіти, змістовні концепції її розвитку в різні роки були запропоновані В. Бабичем, Н. Бачинською, В. Загуменною,

В. Ільганаєвою, Н. Кушнарєнко, М. Сенченком, М. Слободяником, А. Соляник, А. Чачко, В. Шейко, А. Шемаєвою [4]. Водночас, проблема навчання майбутніх бібліотекарів в училищах, коледжах культури не знайшла широкого обговорення на сторінках фахових видань. Як правило, це поодинокі статті викладачів циклових комісій, зокрема М. Баніної, О. Лозовицької, Н. Піскун, Г. Черевко, в яких йдеться про організацію навчального процесу та виховної роботи в конкретному навчальному закладі. В сучасному бібліотекознавстві поки що відсутні праці, в яких би аналізувалась наступність здобуття вищої бібліотечно-інформаційної освіти від ступеня молодшого бакалавра до ступеня магістра, хоча інтерес до цього питання значний і з боку викладачів університетів, академій, і з боку викладачів коледжів, вищих училищ, технікумів. Свідченням цього є їх активна участь в обговоренні питань на конференціях, семінарах, засіданнях «круглих столів» секції бібліотечно-інформаційної освіти Української бібліотечної асоціації. Актуалізується ця проблема і в зв'язку з запровадженням інтегрованої спеціальності.

Мета дослідження – визначити та науково обґрунтувати сучасні тенденції розвитку ступеневої підготовки компетентних фахівців інтегрованої спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» у вищих навчальних закладах I-II та III-IV рівнів акредитації.

Виклад основного матеріалу. Основні заходи реформ, модернізація вищої освіти, ступенева підготовка фахівців регламентується Законом «Про вищу освіту», зокрема у статті 5 Закону визначено такі ступені вищої освіти: молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук, кожен із яких здобувається на відповідному рівні. Так, ступінь молодшого бакалавра передбачає опанування початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти, в процесі якого відбувається загальнокультурна та професійно орієнтована підготовка спеціальних умінь і знань, а також певний досвід їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад в установах. Ступінь бакалавра здобувається на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, що передбачає здобуття особою

теоретичних знань та практичних навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю. Ступінь магістра досягається на другому (магістерському) рівні вищої освіти, що передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності. Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра. Перший науковий ступінь, доктора філософії, здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Цей ступінь присуджується в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді [3]. В цій статті ми зупинимось на послідовності у здобутті трьох ступенів вищої освіти: молодшого бакалавра, бакалавра, магістра.

Означені ступені здобуваються у вищих навчальних закладах. У статті 28 Закону визначено наступні типи вищих навчальних закладів: університет – багатогалузевий або галузевий вищий навчальний заклад, що проводить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (в тому числі доктора філософії)...; академія, інститут – галузевий вищий навчальний заклад, що проводить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями; коледж – галузевий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що проводить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра [3].

До 2016 року початковий рівень освіти, ступінь молодшого бакалавра (спеціаліста) за напрямом підготовки 020105 «Документознавство та інформаційна діяльність» спеціалізації 5.02010501 «Діловодство», забезпечували 45 навчальних закладів I-II рівнів акредитації, до складу яких входили училища, технікуми,

коледжі [2]. Перший та другий рівень освіти, ступінь бакалавра (6.020105) та магістра (8.020105) цього напрямку здійснювали 32 вищі навчальні заклади, серед них такі провідні виші: Харківська державна академія культури (ХДАК), Київський національний університет культури і мистецтв (КНУКіМ), Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв (НАКККіМ), Острозька академія, Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, Університет «Львівська політехніка», Національний авіаційний університет, Львівський національний університет ім. Івана Франка (ЛНУ ім. І. Франка) та інші.

Початковий рівень вищої бібліотечно-інформаційної освіти, ступінь молодшого бакалавра за напрямом підготовки 020102 «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія» спеціалізації 5.02010201 «Бібліотечна справа», здобувався в 9 вищих училищах та 10 коледжах культури і мистецтв. Перший та другий рівень, ступінь бакалавра та магістра в 4-ох університетах та 2-ох академіях, серед них КНУКіМ, Київський університет імені Бориса Грінченка, Рівненський державний гуманітарний університет, Львівський національний університет імені Івана Франка, ХДАК, НАКККіМ.

Щораз більшого соціального значення набуває фах архівіста. Архівні установи на сучасному етапі як ніколи мають значну потребу в співробітниках, які мають профільну освіту, адже підготовку істориків-архівістів у нашій країні здійснюють лише в 4-ох вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації, серед них: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Львівський національний університет імені Івана Франка та Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Незважаючи на те, що окремі документознавчі кафедри в навчальні плани вводили дисципліни архівознавчого спрямування, проблема підготовки кадрів для архівних установ залишається актуальною. Вочевидь, запровадження інтегрованої спеціальності деякою мірою вирішить проблему підготовки фахівців для бібліотек та архівів.

Після здобуття ступеня молодшого бакалавра у коледжах, училищах (далі – коледж)

випускники, як правило, продовжують навчання, здобуваючи рівень бакалавра, а поступово й магістра. В університет (академію), (далі – університет) їх зараховують на третій курс. І саме тут перед викладачами та студентами постає питання про послідовність в опануванні знань, умінь, навичок у коледжі та університеті. З досвіду нашої багатолітньої практики викладання в КНУКіМ, підготовки бакалавра на базі молодшого спеціаліста, можна зробити висновок про проблеми у наступності здобуття вищої освіти, неузгодженості навчальних планів. Зазвичай, випускнику коледжу доводиться самотужки опановувати ті фундаментальні дисципліни, які вивчають на першому, другому курсі в університеті або ж навпаки їм доводиться одну й ту ж дисципліну слухати декілька разів. На нашу думку, назріло питання розробки моделі послідовності у здобутті знань у вищих різних рівнів акредитації.

Наступність у здобутті вищої освіти ми розуміємо як безперервний поетапний процес розгортання структурних компонентів змісту освіти, поступовий перехід від одного рівня навчання до іншого, їх взаємозв'язок, послідовне ускладнення навчальної інформації, посилення вимог до обсягу й глибини засвоєння знань, умінь і навичок. Кожен новий етап навчання повинен бути пов'язаний із попереднім. Реалізація принципу наступності потребує підтримки зв'язків між осередками освіти I-II та III-IV рівнів акредитації, з метою узгодження навчальних планів, програм дисциплін, які будуть сприяти розвитку і горизонтальної, і вертикальної мобільності, що створить можливість переходу з одного освітнього рівня на інший, більш високий.

Однією із складових моделі мають бути узгоджені навчальні плани, перш за все, інваріантна їхня частина – єдина для спеціальності 029 та спеціалізацій, які будуть визначені вищими навчальними закладами.

Не зупиняючись на аналізі дисциплін соціогуманітарного циклу, детальніше розглянемо фундаментальні та професійно-орієнтовані навчальні дисципліни інваріантної частини плану. Саме фундаментальні дисципліни забезпечують світоглядне й системне мислення та є необхідним фундаментом, базою для розвитку професійних компетентностей майбутнього фахівця.

Запропонована нами складова моделі доповідалась на пленарному та обговорювалась на засіданні «круглого столу» секції бібліотечно-інформаційної освіти під час роботи VII Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна інформаційно-бібліотечна освіта: європейські орієнтири», що відбувалась 1-4 березня 2017 р. у смт. Славське. В процесі обговорення було визначено наступні фундаментальні дисципліни, що мають опановувати студенти в коледжах та університетах. Зауважимо, що визначення навчальних дисциплін здійснюва-

лось відповідно до загальних та професійних компетентностей, визначених останньою редакцією Стандарту вищої освіти України першого рівня вищої освіти ступеня бакалавра за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна, архівна справа», яку на конференції оприлюднила доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри документознавства та книгознавства ХДАК А.А. Соляник [6].

Для більшої наочності перелік дисциплін наведено в таблиці 1.

Таблиця 1.

Вищий навчальний заклад I- II рівня акредитації	Вищий навчальний заклад III- IV рівня акредитації
Інваріантна частина плану єдиної для всіх спеціалізацій бібліотечно-інформаційного та діловодно-архівознавчого профілів	
Фундаментальні дисципліни	
<i>Інформаційно-комп'ютерні технології</i>	<i>Інформаційні технології</i>
<i>Інформаційні системи та мережі</i>	<i>Інформаційні системи та мережі</i>
<i>Основи АСОД</i>	<i>АСОД</i>
<i>Основи документознавства</i>	<i>Документознавство</i>
<i>Основи соціальних комунікацій</i>	<i>Соціальні комунікації</i>
	<i>Інформаційний менеджмент</i>
<i>Основи інформаційного права</i>	<i>Інформаційне право</i>
<i>Основи інформаційної етики</i>	<i>Інформаційна етика та екологія</i>

Не меншу дискусію викликало й визначення дисциплін професійно-орієнтованого спрямування, то ж подаємо їх у таблиці 2.

Таблиця 2.

ПРОФЕСІЙНІ ТА ПРАКТИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ	
<i>Основи бібліотекознавства та історія бібліотек</i>	<i>Бібліотекознавство</i>
<i>Основи бібліографознавства</i>	<i>Бібліографознавство</i>
<i>Основи архівознавства</i>	<i>Архівознавство</i>
<i>Інформаційне обслуговування</i>	<i>Інформаційний сервіс</i>
	<i>Автоматизовані інформаційно-пошукові системи</i>
	<i>Електронні бібліотеки та архіви</i>

Згідно з вимогами до навчальних планів, 60% їхнього обсягу будуть спрямовані на опанування студентами загальних та професійних компетентностей, що є обов'язковим для студентів усіх спеціалізацій у межах єдиної інтегрованої спеціальності, а решта 40% – на набуття обраної студентом спеціалізації, як-от, «Бібліотечно-інформаційна діяльність», «Інформаційно-аналітична діяльність», «Архівознавча діяльність», «Документознавчо-інформаційна діяльність» тощо. Тобто 40% становить варіативна частина плану, яку буде формувати вищий навчальний заклад відпо-

відно до обраних спеціалізацій [6]. На нашу думку, кожний навчальний заклад буде розвивати свої спеціалізації, відповідно до свого профілю підготовки фахівців та певною мірою «моди на професію». Так, наприклад, активно обговорюється питання підготовки аналітиків у межах спеціальності 029 [6].

Як приклад варіативної частини плану для спеціалізації «Бібліотечна справа» та «Бібліотечно-інформаційна діяльність» наведемо в таблиці 3.

Таблиця 3.

ВАРІАТИВНА ЧАСТИНА ПЛАНУ ДЛЯ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ	
Бібліотечна справа	Бібліотечно-інформаційна діяльність
<i>Вступ до спеціальності</i>	
<i>Основи історії книги</i>	<i>Книгознавство та історія книги</i>
	<i>Історія бібліотечної справи</i>
<i>Бібліотечні фонди</i>	<i>Бібліотечне фондознавство</i>
<i>Бібліотечні інформаційно-пошукові системи</i>	<i>Бібліотечні інформаційно-пошукові системи</i>
<i>Обслуговування в бібліотеках</i>	<i>Бібліотечний сервіс</i>
<i>Автоматизовані бібліотечні технології</i>	<i>Автоматизовані інформаційно-бібліотечні технології</i>
<i>Управління діяльністю бібліотек</i>	<i>Бібліотечний менеджмент і маркетинг</i>
<i>Професійна етика бібліотекаря</i>	
<i>Основи бібліотечного краєзнавства</i>	<i>Бібліотечно-бібліографічне краєзнавство</i>
	<i>Економіка бібліотечно-інформаційної діяльності</i>

Важливим елементом моделі наступності здобуття вищої освіти повинні бути міждисциплінарні зв'язки. Програми, зміст навчальних дисциплін не повинні дублюватися, а на кожному рівні ускладнюватись, наповнюватись новими темами та інформацією. Подальша робота над моделлю залежатиме від співпраці викладачів осередків освіти, від їхнього спільного бажання сприяти розвитку і горизонтальної, і вертикальної мобільності, узгодженості навчальних планів.

Розробка Стандарту ступеня магістра продовжується. Водночас у межах наступності здобуття вищої освіти можна запропонувати (для обговорення) такий перелік дисциплін інваріантної частини. Фундаментальними визначити наступні: «Педагогіка вищої школи», «Методологія та організація наукових досліджень»,

«Інтелектуальна власність»; професійно-орієнтованими – «Методика викладання фахових дисциплін», «Сучасні інформологічні, бібліотекознавчі та архівознавчі концепції», «Інформаційна аналітика», «Світові електронні ресурси», «Соціокультурне проектування». Варіативну частину плану можна буде узгоджувати після сформованих у Стандарті спеціальних компетентностей.

Наступність у здобутті вищої бібліотечно-інформаційної, архівної освіти буде сприяти поетапному розвитку компетентностей, що визначає ефективне використання здібностей кожного працівника, дає можливість результативно здійснювати професійну діяльність відповідно до вимог конкретного робочого місця в документально-комунікаційній сфері.

Список використаних джерел

1. Гранчак Т. Дисципліни аналітичного профілю як компонент програми підготовки бакалаврів спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» / Т. Гранчак // Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна інформаційно-бібліотечна освіта: Європейські орієнтири» (смт. Славське, Львівська обл., 1-4 березня 2017 р.): зб. матеріалів / УБА. – Київ, 2017. – 1 електрон. опт. диск.
2. Демчина Л. І. Спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність у контексті ступеневої освіти / Л. І. Демчина // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – Вип. 34. – С. 243-249.
3. Закон України Про вищу освіту : прийнятий 1 лип. 2014 року №1556-VII // Урядовий кур'єр. – 2014. – №146. – 13 серп.
4. Новальська Т. В. Вища бібліотечна освіта в Україні: сторінки історії, шляхи модернізації / Т. В. Новальська // Всеукраїнська науково-практична конференція «До 75-річчя заснування Національної історичної бібліотеки України» : зб. матеріалів. – Київ, 2014. – С. 96-101.
5. Постанова Кабінету міністрів України Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : прийнята 29 квітня 2015 року №266. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/law/show/266-2015-%DO%BF/> – Назва з екрана.
6. Соляник А. А. Сучасні проблеми стандартизації вищої бібліотечно-інформаційної освіти в Україні / А. А. Соляник // Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна інформаційно-бібліотечна освіта: Європейські орієнтири» (смт. Славське, Львівська обл., 1-4 березня 2017 р.): зб. матеріалів / УБА. – Київ, 2017. – 1 електрон. опт. диск.

References

1. Hbranchak, T. (2017). Subjects analytical profile as part of programs for bachelors Specialty «Information, Library and Information Science». Proceedings of the International Scientific-Practical Conference «Modern Information and Library Education: European orientations». Kyiv, 1 elektron. opt. dysk [in Ukrainian].
2. Demchyna, L. I. (2011). Specialty «Documentation and Information in the Context level education». Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury, 34, 243-249 [in Ukrainian].
3. Law of Ukraine on Higher Education from July 1 2014, №1556-VII (2014, August 13). Uriadovyi kurier, 146 [in Ukrainian].
4. Novalska, T. V. (2014). Library Higher Education in Ukraine: History, Ways of Modernization. Proceedings of the Scientific Conference «By the 75th anniversary of the National History Library of Ukraine» (pp. 96-101). Kyiv [in Ukrainian].
5. Cabinet of Ministers of Ukraine On the list of disciplines and specialties, which trains candidates Higher Education from April 29 2015, №266. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/law/show/266-2015-%DO%BF/> [in Ukrainian].
6. Solianyk A. A. (2017). Modern problems of standardization of library and information of higher education in Ukraine. Proceedings of the International Scientific-Practical conference «Modern Information and Library Education: European benchmarks». Kyiv, 1 elektron. opt. dysk [in Ukrainian].

УДК 339:002.1

О. В. Шевченко

ТОРГОВЕЛЬНЕ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО В СТРУКТУРІ ГАЛУЗЕВОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Мета роботи. Дослідження пов'язане з обґрунтуванням нового наукового теоретичного напрямку – торговельного документознавства. Постає необхідність наукового осмислення та практичного подолання суттєвих протиріч між інтенсивними темпами зростання джерел торговельної інформації і недостатнім її відтворенням у галузевих документних ресурсах. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні соціокомунікативного й системного підходів, що надало змоги обґрунтувати сутність та особливості торговельного документознавства як прикладного наукового напрямку, одного з різновидів галузевого документознавства, що збагачує новим науковим знанням теорію загального документознавства, визначити основні структурні елементи галузевої документаційної системи, з'ясувати різноаспектну їх характеристику. **Наукова новизна** роботи полягає в обґрунтуванні нового наукового напрямку – торговельного документознавства, предметом дослідження якого є закономірності розвитку систем торговельної документації за окремими напрямками торговельної діяльності та відповідно до функціональних обов'язків професійних суб'єктів. **Висновки.** Новий науково-прикладний напрям – торговельне документознавство – виник на стику економічних наук і документознавства, опосередкований торговельною документацією, що відображає специфіку функціонування торговельної галузі України.

Ключові слова: галузеве документознавство, торговельне документознавство, комунікаційне середовище, торговельна діяльність.

Е. В. Шевченко

ТОРГОВОЕ ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЕ В СТРУКТУРЕ ОТРАСЛЕВОГО ДОКУМЕНТОВЕДЕНИЯ: ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Цель работы. Исследование связано с обоснованием нового научного теоретического направления – торгового документоведения. Возникает необходимость научного осмысления и практического преодоления существенных противоречий между интенсивными темпами роста торговых источников информации и недостаточным их воспроизведением в отраслевых документных ресурсах. **Методология исследования** заключается в применении социокommunikативного и системного подходов, что дало возможность обосновать сущность и особенности торгового документоведения как прикладного научного направления, одного из разновидностей отраслевого документоведения, что обогащает новым научным знанием теорию общего документоведения, определяет основные структурные элементы отраслевой документационной системы, выясняет разноаспектную их характеристику. **Научная новизна** работы заключается в обосновании нового научного направления – торгового документоведения, предметом исследования которого есть закономерности развития систем торговой документации по отдельным направлениям торговой деятельности и в соответствии с функциональными обязанностями профессиональных субъектов. **Выводы.** Новое научно-прикладное направление – торговое документоведение возникло на стыке экономических наук и документоведения, опосредованно торговой документацией, отражающей специфику функционирования торговой отрасли Украины.

Ключевые слова: отраслевое документоведение, торговое документоведение, коммуникационная среда, торговая деятельность.

TRADE DOCUMENTATION STRUCTURE OF THE INDUSTRY DOCUMENTATION: FEATURES OF FUNCTIONING

Purpose of Article. The study deals with theoretical substantiation of a new scientific direction – commercial records management. There is a need of scientific understanding and practical overcoming significant contradictions between the intensive growth of trade information sources and its insufficient reproduction in the industry document resources. **Methodology.** The research methodology is the using of socio-communicative and systematic approaches, which give the opportunity to explain the nature and features of the trading activity as applied research areas, one of the varieties of sectoral activity; enrich new scientific knowledge the theory of General records management; identify the main structural elements of the sectoral system documentation, show its various characteristics. **Scientific novelty.** The scientific novelty of work consists in a substantiation of a new scientific direction of the trade documentation, the subject of the study which are the regularities of development of systems of trade documentation for some areas of trade activities and their functional responsibilities of professional actors. **Conclusions.** New scientific and practical direction as the trade record occurred at the intersection of economic sciences and document management, indirect trade documents reflecting the specifics of the functioning of retail industry of Ukraine.

Key words: branch documentation, trade documentation, communication environment, trading activities.

Актуальність теми дослідження, пов'язаної з формуванням ефективної системи функціонування торговельного документознавства в структурі галузевого документознавства, зумовлена необхідністю наукового осмислення та практичного подолання суттєвих протиріч між: інтенсивними темпами зростання джерел торговельної інформації і недостатнім її відтворенням у галузевому документознавстві; об'єктивною потребою в достовірній та оперативній інформації щодо стану функціонування торговельного документознавства та фрагментарністю його відображення. Подолання зазначених протиріч потребує розроблення наукових засад та стратегічних напрямів розвитку галузевого документознавства в умовах глобального соціокомунікативного простору. Ґрунтовний аналіз фахових публікацій свідчить: незважаючи на існування окремих праць науковців, деякі важливі аспекти означеної проблеми не набули комплексного та глибокого вивчення. Нині не існує відомостей про торговельне документознавство в структурі галузевого документознавства, про основні типи і види галузевих систем документації, що свідчить про слабкість розробленості даної проблеми, про недостатньо глибокий теоретичний аналіз, що потребує вирішення.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних засад формування галузевого

документознавства в структурі галузевого документознавства.

Виклад основного матеріалу. Особливе значення для вирішення досліджуваної проблеми мають наукові праці провідних українських документознавців: В. В. Бездрабко, Л. А. Дубровіної, С. Г. Кулешова, Н. М. Кушнарєнко, Ю. І. Палєхи, М. С. Слободяника, Г. М. Швецової-Водки та інших, у яких обґрунтовано сучасні концепції документознавства, зокрема галузевого, а також перспективні напрями подальшого розвитку документознавчих досліджень. Питання розвитку галузевої документації, зокрема торговельної, вчені та фахівці вважають невід'ємним компонентом галузевих документних комунікацій. Обґрунтування концепції стратегічного розвитку комерції в сучасних ринкових умовах, у яких функціонує торговельна документація, досліджують Л. І. Абалкін, В. А. Абчук, Л. Л. Авдєєнко, Я. М. Антонюк, В. В. Апопій, А. Л. Анчишкін, Л. К. Бабенко, С. І. Виноградова, А. М. Виноградська, Н. О. Власова, Я. Л. Гончарук, Ю. В. Гуняков, М. М. Дупай, Н. О. Криковцева, Л. С. Курська, Л. А. Лігоненко, Л. Г. Ліпич, А. А. Мазаракі, Н. П. Михайлишин, І. П. Міщук, Л. В. Осіпова, Т. Ю. Серьогіна, І. М. Сіняєва, Н. Г. Ушакова, Ю. М. Хом'як, Д. О. Черніков та ін. Економісти розглядають торговельну документацію: в межах супроводу основних завдань галузі – до-

кументного оформлення продажу, транспортного перевезення товарної продукції, митного оформлення, страхування, зберігання та ін.; у контексті галузевих класифікацій (стандартів, електронні документи в торгівлі) та характеристик окремих видів торговельної документації щодо правил їх укладання (господарських договорів, первинно-облікової торговельної документації, біржових угод, лізингу, маркування товарної продукції та ін.).

Об'єднання різних блоків, систем (підсистем) документації зумовлене потребами практичної діяльності або сталістю розроблених видів класифікаційних схем. Блоки управлінських (корпоративних) і галузевих (професійних) систем документації становлять єдину систему документаційного забезпечення певної сфери діяльності, що дозволило виокремити в структурі галузевого документознавства теоретико-прикладний напрям – торговельне документознавство.

У системі документознавчих наукових дисциплін торговельне документознавство належить до економічного документознавства. Крім того, воно пов'язане з галузевим документознавством, є його підсистемою. На рівні поняттєвого апарату, питань генези і виявлених закономірностей воно пов'язане із загальним документознавством. Такий підхід дозволяє визначити принципи виокремлення системи торговельної документації, охарактеризувати елементне (документне) наповнення системи; розглянути внутрішньосистемні і міжсистемні зв'язки; проаналізувати його функціональне призначення.

Дисциплінарні (галузеві) системи документації утворюються в результаті функціонування різних сфер соціальної діяльності і за змістом відповідають певній науковій галузі знань, відображають її специфіку. Виділяють три ознаки систем дисциплінарної (галузевої) документації: технічний, гуманітарний, природничий.

Базовою системою торговельного документознавства є економічна система, що включає такі підсистеми документації: торговельну, зовнішньоторговельну, фінансову, цінову, ресурсну, банківську, інвестиційну та ін.

Галузеве документознавство, яке вчені виокремлюють у структурі науки про до-

кумент, розглядається як науковий напрям, об'єктом вивчення якого є система документації, створеної у відповідних сферах (або галузях) соціальної діяльності. У межах систем та підсистем галузевої документації, зокрема господарського блоку, визначається місце торговельної документації як її підсистеми [19].

Проф. С. Х. Литвин до складових галузевого документознавства відносить управлінське і юридичне документознавство. Важливою особливістю галузевого документознавства є аналіз особливостей змісту конкретної групи документів, що визначає їхню структуру і функції та особливості їхнього використання в системі професійних комунікацій [18].

За основу взято класифікацію С. Г. Кулешова, який системи документації офіційного походження групує на базові (наукова, навчальна, економічна, виробничо-експлуатаційна, громадсько-політична, судова, законодавча, військово-оборонна, документація органів внутрішніх справ країни, цивільно-реєстраційна, документація системи охорони здоров'я), інфраструктурні (управлінська (організаційно-розпорядча, первинно-облікова, звітно-статистична, планова, бухгалтерсько-облікова), нормативна (документація з охорони праці, документація зі стандартизації, документація зі сертифікації, документація з пожежної безпеки), інформаційна (реєстраційно-облікова, документація систем інформаційного обслуговування)) і галузеві (дисциплінарні), які поділяє на технічні (транспортна документація, будівельна, страхова та ін.), гуманітарні (соціологічна, екологічна, етнографічна, археологічна та ін.) і природничі (геологічна, картографічна, метеорологічна та ін.). Увагу звернено на економічну систему документації, яка є базовою і до складу якої входить торговельна, зовнішньоторговельна, фінансова, цінова, банківська, виробнича [14-16].

Вважаємо, що для галузевого (торговельного) документа найприйнятнішою є класифікація проф. С. Г. Кулешова, згідно з якою торговельна документація може належати до інфраструктурного виду документації, оскільки функціонує в комерційній базовій сфері соціальної діяльності.

Торговельне документознавство слід визнати цілісною інтегративною системою знань

про різноманітні види документів, що функціонують у торговельній галузі, а також про засоби, методи і технології виготовлення, збирання, опрацювання, використання, зберігання, передачі документальних даних у часі та просторі. Предметом дослідження торговельного документознавства є закономірності розвитку систем торговельної документації за окремими напрямками торговельної діяльності (товаровиробництво, торговельне посередництво, товарообіг і споживання, маркетинг, реклама тощо) та відповідно до функціональних обов'язків професійних суб'єктів (продавців, дистриб'юторів, дилерів, брокерів, експедиторів, маркетологів, логістів, рекламистів, менеджерів тощо).

Торговельне документознавство тісно пов'язано із системою комунікацій, у межах якої здійснюється масштабна робота, спрямована на забезпечення його потреб в інформації. Комунікаційне середовище торговельного документознавства функціонує на основі сталих комунікативних зв'язків між суб'єктами торговельної діяльності: виробниками і споживачами товарної продукції, торговельними і фінансовими посередниками, які взаємодіють між собою через інформаційні потоки. Ієрархічна система побудови і функціонування торгівлі визначає структуру її документно-комунікативної моделі, поєднує процеси товарної політики в торговельній діяльності країни [9; 23].

Успішна діяльність галузі залежить від правильно побудованої комунікативної політики - важливої і необхідної умови її функціонування. Водночас створення ефективної надійної системи обміну інформацією, яка б відповідала вимогам повноти, достатності, оперативності, гнучкості - це одна із найскладніших проблем торговельної галузі. Комунікаційне середовище сучасних торговельних підприємств залежить від торговельних процесів, операцій, що мають єдину спрямованість під час взаємодії та досягнення ефективного обміну товарами, послугами [Комерційна діяльність на ринку]. Відповідно до великих масштабів торговельної діяльності використовують різноманітні комерційні операції, розширюють комерційний апарат, створюють інфраструктуру, а вузькі масштаби спрощують, раціоналізують комерційний процес, що позначається на кількісному наповненні кому-

нікантами та реципієнтами комунікаційного середовища торговельної галузі [12; 13].

Основними складниками змісту торговельної діяльності є: проектування і створення оптимальних моделей функціонування; вибір системи показників; обґрунтування розрахунків; оцінка результатів діяльності; вимір комерційного ризику; розробка прогнозів та їх використання в плануванні торговельної діяльності, розробка програм, стратегій; пошук конкурентоспроможних постачальників, потенційних замовників; формування системи зв'язків, підготовка та проведення переговорів між підприємствами, укладання договорів; вибір найоптимальніших методів продажу товарів з метою забезпечення максимального прибутку; оптимізація товаропостачання, впровадження прогресивних форм постачання, формування оптимального асортименту; оцінка ефективності комерційних операцій і процесу торговельної діяльності [7].

Комунікаційна основа торговельної діяльності ґрунтується на функціонуванні її складових – торговельного процесу та торговельних операцій, які здійснюються з метою забезпечення ефективного обміну товарами та послугами.

Торгівля трактується не тільки як важлива сфера економіки, яка сприяє становленню і розвитку ринкових відносин, а й як осередок економічних, соціальних і культурних чинників. У контексті наукового обґрунтування значення торгівлі в суспільстві важливості набувають розподільча і так звана виробнича концепції, які ставлять торгівлю в один ряд з виробництвом.

Торгівля розвивається в межах усієї системи економічних законів, серед яких ті закони, що притаманні товарній організації виробництва (закон вартості, закон попиту і пропозиції). Водночас розвиток торгівлі має відбуватися не тільки за економічними законами, а й за законами сталого розвитку, концепція якого розроблена під егідою ООН, а головним принципом є задоволення життєвих потреб нинішньої генерації людей. Сутність сталого розвитку торгівлі визначається як форма гармонізації використання економічних, трудових і матеріальних ресурсів з орієнтацією на безперервне підвищення соціальної ефективності.

Форми й напрями торгівлі визначаються способом виробництва. А. С. Савощенко і Національний класифікатор України КВЕД ДК 009:2010 (Класифікація видів економічної діяльності, державний класифікатор), зокрема у секції G, розділах 45, 46, 47, торгівлю класифікують за типом власності (приватна, державна, кооперативна); рухом товарів (оптова, роздрібна); способом функціонування (внутрішня, зовнішня, міжнародна); сферами виробництва (сільськогосподарська, продовольча, промислова та ін.) [11; 21].

Зауважимо, що єдиної класифікації торгівлі немає. Нині потребують вирішення наукові питання класифікації торгівлі як галузі економіки, про що зазначають такі вчені-економісти: П. Й. Атаман, В. В. Апопій, Ю. В. Цимбалюк, І. А. Дмитренко, В. А. Соколов, О. Г. Дроздова та ін. [1-6; 8; 10; 12; 13]. Узагальнено, що торговельна діяльність як система охоплює оптову, роздрібну, внутрішню, зовнішню торгівлю і торговельне посередництво.

До складу суб'єктів торговельної діяльності входять виробники товарної продукції, споживачі, торговельні і фінансові посередники, які продукують торговельні операції товарообміну і купівлі-продажу. Торговельні операції і торговельний процес як сукупність прийомів, способів спрямовані на забезпечення організаційних, економічних, соціальних, правових аспектів системи товарно-грошового обміну на основі галузевої системи торговельної документації. Торговельна діяльність є відкритою комунікаційною системою, що має ознаки самоорганізації, єдину мету, ієрархічність побудови, великі обсяги реалізації торговельної продукції, здійснюється на основі комунікативної взаємодії між суб'єктами торговельної галузі, її зовнішніми і внутрішніми підсистемами. Особливе значення мають маркетингові комунікації, які розглядаються як управлінські важелі з просування товару на всіх етапах: до продажу, у момент продажу, під час споживання, після споживання.

Особливістю комунікаційного середовища торговельного документознавства є функціонування численних комунікантів і реципієнтів, зв'язки яких забезпечує торговельна документація, яка створюється у сфері економіки (бізнесу, торгівлі, виробництва, транспорту та

ін.). Торговельна документація наявна в усіх складових документних ресурсів, є документним потенціалом оптимізації документально-го забезпечення комунікаційного середовища торгівлі України. Галузева система торговельної документації є документною базою оптимізації системи документально-го забезпечення комунікаційного середовища торговельної галузі України. Для розуміння місця і значення торговельної інформації в документах необхідно визначити її як змістову складову документа в інформаційних відносинах галузі. Відповідно до думки провідних учених-документознавців Н. М. Кушнарєнко, С. Г. Кулєшова, К. І. Рудельсон, Г. М. Швецової-Водки та інших, розподілимо торговельну документацію за подібними та відмінними ознаками [14; 17; 20; 22].

Проте виникає питання щодо видової належності торговельної документації. Згідно з класифікацією проф. С. Г. Кулєшова, торговельна документація може належати до інфраструктурного виду документації, оскільки функціонує в комерційній базовій сфері соціальної діяльності [14].

Незважаючи на відмінності між документами, зумовленими галузевою специфікою, результативність цієї роботи визначається знаходженням точок дотику, що забезпечить ефективне використання різних документів у межах певної установи, галузі чи економіки країни загалом. Кожний торговельний документ своїм видом (формою) і змістом вказує на зовнішній і внутрішній зв'язок з іншими документами. Для торговельної документації актуальною є проблема уніфікації, тобто визначення єдиного комплексу видів і різновидів документів, форм і правил складання і оформлення документів. Уніфікація документів передбачає їх стандартизацію, зменшення кількості видів і різновидів документів, визначення певного кола документів, за допомогою яких здійснюється комерційна діяльність.

Уніфікація торговельної документації спрямована на підвищення ефективності торговельної діяльності, що забезпечується використанням єдиних форм термінологічних систем, призначених для обслуговування комерційної сфери. Уніфікація – встановлення однотипового складу та форм термінологічної структури документів, що фіксують виконання однотип-

них функцій і проводиться з метою скорочення обсягів торговельної документації і типізації її форм, зниження трудоемності обробки, досягнення інформаційної сумісності різних систем документації відповідно функціям комерції.

Наукова новизна. Новий науковий напрям – торговельне документознавство – виник на стику економічних наук і документознавства, опосередкований торговельною документацією, що відображає специфіку функціонування торговельної галузі. Актуальність проблем, пов'язаних з використанням торговельної документації в комунікаційному просторі торговельної галузі, підвищення якісного рівня її інформаційного забезпечення зумовлені необхідністю впорядкування типо-видової структури галузевих інформаційно-документних ресурсів на рівні систематизації, уніфікації та стандартизації; вдосконалення організаційних і технологічних аспектів функціонування потоків галузевої документації.

Висновки. Торговельна документація є підсистемою дисциплінарної (галузевої) економічної системи документації, яка забезпечує документаційне супроводження, підтримку

торговельної галузі і включає: господарські договори, тендерну, рекламну, логістичну, страхову, транспортну, первинно-облікову, нормативну документацію. Торговельна документація являє собою складну інформаційну сукупність, яка характеризується великою кількістю параметрів і показників, що зумовлює роль уніфікації як одного з дієвих напрямів удосконалення документаційного забезпечення торговельної діяльності. Документальна комунікація – торговельна інформаційна комунікація опосередкована документом, який слугує за канал комунікації, передачі інформації від комуніканта (виробника) реципієнту (споживачеві).

Документна специфіка торговельної діяльності зумовлює необхідність вивчення теорії і практики професійної роботи з документами, специфічних різновидів документів, пов'язаних зі сферами їх створення та функціонування; знання структур і закономірностей розвитку галузевих документних потоків, масивів, ресурсів, відкриття нових можливостей роботи з торговельною інформацією як майбутніми документознавцями, так і фахівцями торговельної галузі.

Список використаних джерел

1. Апопій В. В. Актуальні проблеми сучасного розвитку внутрішньої торгівлі України / В. В. Апопій // Торгівля, комерція, підприємництво : зб. наук. пр. / Львів. комерц. акад. – Львів, 2015. – Вип. 18. – С. 5–11.
2. Апопій В. В. Внутрішня торгівля та АПК України: ефективність взаємодії : монографія / В. В. Апопій. – Львів : ЛКА, 2007. – 368 с.
3. Апопій В. В. Глобалізаційні процеси і нові тенденції розвитку внутрішньої торгівлі України / В. В. Апопій, Р. В. Криган, О. Р. Процишин // Торгівля, комерція, підприємництво : зб. наук. пр. / Львів. комерц. акад. – Львів, 2014. – Вип. 16. – С. 7–14.
4. Апопій В. В. Соціально-економічні підходи до нормування розвитку роздрібної торговельної мережі / В. В. Апопій, Ю. М. Хом'як // Вісн. Львів. комерц. акад. Сер. економічна. – Львів, 2006. – Вип. 23. – С. 230–236.
5. Апопій В. В. Структурні трансформації в системі торгівлі. Економічні системи : монографія / В. В. Апопій ; за ред. Г. І. Башнянина. – Львів : ЛКА, 2006. – 484 с.
6. Апопій В. В. Характер сучасного розвитку внутрішньої торгівлі України [Електронний ресурс] / В. В. Апопій, Н. С. Ситник // Торгівля, комерція, підприємництво : зб. наук. пр. / Львів. комерц. акад. – Львів, 2011. – Вип. 13. – С. 5–9. – Режим доступу: <http://www.lka.univerlife.com>. – Назва з екрана.
7. Виноградська А. М. Комерційне підприємництво: сучасний стан, стратегії розвитку : монографія / А. М. Виноградська. – Київ : Центр навч. літ, 2004. – 807 с.
8. Дмитренко І. А. Види роздрібної мережі та їх сучасна характеристика [Електронний ресурс] / І. А. Дмитренко // Торгівля, комерція, підприємництво : зб. наук. пр. / Львів. комерц. акад. – Львів, 2010. – Вип. 11. – Режим доступу: http://www.lac.lviv.ua/.../Torhivlya_komerts_pidpryemnytstvo11.pdf. – Назва з екрана.

9. Дроздова (Шевченко) О. В. Комунікація у документознавстві як чинник формування навчальної дисципліни / О. В. Дроздова // Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД [Електронний ресурс] : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., серп. 2013 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Режим доступу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>. – Назва з екрана.
10. Дроздова О. Г. Актуальні питання у сфері класифікації торгівлі: обліковий аспект [Електронний ресурс] / О. Г. Дроздова // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 3 (24). – С. 161–162. – Режим доступу: <http://www.pbo.ztu.edu.ua/article/download/37115/39320>. – Назва з екрана.
11. Класифікація видів економічної діяльності [Електронний ресурс] : ДК 009:2010 : затв. наказом Держспоживстандарту України від 11 жовт. 2010 р. № 457, із змінами і доп., внес. наказом Держ. комітету України з питань техн. регулювання та спожив. політики від 29 листоп. 2010 р. № 530. – Режим доступу: <http://www.evgovektor.com/kved/2010/>. – Назва з екрана.
12. Комерційна діяльність / В. В. Апопій, С. Г. Бабенко, Я. А. Гончарук [та ін.]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Знання, 2008. – 558 с.
13. Комерційна діяльність на ринку товарів та послуг / В. В. Апопій, С. Г. Бабенко, Я. А. Гончарук [та ін.]. – Київ : Укоопосвіта, 2002. – 458 с.
14. Кулешов С. Г. Документознавство в системі наук документально-комунікативного циклу / С. Г. Кулешов // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи : наук. доп. всеукр. конф. / Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства. – Київ, 1997. – Ч. 2. – С. 37–40.
15. Кулешов С. Г. Новий погляд на структуру документознавства / С. Г. Кулешов // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 10. – С. 24–27.
16. Кулешов С. Г. Основні результати дослідження уніфікації галузевої документації в Україні [Електронний ресурс] / С. Г. Кулешов, В. Ф. Бойко // Архіви України. – 2013. – № 6. – С. 71–85. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_6_2013/AU...2013.pdf. – Назва з екрана.
17. Кушнарченко Н. М. Новий етап інституалізації науки про документ / Н. М. Кушнарченко // Студії з архівної справи та документознавства : зб. наук. пр. / Держ. ком. архівів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства. – Київ, 2004. – Т. 12. – С. 126–130.
18. Литвин С. Х. Сучасний стан наукової розробки проблем документознавства [Електронний ресурс] / С. Х. Литвин // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2012. – № 3-4. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis – Назва з екрана.
19. Палеха Ю. І. Організація сучасного діловодства / Ю. І. Палеха. – Київ : Кондор, 2007. – 194 с.
20. Рудельсон К. И. Современные документные классификации / К. И. Рудельсон. – М. : Наука, 1973. – 267 с.
21. Савощенко А. С. Инфраструктура товарного рынка / А. С. Савощенко. – Київ : КНЕУ, 2005. – 336 с.
22. Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій : монографія / Г. М. Швецова-Водка. – Рівне : Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, 2001. – 437 с.
23. Шевченко О. В. Детермінанти функціонування торговельної документації в галузевому документознавстві України / О. В. Шевченко // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології ХХІ століття : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 10–12 верес. 2015 р. / М-во освіти і науки України [та ін.]. – Одеса, 2015. – С. 113–118.

References

1. Apopij, V. V. (2015). Actual problems of modern development of domestic trade of Ukraine. Trade, Commerce, entrepreneurship, 18, 5–11 [in Ukrainian].
2. Apopij, V. V. (2007). Domestic trade and agriculture of Ukraine: effectiveness of interaction. Lviv: LKA [in Ukrainian].
3. Apopij, V. V., & Krigan, R. V. (2014). Globalization processes and new trends in the development of internal trade of Ukraine. Trade, Commerce, entrepreneurship, 16, 7–14 [in Ukrainian].
4. Apopij, V. V., & Khom`yak, Y. M. (2006). Socio-economic approaches to the regulation of development of the retail network, Visn. Lviv. Komerc. akad. ser. Ekonomichna, 23, 230–236 [in Ukrainian].
5. Apopij, V. V. (2006). Structural transformation in the trading system. Economic system. G. I. Bashnyanina (Ed.). Lviv : LKA [in Ukrainian].
6. Apopij, V. V., & Sitnik, N. S. (2011). The nature of modern development of domestic trade of Ukraine. Trade, Commerce, entrepreneurship. Retrieved from: <http://www.lka.univerlife.com> [in Russian].

7. Vinogradsky, A. M. (2004). Commercial entrepreneurship: current status, development strategy. Kyiv : Centr navch. lit. [in Ukrainian].
8. Dmitrenko, I. A. (2010). Retail network and modern feature. Trade, Commerce, entrepreneurship. Retrieved from: http://www.lac.lviv.ua/.../torhivlya_komerts_pidpryyemnytstvo11.pdf [in Ukrainian].
9. Drozdova (Shevchenko), O. V. (2013). Communication management as a factor of formation of the discipline. Proceedings of the XIVth International Scientific-Practical Conference «Problems and perspectives of the development of the science at the beginning of the IIIrd millennium in the UIS. Retrieved from: <http://conferences.neasmo.org.ua> [in Ukrainian].
10. Drozdova, O. G. (2012). Current issues in the field of trade classification: accounting aspect. Retrieved from: <http://www.pbo.ztu.edu.ua/article/download/37115/39320> [in Ukrainian].
11. Classification of types of economic activity. (2010). DK 009:2010 : from 11th zhovt. 2010. Retrieved from : <http://www.evrovektor.com/kved/2010/> [in Ukrainian].
12. Commercial activities. (2008). Kyiv : NANNYA [in Ukrainian].
13. Commercial activities on the market of goods and services. (2002). Kyiv: Ukooposvita [in Ukrainian].
14. Kuleshov, S. G. (1997). Records management in the system of Sciences documented communication cycle. Proceedings of the Conference Title. (Vols. 2), (pp. 37–40). Kyiv: Ukr. nauk.-doslid. in-t arx. spravi ta dokumentoznavstva [in Ukrainian].
15. Kuleshov, S. G. (2003). A new look at the structure of the documentation. Visn. Kn. Palati, 10, 24–27 [in Ukrainian].
16. Kuleshov, S. G. (2013). The main results of the study of standardization of industry documents in Ukraine. Arxivi Ukrainy, 6, 71–85. Retrieved from: http://www.archives.gov.ua/publicat/au/au_6_2013/au...2013.pdf [in Ukrainian].
17. Kushnarenko, N. M. (2004). A new phase of institutionalization of science document. Studii z arxivnoi spravi ta dokumentoznavstva. (Vols. 12), (pp. 126–130). Kyiv [in Ukrainian].
18. Lytvyn, S. Kh. (2012). The modern state of scientific development of the problems of records keeping. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya, 3-4. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis [in Ukrainian].
19. Palekha, Y. I. (2007). Organization of the modern office. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
20. Rudelson, K. I. (1973). Contemporary document classification. Moscow: Nauka [in Russian].
21. Savoshenko, A. S. (2005). The infrastructure of the commodity market. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
22. Shvecova-Vodka, G. M. (2001). The document and the workbook in the system of social communications. Rivne: Rivnen. derzh. humanitar. un-t [in Ukrainian].
23. Shevchenko, O. V. (2015). Determinants of functioning of trade documentation in industry documentation of Ukraine. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference «Information education and professional-communicative technologies of the XXI century». (pp. 113–118) [in Ukrainian].

УДК 069

В. В. Карпов, О. М. Збанацька, Ж. З. Денисюк

МУЗЕЙНА ЕВРИСТИКА: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Мета роботи. Дослідження пов'язане з аналізом основних положень музейної евристики як складової частини музеології та культурної парадигми загалом. Вміння грамотно і професійно шукати достовірну та актуальну для музею інформацію, робити висновки та приймати правильні рішення спонукає фахівця-інтелектуала опановувати спеціальні евристичні методи наукового пізнання та пошуку. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні методів аналізу, синтезу, спостереження, термінологічного, джерелознавчого та історіографічного підходів. Зазначені методологічні підходи дозволили розкрити сутність музейної евристики, окреслити її основні завдання та розглянути музейну евристику як складову частину музеології. **Наукова новизна** роботи полягає у розширенні уявлень про сутність музейної евристики. Історіографія музейної евристики не надто представницька, проте виокремлюється сталий інтерес учених і науковців до вивчення цього питання, його сутності та взаємозв'язків, а особливо впливів на практичну музейну діяльність. Доведено, що музейний пошук є логічним процесом, підсиленням інтуїцією, що активізується за наявності конкретних якостей, власних суб'єкту пошуку, а саме: професійного досвіду, здібності до передбачення та емоційного переживання процесу пошуку. Застосування музейної евристики відбувається при вирішенні дослідницьких завдань, пов'язаних зі спеціальними історичними дисциплінами, бібліографічним та музеєзнавчим пошуком, розробкою довідкового апарату для виявлення джерел у бібліографії, архівознавстві та археографії, а також складання оглядів і описів джерел, путівників, каталогів, покажчиків, словників, при створенні інформаційно-пошукового апарату. **Висновки.** Музейна евристика – це наука про музейний пошук, теорія і практика організації такого пошуку. Сьогодні музейна евристика ще не ставала об'єктом самостійного наукового дослідження, праці з музейної евристики відсутні, тому можна говорити про те, що цілісної теорії з цього нового наукового напрямку ще не вироблено, що відкриває широкі можливості для наукових досліджень.

Ключові слова: евристика, музейна евристика, музейний пошук, музейний предмет.

В. В. Карпов, О. Н. Збанацкая, Ж. З. Денисюк

МУЗЕЙНАЯ ЭВРИСТИКА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ

Цель работы. Исследование связано с анализом основных положений музейной эвристики как составной части музеологии и культурной парадигмы в целом. Умение грамотно и профессионально искать достоверную и актуальную для музея информацию, делать выводы и принимать правильные решения побуждает специалиста-интеллектуала овладевать специальными эвристическими методами научного познания и поиска. **Методология** исследования заключается в применении методов анализа, синтеза, наблюдения, терминологического, источниковедческого и историографического подходов. Указанные методологические подходы позволили раскрыть сущность музейной эвристики, определить ее основные задачи и рассмотреть музейную эвристику как составную часть музеологии. **Научная новизна** работы заключается в расширении представлений о сущности музейной эвристики. Историография музейной эвристики не слишком представительная, однако отмечается устойчивый интерес ученых и ученых к изучению этого вопроса, его сущности и взаимосвязей, особенно воздействий на практическую музейную деятельность. Доказано, что музейный поиск является логическим процессом, усиленным интуицией, активизируется при наличии конкретных качеств, присущих субъекту поиска, а именно: профессионального опыта, способности к предвидению и эмоционального переживания процесса поиска. Применение музейной эвристики происходит при решении исследовательских задач, связанных со специальными историческими дисциплинами, библиографическим и му-

зееведческим поиском, разработкой справочного аппарата для выявления источников в библиографии, архивоведении и археографии, а также составление обзоров и описаний источников, путеводителей, каталогов, указателей, словарей при создании информационно-поискового аппарата. **Выводы.** Музейная эвристика – наука о музейном поиске, теория и практика организации такого поиска. Сегодня музейная эвристика еще не становилась объектом самостоятельного научного исследования, работы по музейной эвристики отсутствуют, поэтому можно говорить о том, что целостной теории с этого нового научного направления еще не выработано, что открывает широкие возможности для научных исследований.

Ключевые слова: эвристика, музейная эвристика, музейный поиск, музейный предмет.

V. Karpov, O. Zbanatska, Zh. Denysyuk,

MUSEUM HEURISTICS: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL IMPLEMENTATION

Purpose of Article. The research deals with to the analysis of key previous museum heuristics as a part of museology and cultural paradigm. The ability of the correct and professional searching for reliable and relevant information for the museum, making the conclusions and taking the right decisions, encourages the specialist to study special heuristic methods of scientific knowledge. **Methodology.** The methodology of the study is to apply such methods as analysis, synthesis, monitoring, terminology, primary sources and historiography research approaches. The presented methodological approaches allow Museum Heuristics to discover the essence of heuristics and to distinguish its main objectives and review Museum Heuristics as a part of Museum studies. **Scientific novelty.** The scientific novelty is to expand ideas about the essence of Museum Heuristics. The historiography of Museum Heuristics is well representative, but we must remark the steady interest of scientists and researchers. It is proved that the museum researching is a logical process, stimulated by intuition, which is activated by the presence of certain subject's features, professional experience and ability to prewise and emotional experience of the search process. We use Museum Heuristics to solve the research problems, related to special historical disciplines and museum bibliographic search, to develop reference system, to identify the sources in bibliography, archives and archeology, to compline reviews and descriptions of sources, guides, catalogs, indexes, dictionaries. **Conclusions.** Museum Heuristics is a science about museum search, theory and practical skills in organization of it. Museum Heuristics has never been the subject of independent scientific research before it. There are no scientific papers from Museum Heuristics. Therefore, we may underline that there is no any theory of it that is why this research opens new opportunities for future scientific research.

Keywords: Heuristics, Museum Heuristics, museum search, museum subject.

Останнім часом в Україні керівниками музеїв стала значна кількість спеціалістів із різних галузей, без музейного досвіду роботи [12, 78]. Як результат, подекуди музеї втратили свої звичні функціональні спрямування і перетворилися на центри культурно-масової та іншої позамузейної роботи. Пошук інформації про музейний предмет, як і пошук самого предмета музейного значення став другорядним завданням, що стало наслідком відсутності науково-теоретичної та професійної підготовки керівника музейного закладу. На це маємо яскравий приклад, коли музейний предмет – обгоріла під час війни на Сході України ікона з образом святого Мико-

лая Чудотворця, передана до Національного військово-історичного музею України журналісткою Сніжаною Потапчук, – директором цього музею В. Таранцем та його заступником із наукової роботи Я. Тинченком був подарований Главі Української православної церкви Київського патріархату Філарету. Цим самим підкреслюємо важливість та актуальність проведення наукових досліджень у царині музейної евристики як складової частини загальної музеології.

Вміння грамотно і професійно шукати достовірну та актуальну для музею інформацію, робити висновки та приймати правильні рішення спонукає фахівця-інтелектуала

опановувати спеціальні евристичні методи наукового пізнання та пошуку, які в добу глобальних комунікацій здебільшого пов'язують із інтернет-технологіями, проте не втрачають актуальності й традиційні джерела.

Термін «евристика» (давньогр. *heuristiko* – відкрив, знайшов) використовують як культурну парадигму тоді, коли люди щось шукають і знаходять, створюють дещо, моделюють, відкривають, винаходять, формулюють, розробляють. В історичній генезі категорія евристичності та її наукові витoki пов'язані, насамперед, із іменами давньогрецьких філософів Сократа і Квінтиліана.

Історіографія музейної евристики не надто представницька. Проте виокремлюємо сталий інтерес учених та науковців до вивчення цього поняття, його сутності та взаємозв'язків, а особливо впливів на практичну музейну діяльність. У цьому контексті звертаємо увагу на результати проведеної Дніпропетровським національним історичним музеєм імені Д. Яворницького наукової конференції «Музейний предмет: атрибуція, систематизація, евристичні можливості» (2015) [8].

Дослідниця Н. М. Карамішева у навчальному посібнику «Евристика» (2013) репрезентує евристику як нову міждисциплінарну науку про творче мислення [4]. Вона вважає, що евристика є «інтегративною, міждисциплінарною наукою (теорією), яка формується на межі психології, логіки, когнітології, теорії штучного інтелекту та філософських теорій мислення і свідомості (феноменології, герменевтики, гносеології)» [4, 7]. Поступово, в історичному аспекті, термін «евристика» став полісемічним і набув специфічних значень у різних предметно-практичних та теоретико-пізнавальних контекстах.

В сучасних довідкових виданнях термін «евристика» переважно визначається як сукупність дослідницьких методів, прийомів, алгоритмів розв'язання творчих завдань або проблем, що ґрунтується на інтуїції, аналогіях, досвіді, винахідливості. Або як наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення людини. Чи як сукупність методів і прийомів навчання за допомогою навідних питань [11, 543-544]. Присутність терміна в довідкових виданнях із культурології, лінгвістики, логіки,

педагогіки, психології, філософії тощо, вказує на прикладний характер евристики.

В розумінні евристики як загального методу наукового пізнання та дослідження О. Гетманська вказує на існуючий у його межах навчальний метод і загальну властивість набуття нових знань. До функціональних характеристик евристичних методів дослідниця зараховує функцію «наведення» на правильне рішення; функцію скорочення варіантів при виборі можливих шляхів завдання; метод відкритих питань – де чим більше невизначеними, загальними або нетрадиційними є питання, тим більше евристичним є їх потенціал [2, 262].

На думку Т. Шмигаліної, в широкому трактуванні евристика – це метод вирішення завдання на основі інформаційної складової, який може бути використаний як природними (живими), так і штучними (технічними) системами [14, 40]. Основне завдання евристики, як пише Н. Валькова, – вивчення прийомів мислення, дослідження методів і правил, які призводять до відкриттів і винаходів у різних сферах діяльності [1, 166].

Застосування методів евристики у зв'язку з поняттями пізнання та наукового пошуку породжують феномен евристичної інтуїції, який, як вказує В. Шумаков, є «реалізацією спонтанного механізму розвитку системи знання, яка характеризується іманентним потенціалом саморозвитку, що добудовує і розширює систему знання» [15, 132].

В історико-джерелознавчому аспекті дослідники виокремлюють два трактування терміна «евристика»: як частину джерелознавства, пов'язану з розробкою питань теорії та практики виявлення джерел та інформації про них. При цьому «спеціалізовані евристики» (як-от музейна, бібліографічна, архівна та ін.) є окремим видом евристики в цілому, оскільки вони орієнтовані на пошук та виявлення носіїв інформації. У прикладному аспекті евристика розуміється як пошуковий етап джерелознавчого походження, головною метою якого є виявлення джерел, створення джерельно-інформаційної основи дослідження [16].

В цьому аспекті особливу увагу привертає сфера об'єктів матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, та які зосе-

реджені в музеях, що репрезентують власні колекції для широкого загалу та наукового вивчення дослідниками.

Нідерландський дослідник Пітер ван Менш, досліджуючи структуру музеології, в якій він виокремлював загальну (має справу з принципами збереження, вивчення і комунікації матеріальних свідчень розвитку людства), прикладну (вивчає застосування в музейній практиці загальних принципів музеології) та спеціальну (пов'язує загальну музеологію з конкретними профільними дисциплінами, й так само з окремими групами музеїв і колекцій, що об'єднуються за профільною ознакою), наголошував на сукупності напрямів досліджень у кожній із підсистем, що пов'язані як з теорією, так і з практикою, здійснення яких можливе в полі евристики. Посилаючись на класифікацію чеського музеолога І. Неуступного, він, зокрема, пропонував використовувати в поєднанні з евристикою теорії та методи, які стосуються: збирання джерел різних сфер науки; збереження і захисту музейних колекцій (консервація, облік); роботи з науковою інформацією (реєстрація, каталогізація, інвентаризація, машинні процеси освоєння інформації, наукові публікації джерел); дослідницька робота в музеї (атрибуція, класифікація, робота з колекціями, питання, пов'язані з участю музеїв у фундаментальних і прикладних дослідженнях) [6, 92].

Російська дослідниця А. Ніконова вважає, що «потрібно повернутися до дослідження музейного предмета як історичного джерела і більш детально визначити і розробити методи отримання нового знання в музейному просторі». На її думку, таке завдання може вирішити музейна евристика, як «окремий напрям музеологічних досліджень». Метою музейної евристики стане дослідження «системи логічних прийомів і методичних правил пошуку та збереження інформаційного поля музейного предмета з метою отримання нового знання і вивчення здатності музейного предмета впливати на емоції і увагу відвідувача, вивчення форми сприйняття репрезентативних і асоціативних характеристик предмета відвідувачем» [9].

Музейна евристика, на думку А. Лушникової, розширює поле джерелознавчого пошуку та саму процедуру документування

історичних процесів та фіксації предметної інформації [5, 26]. Останнім часом у деяких російських вузах музейна евристика увійшла до програм навчальних дисциплін «Музейне джерелознавство» та «Історична евристика»; в Україні у Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв до навчальної дисципліни – «Документна евристика» [3].

Серед напрямів і процесів музейної роботи, які можуть бути щільно поєднаними з евристичними методами, можна виокремити ті, що об'єктивуються, насамперед, довкола музейного предмета як основи музейного фонду і колекцій: це використання евристики музейниками щодо предметів музейного значення в ході проведення комплектування музейних фондів як пряму наукової діяльності музею; пошук комплексної інформації про предмет під час його атрибуції та наукового вивчення й опису в музеї; пошук інформації про музейні предмети і колекції науковцями, що займаються спеціалізованими науковими дослідженнями, яка залежить, насамперед, від рівня інформаційної репрезентації музеями своїх колекцій у широкому доступі та може бути доповненою вузькопрофільними відомостями про предмет, складеними на основі вивчення документації музею при роботі в закритих фондах. Дослідженню формування теорії музейного предмета у вітчизняній і зарубіжній музеєзнавчій традиції у другій половині ХХ століття присвятив свою працю П. Усенко [13].

Дослідницький і музеологічний пошук безпосередньо в музеях пов'язаний із процесом наукового комплектування фондів, що є одним із напрямів музейної діяльності. Це цільовий процес збору і наукової організації музейних предметів шляхом документування процесів і явищ, що відбуваються в суспільстві й у природі, в результаті якого створюється джерельна база, необхідна для роботи музею. Для сутнісного розуміння цієї діяльності варто наголосити на розрізненні головних понять: музейного предмета та предмета музейного значення, довкола яких, власне, і ведеться пошук. Предмет музейного значення (або музеалія) – це об'єкт, який володіє музейною цінністю і властивостями музейного предмета, а його особливі ознаки є підставою для внесення його до музейного

фонду та набуття статусу музейного предмета з метою збереження, вивчення та публічного представлення [7, 100]. Музейний предмет формується в процесі музейної діяльності, яка складається із системи послідовних операцій, спрямованих на наукову і технічну обробку предмета музейного значення, його підготовку до довготривалого зберігання і багатопланового використання. Музейний предмет фіксує певний досвід людства й акумулює у собі всі відомості про явища, що визначили його появу і побутування. Таким чином, у контексті музеології він є носієм більш широких і узагальнюючих відношень, ніж просто виступаючи як історичне джерело.

В ході здійснення евристичного пошуку предметів музейного значення їх необхідно розглядати в єдності загальних властивостей: інформативності – здатності виступати як джерело інформації; репрезентативності – здатності з найбільшою повнотою відображати епоху, явище, середовище; атрактивності – здатності привертати увагу за рахунок своїх зовнішніх характеристик та естетичного вигляду; експресивності – здатності викликати асоціації та здійснювати емоційний вплив.

В процесі атрибуції та вивчення предмета музейного значення застосування музейної евристики відбувається при вирішенні дослідницьких завдань, пов'язаних зі спеціальними історичними дисциплінами, бібліографічним та музеєзнавчим пошуком, розробкою науково-довідкового апарату для виявлення джерел у бібліографії, архівознавстві та археографії, а також вирішення проблем інформаційного характеру шляхом складання оглядів і описів джерел, путівників, каталогів, покажчиків, словників, при створенні інформаційно-пошукового апарату.

Неодмінною умовою формування дослідницької культури науковця є оволодіння ним базовими принципами музеєзнавства та розуміння правових аспектів доступу до музейних предметів, наукових основ музейних фондів, принципів їх комплектування, системи фондово-облікової документації та допоміжних описів і картотек.

Правові аспекти доступу до Музейного фонду України та його використання музеями чітко окреслені та закріплені в Положенні про Музейний фонд України, затверджене по-

становою Кабінету Міністрів України, та в законі України «Про музеї та музейну справу», який передбачає використання музейних предметів для «розвитку освіти, науки та культури, поширення інформації про національне культурне надбання та світову історико-культурну спадщину шляхом:

- створення експозицій, виставок та проведення на їх основі науково-дослідницької і культурно-освітньої роботи;

- підготовки та видання каталогів, збірок наукових праць, монографій, буклетів, путівників тощо;

- надання юридичним та фізичним особам наукових консультацій щодо складу і змісту музейних колекцій, з питань створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем обліку музейних зібрань, приєднання до міжнародних інформаційних систем та забезпечення доступу до них широких верств населення» [10].

Обмежується доступ до музейних предметів у зв'язку з незадовільним станом їх збереження, проведенням реставраційних та консерваційних робіт, перебуванням у постійно діючій експозиції чи на виставці.

Таким чином, музейна евристика пов'язується безпосередньо з науковими напрямками музейної діяльності, спрямованими на пошук предметів музейного значення, достовірних наукових відомостей про них, що здійснюється в ході комплектування музейних зібрань, а також у процесі інформаційно-музейної діяльності, спрямованій на задоволення інформаційних потреб громадян. Музейний пошук – логічний процес, підсилений інтуїцією, що активізується за наявності конкретних якостей, властивих суб'єкту пошуку, а саме: професійного досвіду, здібності до передбачення та емоційного переживання процесу пошуку.

Поняття «музейний пошук», «музейне розшукування» та «музейне виявлення» є близькими за значенням і співвідносяться наступним чином:

- музейне розшукування або збирання – музейний пошук, включений у науково-дослідну діяльність, а його здійснення передбачає залучення широкого кола пошукових джерел;

- музейний пошук – основний процес інформаційно-музейної діяльності, загальний для музейного обслуговування;

– музейне виявлення – один із видів музейного пошуку.

Сучасне наукове пізнання, пов'язане з вивченням властивостей музейного предмета, які виражають складні взаємозв'язки матеріального і духовного, соціального та психологічного, культурного і природного складників як в людині, так і в результатах її діяльності, актуалізує осмислення та розробку методики музейної евристики, що обумовлюється зібранням цілісних відомостей про музейний предмет, які б відповідали новітнім науковим поглядам. Відтак музейна евристика може розглядатися й як метод музеологічного пошуку, що дозволяє вивчати музейні предмети

як цілісну сукупність матеріальних і духовних об'єктів, створених у результаті історичного розвитку.

Отже, можемо зробити логічний висновок, що евристика в контексті музейної діяльності або музейна евристика – це наука про музейний пошук, теорія і практика організації такого пошуку. Сьогодні музейна евристика ще не ставала об'єктом самостійного наукового дослідження, праці з музейної евристики відсутні, тому можна говорити про те, що цілісної теорії з цього нового наукового напрямку ще не вироблено, що відкриває широкі можливості для наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Валькова Н. П. Эффективность применения методов эвристики в процессе обучения дизайнеров / Н. П. Валькова // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2015. – Сер. 15. – Вып. 1. – С. 164-175.
2. Гетманская Е. В. Эвристический метод: генезис и современное функционирование / Е. В. Гетманская // Сибирский педагогический журнал. – 2009. – № 2. – С. 261-268.
3. Документна евристика [Електронний ресурс] // Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – Електрон. дані. – Київ, 2015. – Режим доступу: http://nakkkim.edu.ua/images/official%20documents/Документна_евристика.pdf (дата звернення: 16.11.2016).
4. Карамішева Н. В. Евристика : навч. посіб. / Н. В. Карамішева. – Львів : ПАІС, 2013. – 272 с.
5. Лушникова А. В. Музеология и документоведение: о правомерности использования документоведческих терминов в музейном деле / А. В. Лушникова // Вопросы музеологии. – 2013. – № 1(7). – С. 25-30.
6. Менш П. ван. Структура музеологии / П. ван Менш // Вопросы музеологии. – 2014. – №1 (9). – С. 89-95.
7. Музеезнание: словник базових термінів / Нац. військ.-іст. музей України ; уклад.-упоряд. Л. М. Міненко; за заг. ред. к.і.н. Карпова В. В. – Київ : Фенікс, 2013. – 152 с.
8. Музейний предмет: атрибуція, систематизація, евристичні можливості : зб. наук. пр. з пробл. музеєзнавства та краєзнавства, присвяч. Міжнар. дню музеїв / Дніпропетр. нац. іст. музей ім. Д. І. Яворницького ; упоряд.: В. М. Бекетова ; за заг. ред. Н. І. Капустіної. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2015. – Вип. 12. – 304 с.
9. Никонова А. А. Музейная эвристика: pro et contra [Электронный ресурс] / А. А. Никонова // Международный журнал исследований культуры: науч. рецензируемое электрон. изд. – Электрон. дан. – Санкт-Петербург: Эйдос, 2016. – № 3. – Режим доступу: <http://www.culturalresearch.ru/ru/curr-issue> (дата обращения: 16.11.2016). – Яз.: рус., англ.
10. Про музеї та музейну справу [Електронний ресурс] : Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР / Верховна Рада України // Законодавство України. – Електрон. дані. – Київ, 1994–2016. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/249/95-vp> (дата звернення: 16.11.2016). – Назва з екрану. – Документ 249/95-вр, чинний, поточна редакція – Редакція від 24.02.2016, підстава 955-19.
11. Словник української мови : у 20 т. Т. 4 : Д – Ж / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд; [голов. ред. В. М. Русанівський ; уклад. Чумак В. В. та ін.]. – Київ : Укр. мовно-інформ. фонд, 2013. – 1007 с. : табл.
12. Соціологія музею: презентація на тлі простору і часу / за заг. ред. Карпова В. В. – Київ : НАК-ККИМ, 2016. – 168 с.
13. Усенко П. С. Розробка теорії музейного предмета у вітчизняній та зарубіжній музеєзнавчій традиції / П. С. Усенко // Музейний предмет: атрибуція, систематизація, евристичні можливості : зб. наук. пр. з пробл. музеєзнавства та краєзнавства, присвяч. Міжнар. дню музеїв. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2015. – Вип. 12. – С. 136-142.
14. Шмыгалина Т. Б. Интуитивно-эвристический потенциал: понятие и сущность / Т. Б. Шмыгалина // Вестник Белорус. гос. ун-та. – 2010. – № 6. – С. 35-40.

15. Шумаков В. А. Понятие эвристической интуиции в контексте идей и принципов синергетической парадигмы / В. А. Шумаков // Вестник Челябинского государственного университета. Серия: Философия. Культурология. Социология. – Челябинск, 2007 – № 1. – С. 126–134.

16. Юмашева Ю. Ю. Архивные описи: базовый элемент архивной эвристики [Электронный ресурс] / Ю. Ю. Юмашева // Общество: философия, история, культура. – Электрон. данные. – 2016. – № 11. – Режим доступа: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/fik/2016/11/history/yumasheva.pdf.

References

1. Valkova, N. P. (2015). Efficiency of heuristics method application in the designers education. Vestnik Cankt-Peterburhskogo universiteta, Ser. 15, issue 1, 164-175 [in Russian].
2. Hetmanskaia, E. V. (2009). Heuristics method: genesis and modern operation. Sibirskii pedagogicheskii zhurnal, 2, 261-268 [in Russian].
3. Documentation heuristics. (2015). National academy of culture and arts management. Retrieved from http://nakkkim.edu.ua/images/official%20documents/Документна_евристика.pdf [in Ukrainian].
4. Karamysheva, N. V. (2013). Heuristics. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
5. Lushnikova, A. V. (2013). Museology and documentation: on the legality of the use of documentation terminology in museum business. Voprosy muzeologii. 1(7), 25-30 [in Russian].
6. Mensh, P. van (2014). Structure of museum studies. Voprosy muzeologii. 1(9), 89-95 [in Russian].
7. Minenko, L. M. (2013). Museology. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
8. Museum subject: attributes, systematization, heuristic abilities: collection of the scientific papers regarding museology issues and local history, dedicated to the International Museum Day (2015). N. I. Kapustina (Eds.). Dnipropetrovsk: ART-PRES, issue 12 [in Ukrainian].
9. Nikonova, A. A. (2016). Museum Heuristics: pro et contra. Mezhdunarodnyi zhurnal issledovaniy kul'tury, 3. Retrieved from <http://www.culturalresearch.ru/ru/curr-issue> [in Russian].
10. Law of Ukraine on About museums and museum record from 29.06.1995 № 249/95-BP (last edition 24.02.2016). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр> [in Ukrainian].
11. Ukrainian language dictionary (2013). V. M. Rusanivskii (Eds.). Kyiv: Ukrainskii movno-informatsiinyi fond, Vol. 4 [in Ukrainian].
12. Sociology of museum: presentation on basis of time and space (2016). V. V. Karpov (Eds.). Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].
13. Usenko, P. S. (2015). Development of theory of museum subject in national and foreign tradition. Museum subject: attributes, systematization, heuristic abilities: collection of the scientific papers regarding museology issues and local history, dedicated to the International Museum Day. N. I. Kapustina (Eds.). Dnipropetrovsk: ART-PRES, issue 12, 136-142 [in Ukrainian].
14. Shmygalina, T. B. (2010). Intuitively heuristic potential: meaning and function. Vestnik Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta, 6, 35-40 [in Belorussian].
15. Shumakov, V. A. (2007). Meaning of heuristic intuition in context of ideas and principles of segment paradigm. Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser: Filosofii. Kulturologiia. Sotsiologiia, 1, 126-134 [in Russian].
16. Yumasheva, Yu. Yu. (2016). Archive records: base element archival heuristics. Obshshetvo: filosofii, istoriia, kultura, 11. Retrieved from http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/fik/2016/11/history/yumasheva.pdf [in Russian].

УДК 355.34:94] (477)

Д. В. Веденєєв

**ДОКУМЕНТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ «КАТАКОМБНОЇ» ТЕЧІЇ
У ПРАВОСЛАВ'І В УКРАЇНСЬКІЙ РСРУ
1920-ТІ –1950-ТІ РР.**

Мета роботи: Введення у науковий обіг та проведення історико-джерелознавчого дослідження маловідомих документів агентурно-оперативної діяльності радянських органів державної безпеки щодо суспільних та соціокультурних поглядів учасників опозиційної радянській владі «катакомбної» течії серед православних України наприкінці 1920-х – у 1950-х рр., а також вивчення науково-пізнавальних можливостей документів спецслужб із погляду поглиблення студіювання ідейно-культурного виміру буття опозиційних релігійних течій у СРСР як поширеної форми духовного й соціального протесту проти примусової політики державного атеїзму. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні основних методів історико-джерелознавчого дослідження, зокрема атрибуції документів, порівняльного (компаративістського) документного аналізу, археографічного методу, хронологічного методу, а також структурно-системного методу дослідження при вивченні організації профільної роботи радянських спецслужб. **Наукова новизна** статті полягає у тому, що досліджені автором документи переважно уперше вводяться до наукового обігу, внаслідок чого суттєво поглиблюються історико-культурологічні знання щодо малодосліджених нонконформістських релігійних (квазірелігійних) течій. **Висновки.** Розсекречена в останні роки документальна спадщина радянських спецслужб слугує цінним та інформативним історичним джерелом для поглибленого дослідження історії Православної Церкви в Україні, змісту державно-церковних відносин, а також для вивчення впливу агресивної політики державного атеїзму в СРСР. Матеріали спецслужб є вельми специфічним за походженням і стилем джерелом, що зумовлює необхідність їхнього ретельного джерелознавчого аналізу, водночас їм властива змістовна інформативність, обізнаність, своєрідний прагматизм, менший вплив ідеологізації порівняно із документами партійної та «науково-атеїстичної» пропаганди. Досліджені документи дають змогу простежити процес трансформації ідейно-духовних, культурних і поведінкових настанов (стереотипів) певної корпоративної групи населення під впливом консервації протестних настроїв у релігійній формі в умовах переслідування свободи віросповідання та переслідувань за переконання.

Ключові слова: археографія, документознавство, релігія, Православна Церква, ідейно-культурна опозиція, субкультури, спецслужби.

Д. В. Веденєєв

**ДОКУМЕНТЫ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
КАК ИСТОЧНИК ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ
«КАТАКОМБНОГО» ТЕЧЕНИЯ В ПРАВОСЛАВИИ В УКРАИНСКОЙ ССРВ
1920-Х–1950-Х ГГ.**

Цель работы. Введение в научный оборот и проведение историко-источниковедческого исследования малоизвестных документов агентурно-оперативной деятельности советских органов государственной безопасности относительно социокультурных взглядов участников оппозиционного советской власти «катакомбного» течения среди православных Украины в конце 1920-х – в 1950-х гг., а также изучение научно-познавательных возможностей документов спецслужб с точки зрения углубления изучения и идейно-культурного измерения существования оппозиционных религиозных течений в СССР как распространенной формы духовного и социального протеста против принудительной политики государственного атеизма. **Методология** исследования состоит в применении основных методов историко-источниковедческого исследования, в частности атрибуции документов, сравнительного

(компаративистского) документного анализа, археографического метода, хронологического метода, а также структурно-системного метода исследования при изучении организации профильной работы советских спецслужб. **Научная новизна** статьи заключается в том, что исследованные автором документы преимущественно впервые вводятся в научный оборот, чем существенно расширяются историко-культурологические знания относительно малоисследованных неконформистских религиозных (квазирелигиозных) течений. **Выводы.** Рассекреченное в последние годы документальное наследие советских спецслужб служит ценным и информативным историческим источником для углубленного исследования истории Православной Церкви в Украине, содержания государственно-церковных отношений, а также для изучения влияния агрессивной политики государственного атеизма в СССР. Материалы спецслужб являются весьма специфичным по происхождению и стилю источником, что обуславливает необходимость их тщательного источниковедческого анализа, одновременно им присуща содержательная информативность, осведомленность, своеобразный прагматизм, меньшее влияние идеологизации в сравнение с документами партийной и «научно-атеистической» пропаганды. Исследованные документы дают возможность проследить процесс трансформации идейно-духовных, культурных и поведенческих установок (стереотипов) определенной корпоративной группы населения под влиянием консервации протестных настроений в религиозной форме в условиях гонений на свободу вероисповедания и преследований за убеждения.

Ключевые слова: археография, документоведение, религия, Православная Церковь, идейно-культурная оппозиция, субкультуры, спецслужбы.

D. Vedenieiev

THE DOCUMENTS OF THE STATE SECURITY OFFICES OF THE UKRAINIAN SSR AS THE SOURCE FOR THE RESEARCH OF THE SOCIAL-CULTURAL FEATURES OF THE «CATACOMB» DIRECTION OF THE ORTHODOXY IN UKRAINE 1920'S – 1950'S

Purpose of Article. The purpose of the article is to introduce to the scientific circulation and conduction of the historical research of the little-known documents of the agent-operative activities of the Soviet state security offices concerning the social and social-cultural views of the members of the opposite to the Soviet state «catacomb» direction among the orthodox of Ukraine in late 1920's – 1950's as well as study of the scientific-cognitive opportunities of the documents of the special services from the point of improving of the study of ideological and cultural life measurement of the opposite religious directions in the USSR as the widespread form of the spiritual and social process against the forced policy of state atheism. **Methodology.** The methodology of the study consists of the using of basic methods of historical research, in particular – the attribution of documents; the comparative analysis of the document; the genetic analysis; the chronological method, as well as the structure-systemic method of research for the study of the organization of the professional work of the Soviet special services. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of the study consists the fact, that the documents, studied by the author, are introduced to the scientific circulation for the first time, by what is the historical-cultural knowledge concerning the little-known non-conformist religious (quasi-religious) directions significant improved. **Conclusions.** The declassified in the last years documents of the Soviet special services are the valuable and informative historical source for the improved study of the history of the Orthodox Church in Ukraine, of the content of the relationships between the state and the church, as well as of the study of the influence of the aggressive policy of state atheism in the USSR. The materials of the state services are specific source because of their style and origin, what causes the necessity of their thorough critic analysis, simultaneously they are inherent in high informational content, awareness, special pragmatism, less level of the ideology in compare with the party and «scientific-atheistic» propaganda. The sources allow studying the process of the transformation of ideological and spiritual, cultural and behavioral settings (stereotypes) of the particular corporate group of the population by the influence of the preservation of protest in the religious shall in the conditions of the pursuit of freedom of the religion and the pursuit for the opinion.

Keywords: source criticism, religion, the Orthodox Church, the ideological-cultural opposition, subcultures, special services.

Актуальність теми дослідження обумовлена недостатнім вивченням у спеціальній літературі соціокультурних поглядів, світогляду, корпоративної свідомості учасників релігійної опозиції (різноманітних груп «катакомбної церкви», які відгалужувалися від канонічного Православ'я на знак протесту проти переслідувань віри та внаслідок максималістської реакції на «угодництво», в їх розумінні, вищого кліру Церкви перед владою) як оригінального явища культурно-конфесійного виміру радянського періоду історії України. Вивчення духовного світу та психокультурного коду згаданих нонконформістських релігійних громад дозволяє не тільки ґрунтовніше вивчити цей вимір культурної та етноконфесійної історії радянського періоду в історії України, але й дійти наукових узагальнень щодо своєрідної моделі духовно-культурного й психологічно-поведінкового буття подібних добровільно-ізоляціоністських співтовариств у суспільстві, їхніх взаємин із владними інститутами та офіційною ідеологією.

Крім того, вивчення теми, порушеної у статті, сприятиме розумінню функціональної ролі спецслужб як знаряддя державної політики в конфесійній сфері, пізнавальних особливостей документів органів безпеки з погляду історико-культурологічних аспектів радянської доби в минулому України.

Окремо варто зазначити, що внаслідок специфічної суспільно-політичної та оперативної обстановки в Україні напередодні розпаду Союзу РСР, відповідно до наказу голови КДБ УРСР № 00150-1990 р., було цілеспрямовано знищено величезний масив агентурно-оперативних розробок, які тривалий час велися спецслужбою щодо націоналістичного повстансько-підпільного руху, дисидентства, релігійних конфесій, окремих діячів суспільно-культурної сфери, інших гуманітарних об'єктів, та відносилися до функції «протидії націоналізму, клерикалізму та ідеологічній диверсії». З-поміж іншого, предметом вивчення науковців уже не стануть впорядковані й вельми інформативні документи щодо релігійного нонконформізму православного забарвлення – шести-томна справа щодо «церковників і сектантів» 1942–1945 рр. провадження, 23 томи літерної справи (1952–1965 рр.) на підпілля «Істинно-

православної церкви», багатотомна справа розробки (1952–1961 рр.) «антирадянської діяльності» монашества Руської православної церкви (РПЦ), а також численні агентурно-оперативні багатотомні справи, що тривалий час велися у Центрі та в обласних управліннях органів держбезпеки щодо православної релігійної опозиції («церковно-монархічне підпілля», за службовою термінологією чекістів – «Острів», «Халдеї», «Скит», «Бірюки», «Блудниці», «Юродиви», «Проповідники» та інші) [16, спр. 511]. Відтак набуває значення узагальнення відповідних документів, що дійшли до нас, для відтворення наукової картини цих маловідомих сторінок духовно-культурної історії України ХХ століття.

Стан наукової розробки теми. Виникнення та функціонування «катакомбної церкви» як самобутнього явища релігійного та протестного соціально-культурного характеру, державне переслідування та репресивні заходи спецслужб проти нонконформістів стали предметом дослідження (у спеціальних або узагальнюючих працях) знаних спеціалістів з історико-релігійної проблематики та минулого державно-церковних відносин в СРСР та Українській РСР – Л. Бабенко, О. Бойка, В. -Войналовича, А. Киридон, О. Лисенка, В. Логінова, М. Одинцова (Москва), В. Пашенка, О. Тригуба, М. Шкаровського (Санкт-Петербург), а також автора статті [2; 3; 6; 7; 8; 10; 11; 12; 19; 20; 21; 23; 24; 31; 32; 35; 36; 37; 38 та ін.]. При цьому згадані дослідники, широко залучаючи матеріали вітчизняних та іноземних архівів, усе ж таки здебільшого зосереджуються на висвітленні політики держави щодо «катакомбників», їхніх суперечностей із канонічною РПЦ, окремих репресивних кампаніях, і лише побіжно торкаються соціокультурного та психолого-поведінкового аспекту буття релігійної опозиції. Окремо варто згадати українського науковця С. Шумила [39–41], котрий намагається висвітлити (зокрема й на матеріалах особистого спілкування) «внутрішній світ» учасників релігійної опозиції в Україні (адептів так званої «Істинно-православної церкви»), хоча при цьому роботи автора носять апологетичний характер, що підважує науковість їхніх висновків.

Водночас для адекватного вивчення порушеної у статті теми доцільно залучати на-

укові доробки сучасних дослідників (Л. Бабенко, С. Білокозя, О. Гранкіної, І. Осипової, Р. Подкура, В. Ченцова та інших), котрі запропонували основні прийоми герменевтичного тлумачення джерелознавчого аналізу такого специфічного документального явища, як архівно-слідчі та кримінальні справи органів держбезпеки часів масового порушення прав громадян та незаконних репресій [4; 5; 9; 18; 22; 25; 26 та ін.]. Зазначимо, що поряд із архівними документами спецслужб певні відомості щодо «катакомбних» течій та оперативно-репресивної діяльності стосовно них можна отримати із документальних видань із історії державно-церковних відносин у СРСР та органів держбезпеки [27-30].

Мета дослідження. Вивчення оперативних документів радянських органів державної безпеки з метою виявлення їхніх джерельно-пізнавальних можливостей для поглибленого дослідження ідейно-духовних та соціокультурних властивостей релігійної опозиції існуючій владі та її воєнничо-атеїстичній політиці («катакомбної церкви») православного спрямування в Україні у 1920–1950-х рр. (період найбільшого поширення «катакомбної» течії в СРСР).

Викладення основного матеріалу. Перші відрубні від канонічної РПЦ групи зародилися ще до революції 1917 р. та у перші роки радянської влади, яку вони сприйняли вкрай негативно. Йдеться про так званих «іоаннітів» (які ще за життя екзальтовано сприймали відомого подвижника Церкви, св. праведного Іоанна Кронштадського, чим викликали незадоволення останнього), «подгорнцівців» або «стефанівців» (адепти поклоніння «старцю» Стефану Подгорному) [8], поклонників монаха Феодора (Рибалкіна) – «федорівців» тощо. Особливого поширення ці групи набули у північно-східній Україні (Чернігівщина, Слобожанщина) та суміжних губерніях Росії, і згодом стали складовими протестного релігійного руху, доповнивши свої світогляд та діяльність «катакомбним» способом існування, елементами антирадянської ідеології.

Наступ радянської влади на Православну Церкву, який із 1921–1922 рр. набув нормативного та ідеологічного оформлення, характеру державної стратегії, здійснювався переважно

силами органів державної безпеки (котрі, зокрема, інспірували «обновленський», «автокефальний» та інші розколи), і поставив РПЦ на межу виживання й заборони. Почалися незаконні репресії, включаючи смертні вироки єпископам, священикам і активним мирянам. За цих умов, продовжуючи лінію покійного Патріарха Московського і Всієї Русі Тихона (1865–1925 рр.), заступник Патріаршого Місцоблюстителя, митрополит Сергій (Старгородський, Патріарх у 1943–1944 р.) та його соратники змушені були піти на компроміс із режимом, видавши відому «Декларацію» 1927 року про лояльність до влади та засудження боротьби з нею, аполітичність, відмежування від антирадянської «РПЦ за кордоном». Наслідком стала легалізація Тимчасового Патріаршого Синоду, тимчасове зменшення тиску на канонічну Церкву, початок кризи розкольніцьких рухів (які з часом також зазнали репресій).

Проте компроміси були болісно сприйняті чималою частиною священнослужителів та вірних (зокрема, до «антисергіанської» опозиції долучилось до 40 архієреїв), центром нонконформізму стала група «іосифлян», згуртована навколо митрополита Ленінградського Іосифа (Петрових, розстріляного у 1937 р.). Ця течія («іосифляни») відкинула підпорядкування митрополиту Сергію, об'єднала частину кліру РПЦ, намагалася без втрати канонічних засад знайти альтернативний Синоду шлях легальної церковної опозиції. Саме митрополит Іосиф висунув поняття «Істинно-православної церкви» (ІПЦ), яка стала стрижневою течією (нерідко – узгальнюючим синонімом) «катакомбної церкви». Водночас у СРСР тоді перейшли на нелегальне становище сотні приходів та монастирів, в Україні центром руху стала група архієреїв на чолі з схіархієпископом Антонієм (Абашидзе, нині прославлений як святий УПЦ) [35, 90-97], [122-123]. Тоді «іосифляни» не набували характеру субкультури, адже їхній рух тримався на канонічних єпископах та ієреях.

Органи держбезпеки негайно розпочали розробку та подальші репресії проти ІПЦ. За справою «Всесоюзної контрреволюційної організації монархістів-церковників «ІПЦ» у 1928–1931 рр. засудили понад 3000 осіб, зокрема 11 єпископів, 358 монахів, 243 священиків і дияконів [16, спр. 1037, арк. 84-85]. Упро-

довж 1931 р. чекісти затримали й засудили майже всіх священнослужителів у лавах ІПЦ в Україні, вироки отримали два єпископи, 52 священики, 19 монахів, 7 дияконів, 60 мирян. У 1920-х рр. в Україні на духовно-соціальній протестній основі поширюється рух «подгорнівців» (Слобожанщина, Донбас), до якого прихильно ставилася частина священнослужителів. У цій течії (сучасники виокремлювали властивий їй «фанатизм», міфологізацію С. Подгорнова і віру в «пророцтво» про падіння радянської влади в 1933 р.), що спиралася на селянство, рельєфно проявилися мотиви соціального протесту, каталізовані форсованою колективізацією. Учасники течій приєдналися до відкритих озброєних акцій протесту проти колгоспів. Квінтесенцією їхніх духовних та соціальних поглядів стали слова арештованого голови церковної ради Тростянецького приходу І. Кондратенка: «Грабують і грабують селян без кінця... Не можна здавати хліб антихристу, адже наш хліб – це наша кров, яку антихрист п'є замість вина, як написано у наших святих книгах» [34, оп. 1, спр. 65744, т. 14, арк. 386]. Чимало «подгорнівців» засудили за колективною справою «ІПЦ» в Україні.

Тоді ж органи держбезпеки поширили на релігійну опозицію поняття «церковно-монархічна контрреволюція», яке частково відповідало світогляду й очікуванням нонконформістів, але здебільшого носило характер міфологеми, що дозволяло «вправніше» фабрикувати справи про «антирадянські організації» та суворіше карати їхніх «фігурантів». По суті, репресії початку 1930-х рр. загнали протестний релігійний рух у нелегальні або латентні умови, сприяли формуванню спільних життєвих стратегій та соціокультурних рис неоднорідного руху «катакомбників». Одночасно репресії проти єпископату та священиків, винищення їх під час «Великого терору» 1936–1938 рр. багато в чому сприяло усуненню духовного наставництва «катакомбників» із боку канонічних священнослужителів.

До 1941 р. в УРСР (окрім приєднаних західних областей) залишилося відкритими 3% храмів (у низці індустріальних областей – жодного), всі монастирі були закриті [16, спр. 375, арк. 33], тому поширилися таємні «домові храми», невеличкі громади ченців, що мешкали в

домах мирян. Не бажаючи визнавати «краснодраконівську владу антихриста», на нелегальний стан переходили громади ІПЦ та «подгорнівців», створювалася мережа їхніх громад, молитовних домів, конспіративних укрить, духовних наставників [17, спр. 10822, арк. 27].

Зазначимо, що «катакомбна церква» ніколи не була організаційно оформленим рухом у масштабах СРСР або УРСР. Цей термін вживається як умовний для позначення сукупності нонконформістських, протестних щодо богоборчої політики влади течій (груп), офіційно не зареєстрованих, неканонічних із богослужбового погляду, тією чи іншою мірою прихованих за формою існування, в окремих випадках – таких, що перебували у підпільному становищі. Активної боротьби проти влади вони не вели, за виключенням окремих випадків участі у протестних акціях доби колективізації та певних випадків активного співробітництва з окупантами у 1941–1944 рр.

Зрозуміло, що частина релігійної опозиції скористалася приходом німців із їхньою свідомою політикою фрагментації духовного поля окупованих територій із перспективою знищення християнства як такого. Зокрема, новою ситуацією активно скористалися «подгорнівці», чийі громади в УРСР розгромили органи НКВС у 1930-х рр. Поблажливе ставлення окупантів вони використали для скликання у жовтні 1942 р. у Тростянці Сумської області «Всеукраїнського з'їзду», що обрав «Керівну раду», закликав молитися за німців і допомагати їм у боротьбі з «жидо-більшовицьким гнобленням» та партизанами [13, оп. 27, спр. 6, арк. 227; 17, спр. 10822, арк. 29, 160–167]. Поширювалися чутки про «прихід царя Михайла». Для розробки цієї течії Наркомат держбезпеки (НКДБ) УРСР у 1944 р. завів централізовану оперативну справу «Халдеї».

Активізувалися і громади ІПЦ. Зокрема, у 1943–1944 рр. контррозвідка ліквідувала у Києві «церковно-монархічну організацію» й нелегальний монастир (понад 30 учасників) архімандрита Михайла (Костюка), який іменував себе «самодержцем Всеросійським» й «патріархом всія Руси» [16, спр. 462, арк. 6; 15, спр. 74, арк. 84–85]. У 1944–1945 рр. в Україні було «оперативно ліквідовано» 13 груп ІПЦ зі 178 учасниками, а загальна чисельність адептів

ІПЦ в УРСР оцінювалася приблизно у 500 осіб [16, спр. 375, арк. 121]. Для їхньої розробки НКДБ завів централізовану оперативну справу «Скит». Виникли нові течії «катакомбників», зокрема «прокопіївці» та «ігнат'ївці» (адепти колишнього ієромонаха Ігнатія (Море), психічно хворої людини, який удавав із себе «старця», відбував тривалий термін у таборах).

Водночас, після відродження церковного життя, відновлення Патріаршества у вересні 1943 р., значна частина нелегального духовенства, мирян-«катакомбників» повернулася в лоно Церкви, що поглибило специфіку духовно-культурного життя опозиції канонічній церкві. Оперативна розробка «катакомбних» течій тривала і в повоєнний період, причому за умов розгортання «холодної війни» (включаючи інформаційно-психологічне протиборство, застосування культурно-когнітивної «зброї» проти цивілізаційного противника). Подальша політизація світогляду та зростання антиурядової спрямованості релігійної опозиції лише погіршувала її становище. У 1947–1948 рр. арештували 367 членів «церковно-монархічного підпілля», виявили 4 нелегальних монастирі, 10 підземних таємних храмів і 25 нелегальних домів молитви, завели 25 агентурних справ на 205 учасників підпілля. Лише впродовж 1949 р. в УРСР по лінії «катакомбників» ліквідували 12 громад (137 учасників) і затримали 66 одинаків, серед арештованих 42 учасники ІПЦ, 36 «іоаннітів», 40 «інокентьєвців» та 23 «михайлівця» [14, оп. 261, спр.2, арк. 114; спр. 3, арк. 126].

Цінні відомості щодо духовно-культурного світу та побуту релігійних нонконформістів містять матеріали агентурної справи «Скит» Сталінського (Донецького) УНКДБ, у рамках якої було ліквідовано у березні 1945 р. нелегальний монастир «подгорнівців» у с. Зайцево Горлівського району. Чекісти кваліфікували його як «антирадянську церковно-монархічну організацію», засновану в 1920-х рр. донькою хазяїна шахт Катериною Пижовою, котра постриглася у монахині з ім'ям Єфросинія та вела справи монастиря з колишнім ієромонахом Києво-Печерської Лаври Веніаміном (Філіпповим). Як свідчила на допитах сама К. Пижова, вона з дитинства була глибоко віруючою людиною, з восьми років співала у хорі, здійснювала паломни-

цтва до Лаври, багато читала духовної літератури. Її батько і два брати згодом також стали монахами.

У монастирі площею в гектар мешкало до 30 насельників, були храм, три житлових будинки та господарські споруди, стайні. Категорично заборонялося відвідування кінотеатрів, розважальних заходів, читання газет, а також відвідування храмів канонічної Церкви. У місто виходили тільки з благословення священика. Ранішні та вечірні богослужіння тривали в сукупності 7-8 годин на добу. За провини накладалася епитимія у 100-500 поклонів. Інколи для легалізації дозволялося працювати у державних установах, заключати фіктивні шлюби між насельниками. Практикувалося спільне харчування та володіння майном.

На життя заробляли землеробством, спільним веденням господарства, надходили пожертви, зокрема й від відвідувачів (щомісячно їх відвідувало до 100 осіб). Безсумнівно, таке тривале існування в сталінські часи, у густонаселеному Донбасі нелегальної релігійної громади було можливим лише за умови всебічної підтримки віруючих та місцевого населення загалом [опис дано за: 17, спр. 10822].

Водночас зростала психологічна екстравагантність та соціальна відчуженість ватажків й учасників окремих нелегальних течій. Так, за оперативною справою «Острів» держбезпека розробляла понад 250 «іоаннітів» (до 30 громад), які не визнавали діючого законодавства, відмовлялися від військової служби та роботи в державному секторі. Було засуджено одного з ватажків течії, М. Сидорова, який видавав себе за імператора Миколу II, а в роки війни співпрацював зі службою безпеки СД [33, оп. 1, спр. 1641, арк. 11-13]. На Житомирщині розкрили секту «Михайла Архангела» на чолі з М. Кокитьком («Михайлом Архангелом», або «Білим царем», як він себе називав) та його дружиною («імператрицею Олександрою»), котрі оголосили «хрестовий похід» проти влади [33, оп. 23, спр. 1640, арк. 202].

Все частіше зміст проповідей та бесід «авторитетів» містив антиурядову критику, заклики до поразки СРСР у війні із Заходом, переходу на бік противника, апокаліптичні «пророцтва», виготовлялися різноманітні

підробки під «слово святих отців». Навіть в умовах відносної свободи віросповідання не припинялися насадження ворожості, наклепи й дискредитаційні висловлювання на адресу канонічного Православ'я, адепти нелегальних течій були позбавлені можливості долучати до причастя, інших християнських таїнств. РПЦ оголошувалася «церквою антихриста», поширювалися апокаліптичні чутки про наближення голоду і людожерства, приходу «сарани з залізними дзьобами, яка клюватиме грішників». Натомість членів підпілля-«праведників» врятує «зі Сходу довгоочікуваний цар Михаїл» [17, спр. 10822, арк. 102-104].

Поступово зростала конфліктність усередині «катакомбників», що роздмухувалася і органами держбезпеки, оформилося понад 10 різних відгалужень, які не бажали порозуміння між собою. Розшарування відбувалося і по суто соціокультурній лінії. В частині громад визнавалася можливість відвідувати храми РПЦ, вступати на тимчасову роботу на держпідприємства, у колгоспи. Інша ж частина стала на шлях поглиблення відриву від «миру», вдавалася до проповіді аскетизму (були випадки доведення підлітків до дистрофії із загрозою для життя), статевої заборони (целібату) або заборони дітонародження. Постійно наголошувалося про близький «кінець світу», відгалужувалися ще більш радикальні групи «седмінців», «молчальників» тощо.

Фабрикувалися міфологічні «життя» засновників певних «катакомбних» течій. Згаданий С. Подгорний, який до революції був покараний за розбещення дівчат, у саморобних «акафістах» іменувався «обраним від Царя сил і Господа Бога Ісуса Христа у званні Апостола», «преподобномучеником», «замученим комуністами» тощо [40, 209].

В середовищі «катакомбників» все більшу роль починали відігравати деспотичні та своєкорисливі «старці» та «стариці», які, подекуди, експлуатували членів громади, займалися здирництвом, накопичували великі статки, нерухомість і коштовності. Це потім давало змогу засуджувати їх за кримінальними статтями. Були випадки впровадження агентури органів держбезпеки саме під виглядом «духовних осіб», «старців, які постраждали за віру». З документів відомий приклад агента «Степового», котрий по релігійній лі-

нії працював на спецслужбу з 1924 по 1956 р., вів самотній, бродячий спосіб життя, втратив на фронті сина. Як «странник», «старець» «маршрутувався» чекістами по регіонах СРСР, де існувало підпілля РПЦ, мав високу довіру у віруючих, хоча за його доносами було позбавлено волі десятки людей [13, оп. 27, спр.4, арк. 227].

Висновки. Досліджені автором документи оперативно-слідчої діяльності органів НКДБ-МДБ-КДБ УРСР свідчать, що поширення релігійної опозиції («катакомбної церкви» у різних її варіаціях) стало наслідком системних державних переслідувань (включаючи незаконні репресії) свободи віросповідання, витиснення канонічного Православ'я із легітимного життя суспільства, а також зростання настроїв соціального протесту проти форсованого зламу традиційного укладу життя в процесі соціалістичних перетворень (особливо щодо сільського населення). Передовсім йдеться про колективізацію, стрімку індустріалізацію та урбанізацію, насадження партійно-державного контролю над особистим життям громадянина, відокремлення держави від Церкви, впровадження уніфікованої державної ідеології та освітньої моделі, обов'язковими елементами яких були «матеріалістичний» світогляд та атеїзм, радикальний «розрив із минулим».

«Катакомбна» течія у Православ'ї в Українській РСР набула виразних соціокультурних особливостей, в цілому властивих для релігійного підпілля в СРСР, що дозволяє вважати їх певними модельними особливостями екзистенціально-культурного буття релігійного нонконформізму як традиційної форми протесту частини суспільства проти неприйнятної для неї модернізації та ігнорування плюралізму форм духовно-культурного життя. Серед таких особливостей доцільно виокремити:

- заперечення «краснодраконівської» владної системи та її політики проти Церкви;
- засудження й бойкот соціально-політичних, культурно-освітніх заходів правлячої Комуністичної партії та влади (включаючи службу в армії, участь у виборах та виборних органах, що надавало нові підстави для переслідування «катакомбників»);
- соціально-психологічний протестний максималізм, ідеалізація «старовини», гранич-

не дистанціювання від суспільного й культурного життя країни;

– радикальне заперечення й дискредитація серед своїх adeptів канонічної Православної Церкви (незважаючи на її утиски, винищення єпископату, кліру та церковного активу під час масових репресій, а згодом – і патріотичного подвигу Церкви у роки війни), ігнорування частиною «катакомбників» позитивних змін у державно-церковних відносинах із 1943 р., що призвело до остаточного відокремлення від матері-Церкви, втрати апостольської традиції як основи богослужбової практики й благодатного богослужіння, поширення ознак тоталітарного сектантства, псевдорелігійного культу «старців», духовного та монархічного самозванства, аморальних вчинків (що полегшувало пропагандистську дискредитацію, оперативну розробку та застосування кримінального покарання учасників «катакомбних» громад);

– прагнення до формування закритих (принаймні у культурно-поведінковому розумінні) корпоративних груп, крайньою формою яких стало творення «монастирів в миру», «домашніх» монаших груп;

– продукування й поширення серед adeptів есхатологічних прогнозів («кінця світу», приходу «червоного дракону», глобальної війни з загибеллю радянського ладу, відновлення монархії), міфологізація та насадження культу авторитетів-засновників певних течій;

– виникнення специфічних форм моралі (з намаганням будувати її на засадах християнського віровчення), побуту, господарювання, людських комунікацій, особливостей виховання дітей та молоді, що прирікало їх на маргінальне становище у суспільстві.

З джерелознавчого погляду найбільш продуктивними для вивчення соціокультурно-

го виміру буття релігійного підпілля можуть розглядатися справи оперативної розробки цих течій (громад); архівні кримінальні справи на ватажків та учасників «катакомб»; аналітичні, звітні та інші документи службового діловодства тих підрозділів органів держбезпеки, які займалися «боротьбою з церковно-сектантською контрреволюцією». Основними видами документів, які заслуговують на першочергове вивчення (із застосуванням критики джерел із урахуванням виявлених науковцями джерелознавчих особливостей документів оперативної й репресивної практики), є повідомлення конфіденційних джерел (учасників підпілля або впроваджених туди агентів); література, інші письмові матеріали псевдобогословського та пропагандистського характеру, інші тексти, породжені життєдіяльністю та богослужінням «катакомбників»; протоколи допитів священнослужителів, виборних ватажків та рядових учасників громад; огляди, звіти та інші узагальнюючі документи, створені співробітниками спецслужб на підставі оперативно-слідчих матеріалів. Ці документи зосереджені у фондах Галузевого державного архіву СБ України (ГДА СБУ), й утворені в процесі оперативно-службової діяльності контррозвідувальними органами [13], спеціалізованими підрозділами, щорозробляли релігійне середовище [14], а також містяться у фонді нормативно-розпорядчої документації [15], фонді справ оперативного обліку [17], оглядах Колекції друкованих видань [16]. Окрім фонду припинених кримінальних справ ГДА СБУ, значний обсяг архівних кримінальних справ на репресованих учасників релігійної опозиції переданий до Центрального державного архіву громадських об'єднань України [34, ф.263].

Список використаних джерел

1. Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання : зб. наук. праць; ред. кол. Р. Я. Пиріг (голова) та ін. – К., 1998. – 161 с.
2. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918– середина 1950-х рр.) / Л. Л. Бабенко. – Полтава, 2014. – 549 с.
3. Бабенко Л. Л. Посилення ролі спецслужб у боротьбі з релігією періоду колективізації / Л. Л. Бабенко // Український селянин : зб. наук праць. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 2006. – Вип. 10. – С. 160-164.
4. Бабенко Л. Л. Релігійне життя в архівних джерелах радянських спецслужб: особливості відображення / Л. Л. Бабенко // Релігія і церква в історії України: Матеріали Міжнародної наукової конференції (14-16 вересня 2005 р.). – Полтава : ПДПУ ім.В.Г.Короленка, 2006. – С. 3-13.

5. Білокінь С. Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих справ НКВД / С. Білокінь // Проблеми історії України. – Вип. 3. – К., 1994. – С. 90-101.
6. Бойко О. В. Протидія православної церкви і громадскості антирелігійному наступу держави у 20-30-ті роки ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01. / О. В. Бойко. – Дніпропетровськ, 2007. – 203 с.
7. Веденєєв Д. В., Лисенко О. Є. Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб (1943–1945 рр.) / Д. В. Веденєєв, О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 104-126.
8. Веденєєв Д. В. Релігійне підпілля «підгорнівців» Лівобережної України як об'єкт оперативної розробки органів державної безпеки (1945–1950 рр.) / Д. В. Веденєєв // V Всеукраїнська наукова конференція «Держава і Церква в новітній історії України» (м. Полтава, 19-20 листопада 2015 р.). – Полтава, 2015. – С. 13-20.
9. Веденєєв Д. В. Архівні документальні матеріали радянських спецслужб як джерело вивчення життя та наукової діяльності святителя Луки Кримського (В.Ф.Войно-Ясенецького) / Д. В. Веденєєв // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2015. – Вип. 4. – С. 86-93.
10. Веденєєв Д. В. «Православный андеграунд». Движение «катакомбной церкви» в Украине. 1920–1980-е годы [Электронный ресурс] / Д. В. Веденєєв. – Режим доступу: <http://pravlife.org/content/pravoslavnyy-andegraund-dvizhenie-katakombnoy-cerkvi-v-ukraine-1920-1980-e-gody-chast-1>
11. Веденєєв Д. В., Шкаровский М. В. Репрессивные акции органов государственной безопасности против общин Истинно-Православной Церкви в Украинской ССР (1944–1953 гг.) / Д. В. Веденєєв, М. В. Шкаровский // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. История. История Русской Православной Церкви. – 2016. – Вып. II: 2. – С. 65-82; Вып. II: 3. – С. 77-92.
12. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років / В. А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 742 с.
13. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). – Фонд 2.
14. ГДА СБУ. – Фонд 3.
15. ГДА СБУ. – Фонд 9.
16. ГДА СБУ. – Фонд 13.
17. ГДА СБУ. – Фонд 65.
18. Гранкіна О. В. Деякі аспекти джерелознавчого аналізу архівно-слідчих справ у 1920–1950 рр. / О. В. Гранкіна // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 49-57.
19. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви України в умовах модернізації (XIX-30-ті роки ХХ ст.) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01. / О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя, 2006. – 520 с.
20. Логінов О. Ліквідація «іоаннітського» руху в 1920–1950-х рр. на Вінничині / О. Логінов // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – № 2. – С. 18-38.
21. Одинцов М. И. Декларация митрополита Сергия от 29 июля 1927 г. и борьба вокруг нее / М. И. Одинцов // Отечественная история. – 1992. – № 6. – С. 123-140.
22. Осипова И. И. Обзор следственных дел по «к.-р. организациям ИПЦ» на Украине [Электронный ресурс] / И. И. Осипова. – Режим доступу: <http://pandia.ru/text/77/192/20200.php>
23. Пашенко В. О., Киридон А. М. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917–1930-ті роки / В. О. Пашенко, А. М. Киридон. – Полтава : АСМІ, 2004. – 336 с.
24. Пашенко В. О. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940–початку 1990-х років / В. О. Пашенко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 631 с.
25. Подкур Р. Ю. Документи радянських спецслужб як джерело до вивчення політичних, соціально-економічних, культурних процесів в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. істор. наук / Р. Ю. Подкур. – К., 1999. – 274 с.
26. Подкур Р., Ченцов В. Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ / Р. Подкур, В. Ченцов. – Тернополь : Збруч, 2010. – 372 с.
27. Религиозные организации в СССР: накануне и в первые годы Великой Отечественной войны (1938–1943 гг.) // Отечественные архивы. – 1995. – № 2. – С. 37-67.
28. Русская православная церковь в советское время (1917–1991): материалы и документы. – М. : Прописи, 1995. – В 2 кн.
29. Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 г. : сборник документов. – М. : Изд-во Крутицкого подворья, 2009. – 765 с.

30. Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне : сборник документов и материалов. – М. : РИО ВКШ КГБ СССР, 1986.
31. Тригуб О. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–39 рр.): між Державним політичним управлінням та реформацією / О. Тригуб. – Миколаїв : МДУ ім. Петра Могили, 2009. – 300 с.
32. Тригуб О. Переслідування антисергієвської опозиції в РПЦ: з історії «істинно-православної церкви» (1932–1941 рр.) / О. Тригуб // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – №2. – С. 39-61.
33. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Фонд 1.
34. ЦДАГОУ. – Фонд 263.
35. Шкаровский М. В. Иосифлянство: течение в Русской Православной Церкви / М. В. Шкаровский. – СПб., 1999. – 399 с.
36. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах) / М. В. Шкаровский. – М. : Крутицкое Патриаршее подворье, 1999. – 400 с.
37. Шкаровский М. В. Судьбы иосифлянских пастырей. Иосифлянское движение Русской Православной Церкви в судьбах его участников / М. В. Шкаровский. – СПб. : Сатисъ, 2006. – 590 с.
38. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь в XX веке / М. В. Шкаровский. – М. : Вече, Лепта, 2010. – 496 с.
39. Шумило С. В. В катакомбах. Православное подполье в СССР. Конспект по истории Истинно-православной церкви в СССР / С. В. Шумило. – Луцк : Терен, 2011. – 272 с.
40. Шумило С. В. Исследование катакомбных рукописных и печатных книг: к постановке проблемы / Поэтика церковной прозы (XI–XX вв.) / С. В. Шумило // Чернігівські Афіни. Вип. 2. – Чернігів, 2014. – С. 209-221.
41. Шумило С. В. ИПЦ после Сталина. Доклад на международной конференции «Церковное под-полье в СССР» [Электронный ресурс] / С. В. Шумило. – Режим доступа: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=89609>

References

1. Pyrig, R. Ya. (Ed.). (1998). Archive-investigative cases of the repressed: scientific and methodical aspects of using. Kyiv [in Ukrainian].
2. Babenko, L. L. (2014). The Soviet institutions of the State security in the system of the relations between state and the Orthodox Church in Ukraine (1918– middle of 1950's). Poltava [in Ukrainian].
3. Babenko, L. L. (2006). Strengthening of the role of special service in the fight against religion at the period of collectivization. *Ukrainsky selyanyn*. Cherkasy: ChNU im. B. Khemnytsky, 10, 160-164 [in Ukrainian].
4. Babenko, L. L. (2006). Religion life in the archive resources of the Soviet special services: particularities of the reflection. Proceedings of the International Scientific Conference. «Religion and Church in the history of Ukraine». (pp. 3-13). Poltava [in Ukrainian].
5. Bilokin, S. Resources problem of studying of the criminal case of NKVD. *Problemy istorii Ukrainy*, 3, 90-101 [in Ukrainian].
6. Boyko, O. V. (2007). The fighting of the Orthodox Church and community against state anti-religion attack in 1920's – 1930's. Candidate's thesis. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
7. Vedeneev, D. V. & Lysenko, O. E. (2012). Religion confession of Ukraine as an object of the investigation of the Nazi and Soviet special service (1943 –1945). *Ukrainsky istorychnyi zhurnal*, 4, 104-126 [in Ukrainian].
8. Vedeneev, D. V. (2015). Religion secret work of the «pidgornivtci» of the Left bank of Ukraine as an object of the investigation of the special services (1945–1950 pp.). Proceedings of the All-Ukrainian Scientific conference «State and Church in the modern history of Ukraine». (pp. 13-20). Poltava [in Ukrainian].
9. Vedeneev, D. V. (2015). Archive documental materials of the Soviet special services as a resource of the studying of the life and scientific work of Luka Crimean (V.F. Voyno-Yasenetsky). *Bivliotekoznavstvo. Locomentoznavstvo. Infomologiya*, 4, 86-93 [in Ukrainian].
10. Vedeneev, D. V. (n.d.). «Orthodox underground». The movement of «catacomb church» in Ukraine. 1920–1980. Retrieved from <http://pravlife.org/content/pravoslavnyy-andegraund-dvizhenie-katakombnoy-cerkvi-v-ukraine-1920-1980-e-gody-chast-1> [in Russian].
11. Vedeneev, D. V., Shkarovsky, M. V. (2016). Repressions of the institutions of the security service against the communities of the Really-Orthodox Church in the Ukrainian SSR (1944–1953). *Vestnyk Pravoslavnogo Svyato-Tikhonovskogo humanitarnogo universyteta. Istoria. Istoria Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi*, II: 2, 65-82, II: 3. 77-92 [in Russian].

12. Viynalovych, V. A. (2005). Partial-state policy of the religion and religious institutions in Ukraine 1940-1960. Kyiv: Svitoglyad [in Ukrainian].
13. Sphere State Archive of the Service of Security of Ukraine (GDA SBU). Fund 2 [in Ukrainian].
14. GDA SBU. Fund 3 [in Ukrainian].
15. GDA SBU. Fund 9 [in Ukrainian].
16. GDA SBU. Fund 13 [in Ukrainian].
17. GDA SBU. Fund 65 [in Ukrainian].
18. Grankina, O. V. (1997). Some aspects of resources analysis of the archive-investigated cases in 1920–1950. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4. 49-57 [in Ukrainian].
19. Ignatusha, O. M. (2006). Institutional division of the Orthodox Churches in the period of modernization (XIX-30es of XX). Doctor's thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
20. Lohinov O. (2007). Elimination of the «Ioann» movement in 1920–1950 at Vinnytcia Vinnytsia region. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 2, 18-38 [in Ukrainian].
21. Odyntsov, M. Y. (1992). Declaration of Metropolitan Serhyi from July, 29, 1927 and struggle around it. *Otechestvennaia ystoriia*, 6, 123-140 [in Russian].
22. Osypova, Y. Y. Review of the criminal cases on «organization of IPT» in Ukraine. Retrieved from <http://pandia.ru/text/77/192/20200.php> [in Russian].
23. Pashchenko, V. O. & Kyrydon, A.M. (2004). Bilshovyk state and Orthodox Church in Ukraine. 1917–1930. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
24. Pashchenko, V. O. (2005). Orthodox Church in the totalitarian state. Ukraine 1940- early 1990. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
25. Podkur, R. I. (1999). Documents of the Soviet special services as resources of studying political, social, economic and cultural processes in Ukraine (20–30 of XX c.). Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
26. Podkur, R. & Chentsov, V. (2010). Documents of the institutions of the state security of the USSR in 1920–1930: historical analysis. Ternopol: Zbruch [in Russian].
27. Religious organisations in the USSR: before and at the beginning of the Great Patriotic War (1938–1943). (1995). *Otechestvennye arkhyvy*, 2, 37-67 [in Russian].
28. Russian Orthodox Church in the Soviet epoch (1917–1991): materials and documents. In 2 books. (1995). Moscow: Propyley [in Russian].
29. Russian Orthodox Church in the period of the Great Patriotic War 1941–1945. (2009). Moscow: Yzdvo Krutytskoho podvoria [in Russian].
30. Soviet institutions of state security in the Great Patriotic War. (1986). Moscow: RYO VKSh KHB SSSR [in Russian].
31. Tryhub, O. (2009). The Division of the Russian Orthodox Church in Ukraine (1922–39): among state and political governing and reformation. Mykolaiv: MDU im.Petra Mohyly [in Ukrainian].
32. Tryhub, O. (2007). Repressions of the anti-Semitic opposition in ROCh: history of the «Really Orthodox Church» (1932–1941). *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 2, 39-61 [in Russian].
33. The Central State Archive of the Civil Associations of Ukraine. Fund 1 [in Ukrainian].
34. The Central State Archive of the Civil Associations of Ukraine. Fund 263 [in Ukrainian].
35. Shkarovskyi, M. V. (1999). Iosyflianstvo: movement in Russian Orthodox Church. SPb. [in Russian].
36. Shkarovskyi, M. V. (1999). Russian Orthodox Church at Stalin and Khrushchev periods (State and church relationship in the USSR in 1939–1964). Moscow: Krutytskoe Patryarshee podvore [in Russian].
37. Shkarovskyi, M. V. (2006). Destinies Iosif priests. Iosif movement of the Russian Orthodox Church in the destinies of its participants. SPb.: Satys [in Russian].
38. Shkarovskyi, M. V. (2010). The Russian Orthodox Church in XX century. Moscow: Veche, Lepta [in Russian].
39. Shumylo, S. V. (2011). In the catacombs. Orthodox partisans in the USSR. Conspect of the history of the Really-Orthodox Church in the USSR. Lutsk: Teren [in Russian].
40. Shumylo, S.V. (2014). Researching of the catacomb manuscripts and printed books. Poetics of the church prose (XI–XX). *Chernihivski Afiny*, 2, 209-221 [in Ukrainian].
41. Shumylo, S. V. The Really-Orthodox Church after Stalin. Proceedings of the International Conference «Church secret movement in the USSR». Retrieved from <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=89609> [in Russian].

УДК 001.4:930.22

О. М. Тур

УНІФІКАЦІЯ ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ПРИНЦИПИ ТА ФУНКЦІЇ

Мета роботи. Виявлення основних принципів та функцій уніфікації терміносистеми документознавства. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні описового методу, що ґрунтується на опозиційному та прийомі внутрішньої інтерпретації, а також методу аналізу, який дозволив визначити основні принципи та функції уніфікації терміносистеми документознавства. **Наукова новизна** роботи – у прагненні автора виявити основні принципи та функції уніфікації системи термінів документознавства. **Висновки.** Вирішення проблеми уніфікації документознавчої термінології покликане сприяти підвищенню рівня фіксації документованої інформації, досягненню більшої чіткості, ясності, зрозумілості процесів соціальної комунікації. Дослідження приверне увагу фахівців галузі наук документально-комунікаційного циклу.

Ключові слова: документознавча терміносистема, принципи уніфікації, функції уніфікації.

О. Н. Тур

УНИФИКАЦИЯ ДОКУМЕНТОВЕДЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ: ПРИНЦИПЫ И ФУНКЦИИ

Цель работы. Выявление основных принципов и функций унификации терминосистемы документоведения. **Методология** исследования заключается в применении описательного метода, основанного на оппозиционном и приеме внутренней интерпретации, а также метода анализа, который позволил определить основные принципы и функции унификации терминосистемы документоведения.

Научная новизна работы заключается в стремлении автора выявить основные принципы и функции унификации системы терминов документоведения. **Выводы.** Решение проблемы унификации документоведческой терминологии призвано способствовать повышению уровня фиксации документированной информации, достижению большей четкости, ясности, понятности процессов социальной коммуникации. Исследование привлечет внимание специалистов отрасли наук документально-коммуникационного цикла.

Ключевые слова: документоведческая терминосистема, принципы унификации, функции унификации.

О. Tur

UNIFICATION TERMINOLOGY OF DOCUMENTATION: PRINCIPLES AND FUNCTIONS

Purpose of Article. The purpose of the work is to identify the basic principles and functions of unification terminology of documentation. **Methodology.** The methodology of the study is to apply the descriptive method, based on the opposition and taking internal interpretation, and the method of analysis, which allowed us to determine the basic principles and functions of unification terminology of documentation.

Scientific Novelty. The scientific novelty of the work lies in the author's desire to reveal the basic principles and functions of system unification of documentation terms. **Conclusions.** The solving of the problem of unification terminology of documentation is intended to increase the level of documented information fixation, achieving clarity, processes of social communication. The study is paid attention by the professionals of the documentary communication cycle.

Keywords: terminology of documentation, principles of unification, functions of unification.

Життя випереджає термінологію. Остання неминуче старіє через розростання об'єктів кожної сфери діяльності, необхідність їхньої подальшої диференціації. Людські поняття не є непорушними, вони постійно рухаються. Однак терміни відрізняються «живучістю», мають велику силу інерції, яка дозволяє їм існувати довгий час після того, як фактори, що їх зумовили, змінили свою сутність, масштабність або направленість. Саме тому від «старих» термінів завжди складно відмовитися навіть у тих випадках, коли вони стають перешкодою для вільного розвитку тієї чи іншої галузі теоретичної та практичної діяльності. Через це з великими труднощами «приживаються» й нові терміни. Така об'єктивна ситуація вимагає постійного моніторингу існуючої терміносистеми, її аналізу, уніфікації та стандартизації. В. Налімов зазначав: «будь-яким термінологічним рекомендаціям повинен передувати докладний логіко-лінгвістичний аналіз усього різноманіття реальних наукових текстів» [6, 152].

У той же час глибоко помилково уявляти термінологічну роботу як вид словникової роботи, мета якої – зафіксувати значення певної групи слів. Насправді робота з упорядкування термінології пов'язана насамперед із критичним аналізом, а за необхідності – й з переглядом понять та визначень, а також їх систематизацією та класифікацією. Згідно з сучасними уявленнями кожна галузева термінологія – це не довільний набір кодових слів, а логічна система взаємопов'язаних елементів, у якій кожен термін є її закономірним членом. На нашу думку, в цьому і криється одна з основних відмінностей між «просто» термінологією та науковою термінологією, що є знаряддям розвитку самої наукової галузі. Наукова уніфікація термінології, створення науково обґрунтованих термінологічних систем – потужний засіб уточнення понять, якими оперує галузь, відповідальний і необхідний етап наукової роботи.

У науковій літературі виокремилися позиції щодо розуміння процесу уніфікації терміносистем. Цьому питанню присвячені дослідження К. Авербуха [1], В. Даниленко та Л. Скворцова [2], Є. Карпінської [4], А. Крижанівської [5], О. Реформатського [8]. У до-

кументознавчій доктрині питанню уніфікації термінології присвячена праця [9], у якій зазначається, що «уніфікація документознавчої термінології повинна розглядатися в динамічному аспекті як один з напрямів термінологічної роботи; діяльність компетентних суб'єктів, спрямована на приведення документознавчих термінів до єдиної системи, одноманітності з використанням усієї сукупності прийомів і засобів для забезпечення відповідності термінів усім вимогам, що пред'являються до них, на трьох рівнях: логічному, лінгвістичному та змістовому» [9, 73]. У статті також визначено ознаки уніфікації документознавчої термінології.

Мета дослідження. Метою цієї праці є виявлення основних принципів та функцій уніфікації терміносистеми документознавства.

Виклад основного матеріалу. Уніфікація термінології ґрунтується на певних принципах, що створюють систему, всі елементи якої мають рівне значення. Слід зазначити, що в науковій літературі питання про принципи уніфікації термінів є невивченим. Так, В. В. Оскамитний пише про такі принципи термінологічної уніфікації, як однозначність, загальновизнаність, стабільність, доступність [7]. Однак ці положення стосуються низки вимог, що пред'являються до термінів, і складають зміст процесу уніфікації термінології, а не її принципи.

На нашу думку, можна виокремити наступні принципи уніфікації документознавчої термінології: 1) наукова обґрунтованість і зв'язок із практикою; 2) компетентність; 3) узгодженість дій суб'єктів уніфікації; 4) врахування міжнародного досвіду та досвіду інших держав; 5) системність (комплексність); 6) незалежність і об'єктивність; 7) доцільність; 8) прогнозованість. Охарактеризуємо вказані принципи.

1. Наукова обґрунтованість і зв'язок із практикою. Означає, що суб'єкти уніфікації документознавчої термінології в ідеалі повинні спиратися на наукові досягнення в галузі дослідження термінології, особливо на досягнення документознавчої доктрини, брати до уваги рекомендації вчених-документознавців щодо вдосконалення термінології наук документально-

комунікаційного циклу, використовувати прийоми й методи наукового аналізу. Також необхідно враховувати рекомендації та пропозиції практиків, пов'язані з удосконаленням термінології документознавства. Отже, необхідність уніфікації тих чи інших термінів повинна отримати чітке обґрунтування в документознавчій науці та знайти підтримку на практиці.

2. Компетентність. Цей принцип тісно пов'язаний із попереднім і передбачає наявність певного рівня професійної підготовки суб'єктів уніфікації термінології (володіння прийомами та правилами техніки документування, знання чинного законодавства, лінгвістичних і логічних правил роботи з термінологією).

3. Узгодженість дій суб'єктів уніфікації. Зазначений принцип включає у свій зміст те, що дії суб'єктів уніфікації повинні бути підпорядковані досягненню однієї мети – створенню несуперечливої, узгодженої системи документознавчих термінів. Це можливо тільки в тому випадку, якщо буде існувати певна різноманітність думок серед суб'єктів уніфікації, яка, тим не менш, не повинна перетворитися на фактор, що гальмує процес уніфікації. Це можливо за наявності системи оперативного обміну інформацією між ними, дотримання певних етичних правил ведення дискусій.

4. Урахування міжнародного досвіду та досвіду інших держав. Принцип означає, що при проведенні уніфікації термінології не слід замикатися в рамках досвіду тільки нашої держави. Це включає, зокрема, можливість використання засобів, прийомів і правил документування, запозичених в інших держав, а також гармонізацію документознавчої термінології.

5. Системність (комплексність). Впливає із системної природи термінології. Цей принцип передбачає ретельний аналіз місця кожного терміна в системі документознавчої термінології та врахування його зв'язків з усіма іншими елементами системи. Реалізація принципу системності є одним із основних умов створення в Україні несуперечливої термінології.

6. Незалежність і об'єктивність. Зазначений принцип передбачає якомога більшу свободу суб'єктів уніфікації термінології від по-

літичних, ідеологічних, інших групових і особистих інтересів при здійсненні уніфікації.

7. Доцільність. Відповідно до цього принципу в процесі уніфікації термінології слід ураховувати конкретні історичні, політичні, економічні та інші умови, які склалися в державі, й вибирати найоптимальніший варіант терміна, який найбільш адекватно виражає поняття.

8. Прогнозованість. При здійсненні уніфікації термінології необхідно враховувати ступінь упровадження терміна в систему термінології та практику, прораховувати можливі наслідки введення нового або заміни існуючого терміна.

Уніфікація документознавчої термінології має виконувати певні функції. Необхідно зазначити, що питання про функції уніфікації термінології також не можна віднести до всебічно досліджених у науковій літературі. Так, В. М. Лейчик розглядає уніфікацію термінів і терміносистем як підсумок об'єднання оптимізаційної та нормативної функцій практичної термінологічної діяльності. При цьому оптимізаційний аспект практичної термінологічної діяльності, на його думку, має на увазі її спрямованість на обґрунтування вибору оптимальних термінів, які забезпечать потребу в адекватному відображенні об'єктів, процесів та ознак.

Нормативний аспект включає закріплення відібраних оптимальних термінів і визначень нормативними документами та приписами (стандартами, термінологічними рекомендаціями, нормативними словниками, редакторськими вказівками та іншими). Водночас забезпечується систематизуюча функція уніфікації термінів, оскільки в результаті розробки стандартів та збірників рекомендованих термінів кожне місце в терміносистемі займається, як правило, однією лексичною одиницею, наприклад: *пертинентність* – властивість документа, отриманого як успішний збіг відповідно до потреб користувача інформації [3, п. 4.3.3.2.13]. Це веде до систематизації всіх знакових засобів, що стосуються певної сфери знань або діяльності, до розмежування цих сфер і встановлення зв'язків між ними (через загальні терміни, що використовуються в лівій і правій частинах словникових статей).

Оптимізаційна функція уніфікації документознавчої термінології проявляється у спрямованості на вибір найбільш оптимальних термінів для досягнення максимально точного та зрозумілого відображення явищ дійсності.

На наш погляд, можна виокремити наступні функції уніфікації документознавчої термінології.

1. Пізнавальна функція пов'язана зі свідомим вивченням і засвоєнням суб'єктами уніфікації термінології певних знань, необхідних для досягнення мети й завдань уніфікації.

2. Практична функція передбачає використання на практиці накопичених лінгвістикою, науками документально-комунікаційного циклу, логікою та іншими науками знань в області вдосконалення термінології.

3. Прогностична функція. Уніфікація документознавчої термінології передбачає не тільки вивчення й утілення в життя суттєвих у той чи інший період розвитку держави правил удосконалення термінології, але й аналіз тенденцій її подальшого розвитку, побудову моделей можливих змін у системі суспільства в результаті проведеної уніфікації.

4. Комунікативна функція. Сприйняття, накопичення, збереження й передача закладеної в документознавчих термінах інформації будуть набагато ефективнішими, якщо терміни стануть утворювати чітко уніфіковану систему. Тобто уніфікація документознавчої термінології сприятиме вдосконаленню процесу спілкування в сфері соціальної комунікації. Крім цього, забезпечення гармонізації документознавчої термінології з термінологією інших держав неможлива без попередньої її уніфікації на національному рівні. Таким чином, уніфікація документознавчої термінології відіграє важливу роль у залученні держави до інформаційної культури інших держав та інтеграції у світове співтовариство.

5. Оціночна функція передбачає певне емоційне ставлення суб'єктів уніфікації до

системи існуючої термінології на основі їхнього досвіду та сформованої в державі на конкретному етапі розвитку комунікаційної практики. Водночас спеціалісти у сфері комунікації визначають значимість і необхідність уніфікації термінології на основі своїх знань про зміст документознавчих понять, свого життєвого досвіду. Емоційне ставлення суб'єктів уніфікації виражається в оцінці існуючих документознавчих термінів із точки зору їхньої відповідності пропонованим до них вимогам, виборі найбільш придатного для позначення певного поняття терміна. У результаті відбувається формування певних ціннісних установок, на основі яких у свідомості суб'єктів уніфікації складається програма діяльності з уніфікації термінології.

6. Регулятивна функція спрямована на формування та забезпечення стабільного, узгодженого та ефективного функціонування всіх елементів соціальної комунікації.

7. Контрольна функція, пов'язана з перевіркою в процесі уніфікації документознавчої термінології дотримання всіх вимог до термінів.

8. Систематизуюча функція полягає у прагненні до встановлення чіткого місця кожного терміна в системі елементів документознавчої термінології, посилення взаємозв'язків між ними.

Отже, уніфікація документознавчої термінології – пов'язаний із використанням певних способів різновид термінологічної роботи, в зміст якої включається процес вдосконалення системи термінів, приведення їх у відповідність до всіх нормативних вимог. Метою цієї роботи є створення несуперечливої системи термінів, що відповідають усім вимогам, що висувуються до них. Вирішення проблеми уніфікації документознавчої термінології покликане сприяти підвищенню рівня фіксації документованої інформації, досягненню більшої чіткості, ясності, зрозумілості процесів соціальної комунікації.

Список використаних джерел

1. Авербух К. Я. Стандартизация терминологии: некоторые итоги и перспективы / К. Я. Авербух // НТИ. – Сер. 1. – 1985. – № 3. – С. 1-8.
2. Даниленко В. П., Скворцов Л. И. Лингвистические проблемы упорядочения научно-технической терминологии / В. П. Даниленко, Л. И. Скворцов // Вопросы языкознания. – 1981. – №1. – С. 9.
3. Інформація та документація. Словник термінів : ДСТУ ISO 5127:2007. – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – 243 с. – (Національний стандарт України).
4. Карпинская Е. В. Унификация, стандартизация, кодификация терминов. Понятие о гармонизации терминов и терминосистем / Е. В. Карпинская // Культура русской речи : учеб. для вузов ; под ред. Л. К. Граудиной, Е. Н. Ширяева. – М. : НОРМА, 2003. – С. 208.
5. Крыжановская А. В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков. Проблемы унификации и интеграции / А. В. Крыжановская. – Киев : Наукова думка, 1985. – С. 3.
6. Налимов В. В. Вероятностная модель языка. О соотношении естественных и искусственных языков / В. В. Налимов. – Томск; М. : Водолей Publishers, 2003. – 370 с.
7. Оскамытный В. В. Теория государства и права : учеб. для вузов. / В. В. Оскамытный. – М. : Изд-во «ИМПЭ-ПАБЛИШ», 2004. – С. 63.
8. Реформатский А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии; отв. ред. В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1986. – С. 183, 191.
9. Тур О. Поняття уніфікації термінології в документознавчій доктрині / О. Тур // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань : збірка наукових пр. – К., 2013. – Вип. 7. – 200 с.

References

1. Averbuh, K.Ya. (1985). Standardization of terminology: some results and prospects. Nauchno-tehnicheskaya informatsiya, 3, 1–8 [in Russian].
2. Danilenko, V.P., & Skvortsov, L.I. (1981). Linguistic problems ordering scientific and technical terminology. Voprosyi yazykoznaniiya, 1, 9 [in Russian].
3. DSTU ISO 5127:2007 Information and documentation. Glossary. (2010). Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy [in Ukrainian].
4. Karpinskaya, E.V. (2003). Unification, standardization, codification of terms. The concept of harmonization of terms and terminological. Kultura russkoy rechi. Moscow: NORMA [in Russian].
5. Kryzhanovskaya, A.V. (1985). Comparative study of the terminology of modern Russian and Ukrainian languages: unification and integration problems. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Nalimov, V.V. (2003). About connection between natural and created languages. Tomsk; Moscow: Vodolei Publishers [in Russian].
7. Oskamyitnyi, V.V. (2004). Theory of State and Law. Moscow: Izd-vo «IMPE-PABLISH» [in Russian].
8. Reformatskiy, A.A. (1986). Thoughts about the terminology. Modern problems of Russian terminology. Moscow: Nauka [in Russian].
9. Tur, O. (2013). The concept of unification of terminology in the the doctrine of documentation. Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan, 7, 73 [in Ukrainian].

УДК 004.01:35.077.1

Л. Ф. Грінберг

РЕІНЖІНІРИНГ ДОКУМЕНТООБІГУ УСТАНОВИ ЯК ІНФОРМАЦІЙНА ПІДТРИМКА УПРАВЛІННЯ

Мета роботи полягає у визначенні реінжинірингу документообігу юридичних осіб України як системного явища удосконалення організації роботи зі службовими документами. **Методологія** дослідження базується на застосуванні проблемного, логічного й системного методів, завдяки яким визначено реінжиніринг документообігу установи як якісний показник раціональної організації роботи зі службовими документами. **Наукова новизна** отриманих результатів полягає у розробці та запровадженні теоретичного й методичного забезпечення, що базується на теоріях процесного, системного та менеджменту якості управління, з метою запровадження класичного реінжинірингу з повною діагностикою внутрішнього та зовнішнього середовищ юридичної особи, визначення доцільності й можливості проведення реінжинірингу для підвищення ефективності та посилення рівня конкурентоспроможності вітчизняних установ. У статті доведено, що впровадження реінжинірингу документообігу забезпечує ефективність діяльності юридичних осіб усіх форм власності. **Висновки.** Сучасні перспективні напрямки удосконалення документообігу невіддільні від процесу масового впровадження досягнень науково-технічного прогресу у сфері управління. Ці досягнення, пов'язані з утворенням якісно нових видів інформаційно-комунікаційних технологій, дають змогу перейти до принципово нової і значно ефективнішої інформаційної технології, заснованої на інформаційній підтримці документообігу.

Ключові слова: документ, службовий документ, документообіг, реінжиніринг.

Л. Ф. Грінберг

РЕИНЖИНИРИНГ ДОКУМЕНТООБОРОТА УЧРЕЖДЕНИЯ КАК ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОДДЕРЖКА УПРАВЛЕНИЯ

Цель работы заключается в определении реинжиниринга документооборота юридических лиц Украины как системного явления усовершенствования организации работы со служебными документами. **Методология** исследования базируется на применении проблемного, логического и системного методов, благодаря которым определено реинжиниринг документооборота учреждения как качественный показатель рациональной организации работы со служебными документами. **Научная новизна** полученных результатов заключается в разработке и внедрении теоретического и методического обеспечения, основанный на теориях процессного, системного и менеджмента качества управления, с целью введения классического реинжиниринга с полной диагностикой внутренней и внешней среды юридического лица, определение целесообразности и возможности проведения реинжиниринга для повышения эффективности и усиление уровня конкурентоспособности отечественных учреждений. В статье доказано, что внедрение реинжиниринга документооборота обеспечивает эффективность деятельности юридических лиц всех форм собственности. **Выводы.** Современные перспективные направления совершенствования документооборота неотделимы от процесса массового внедрения достижений научно-технического прогресса в сфере управления. Эти достижения, связанные с образованием качественно новых видов информационно-коммуникационных технологий, позволяют перейти к принципиально новой и значительно более эффективной информационной технологии, основанной на информационной поддержке документооборота.

Ключевые слова: документ, служебный документ, документооборот, реінжиніринг.

L.F. Greenberg

REENGINEERING OF THE WORKFLOW OF THE INSTITUTION AS THE INFORMATION SUPPORTING OF MANAGEMENT

Purpose of Article. The purpose of the article is to determine the re-engineering of the document circulation of legal entities of Ukraine as a systemic phenomenon. **Methodology.** The methodology of the research is based on the application of problematic, logical and systemic methods, thanks to which the re-engineering of the document circulation of the institution is defined as a qualitative indicator of the rational organization of work with official documents. **Scientific novelty.** The Scientific novelty of the results is the development and implementation of theoretical and methodological support, based on theories of process, system and management of quality control, to introduce classical reengineering the complete diagnosis of the internal and external environment of legal entity, determining feasibility and possibility of re-engineering to improve and strengthening the competitiveness of domestic institutions. The article proves that the implementation of reengineering workflow ensures the effectiveness of the legal entities of all forms of ownership. **Conclusions.** Modern promising areas for improving the flow of documents are inseparable from the process of mass implementation of scientific and technological progress in the field of management. These achievements, connected with the formation of qualitatively new types of information and communication technologies, make it possible to pass to a fundamentally new and much more effective information technology based on information support for workflow.

Keywords: document, service document, workflow, re-engineering.

Актуальність теми дослідження зумовлена нагальною суспільною потребою створення нових можливостей для підвищення якості управлінської діяльності та удосконалення її документаційного забезпечення.

Однією із найважливіших тенденцій розвитку сучасного суспільства є інформатизація, яка в умовах українського суспільства є одним із основних чинників становлення України як Європейської держави, важливою передумовою її входження до світового інформаційного простору. На сучасному етапі документаційне забезпечення є одним із важливих елементів зміцнення апарату управління й істотним показником його стабільності, важливим інструментом у взаємовідносинах державних, недержавних та самоврядних органів, а також з населенням країни [3, 90].

Кардинальні зміни, які сьогодні відбуваються в Україні, пов'язані з реформуванням державного управління усіма галузями національної економіки, інноваціями у документаційному забезпеченні управління всіх рівнів, які, ніби каталізатор, віддзеркалюють готовність установ працювати з великими інформаційними потоками у новому інформаційному просторі.

Мета дослідження полягає у визначенні реінжинірингу документообігу юридичних осіб України як системного явища удосконалення організації роботи зі службовими документами.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка юридична особа є сукупністю структурних підрозділів, пов'язаних між собою і функціонально, й інформаційно. Водночас вони взаємодіють із зовнішніми системами, потребуючи використання комп'ютерних технологій колективної роботи з документами. Створення єдиного інформаційного простору на основі корпоративної інформаційної системи є необхідною умовою для підвищення ефективності діяльності організації і реалізації документаційного забезпечення управління. В основі рішення цієї проблеми лежить можливість створення корпоративних (локальних) мереж, які є їхнім об'єднанням у межах однієї установи (наприклад, філій, територіально віддалених одна від одної) для розв'язування спільних завдань.

Питання реінжинірингу бізнес-процесів опрацьовано у роботах Ойхмана Є. [5], Гальчинського А. С. [2], Кабушкина Н. І. [4] та інших. У роботі розглянуто праці вітчизняних

науковців, які займаються питаннями документообігу взагалі та його сучасними особливостями, зумовленими науково-технічним прогресом та розвитком інформаційних систем.

Нині в установах України популярним стає поняття «реінжиніринг», яке виникло ще в 90-х рр. XX ст. і стало широко вживаним щодо пояснення позитивних змін у бізнес-процесах. М. Хаммер визначив реінжиніринг як «фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів компаній для досягнення докорінних покращень в основних актуальних показниках» [13] їхньої діяльності: вартість, якість, послуги і темпи. Йдеться не просто про зміни, а про принципові зміни, що дають підвищення ефективності в сотні разів [10].

Л. П. Шендерівська зазначає, що сама концепція реінжинірингу документообігу не є новою в теоретичному змісті. Реінжиніринг – це повернення управління бізнесом до інжинірингу, посиленою увагою до виробничої сфери діяльності установи. Однак, це не є поверненням до колишніх (застарілих) технологій, методів організації та управління виробництвом [11]. Він є радикальним, тобто змінює бізнес-процеси, даючи відповіді на запитання «Що робити?», потім «Як робити?», забезпечуючи покращення показників більше ніж на 10%, зосереджуючись на ефективності їх впровадження змін у бізнес-процеси в цілому, а не на окремих його елементах.

Реінжиніринг документообігу не ставить за мету реструктуризацію. Не варто плутати ці поняття, оскільки реорганізація пов'язана зі зміною структури, тоді як реінжиніринг – з процесами.

Поєднання кількох робочих процедур в одну передбачає відмову від технології «складального конвеєра», у рамках якої на кожному робочому місці виконуються прості робочі процедури.

У разі, коли всі робочі процедури звести до однієї, створюється команда виконавців, що відповідає за цей процес. І хоч певних затримок у цьому разі запобігти складно, втрати тут значно менші, ніж при традиційній організації робіт. За наявними оцінками, такі зміни, які називають «горизонтальним стисканням», прискорюють виконання процесу у декілька разів.

Теоретичні засади технологічних процесів справочинства є результатом наукових досліджень із документознавства, архівознавства, інформатики, інформаційного менеджменту, правознавства. Передусім, це стосується концептуальних рішень питань документотворення, організації роботи з документами, забезпечення зберігання службових документів, у тому числі електронних.

Проте діловодні технологічні процеси потребують докорінних змін щодо класифікації, уніфікації, систематизації службових документів, а також інновацій, що є підґрунтям для вирішення прикладних завдань [5] справочинства.

Зростання обсягів документованої інформації викликане стрімким розвитком суспільства у різних галузях діяльності: політичної, економічної, культурної, соціальної. Роль управлінської діяльності, маючи на меті прийняття певного рішення, потребує повної, достовірної інформації з питання, що розглядається. А оскільки документ водночас є і носієм необхідної інформації, й об'єктом праці у сфері управління, то вдосконалення роботи з документами є пріоритетним напрямком підвищення продуктивності та якості праці управління.

На думку Л. Шендерівської, прийняття рішення може бути представлене як логічно-послідовний ланцюжок: прийняття рішення – організація виконання – контроль за виконанням. Зручність такої схеми є очевидною [10].

Величезний досвід традиційного справочинства лежить в основі усталених процесів (створення, опрацювання, зберігання та пошуку великих обсягів документації), яким властиві значні часові затрати та трудомісткість. Хоча здебільшого, витрачаючи час і працю на пошуки потрібної інформації, керівники і працівники використовують лише відомості, що містяться у документах [4]. До того ж, не будь-яка інформація може бути документом.

Для вирішення ключових управлінських задач і оцінки їхньої якості з точки зору досягнення кінцевого результату, досвід адміністративних реформ у провідних країн Західної Європи застосовують підхід «три Е»: результативність (Effectiveness), ефективність (Efficiency), та економічність (Economy) [5, 62].

Комп'ютеризація управління повною мірою повинна враховувати специфіку організаційно-управлінської діяльності, провідну роль людського фактора у виконанні функцій управління, прийнятті єдино правильного рішення. «ЕОМ відіграє у цій діяльності лише допоміжну роль, бо виконує за людину комплекс технічних операцій щодо своєчасної видачі необхідної корисної і повної інформації. Кінцеве рішення завжди залишається за людиною» [7; 8].

Система електронного документообігу (СЕД) працює в Адміністрації Президента України в режимі дослідної експлуатації з 2 лютого 2015 року. Сьогодні в ній зареєстровано понад 92 тисячі вхідних документів та 527 користувачів. Про це на брифінгу повідомив заступник Глави Адміністрації Президента України, секретар Національної ради реформ Дмитро Шимків. Система суттєво підвищує продуктивність роботи службовця та дозволяє паралельно працювати над одним документом, уникати його дублювання та в найближчому майбутньому відмовитись від паперу.

«Шлях розробки системи не був простим і коротким. До впровадження СЕД співробітники АПУ не використовували активно електронну пошту для роботи, зберігали робочі документи на зовнішніх носіях і працювали з паперовими документами. Окрім незручності та неекономного використання ресурсів, це створювало реальні ризики безпеки інформації. Паперові документи в буквальному сенсі "проходили" сотні метрів чи навіть кілометри при опрацюванні», – сказав Дмитро Шимків.

Широке застосування обчислювальної техніки для автоматизації операцій у діловодстві започаткували організаційні автоматизовані системи управління, які розроблялись та впроваджувались у суб'єктах до середини 1960-х років. До їх функціональних (планових, бухгалтерських, постачальницьких та ін.) підсистем входили локальні інформаційні підсистеми: «Автоматизований контроль виконання документів», «Кадри», «Облік та контроль за виконанням звернень громадян», «Автоматизована реєстрація кореспонденції». Проте ці підсистеми автоматизували лише окремі операції у діловодстві, працювали паралельно існуючій ручній системі опрацюван-

ня документів, тим самим ускладнюючи її та збільшуючи традиційний документообіг [11].

Рішення з автоматизації діловодства та контролю виконання документів надає можливість адміністрації функціонувати в єдиному інформаційному просторі. Це забезпечується створенням актуальної центральної бази даних, яка оперативно оновлюється інформацією з баз даних управлінь. Кожен документ чи об'єкт вводиться в систему один раз і після збереження стає доступним всім іншим підсистемам [3]. Системи електронного діловодства і документообігу можуть сприяти створенню нової організаційної культури в органах державної влади, зробивши роботу працівників більш легкою, цікавою і значимою. Інформаційні технології дозволяють працювати не тільки над виконанням внутрішньовідомчих задач, але і спільними зусиллями вирішувати ширший спектр проблем.

Саме тому ефективність управління юридичних осіб не в останню чергу залежить від коректного рішення задач оперативного та якісного формування електронних документів, контролю їхнього виконання, а також продуманої організації їхнього збереження, пошуку і використання [3].

Система електронного документообігу була розроблена силами спеціалістів ІТ-департаменту АПУ і готова до передачі будь-яким державним органам для впровадження. За словами Дмитра Шимківа, для її налаштування потрібна лише політична воля керівників та наявність команди всередині інституції. «Зі свого боку ми готові надати методологічну підтримку та поділитись досвідом впровадження СЕД в Адміністрації Президента.

Упровадження досягнень науково-технічного прогресу, пов'язаних із утворенням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, є пріоритетними напрямками удосконалення документообігу, дають змогу застосувати на сучасному етапі ефективнішу інформаційну технологію, засновану на інформаційній підтримці документообігу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробці та запровадженні теоретичного й методичного забезпечення, що базується на теоріях процесного, системного та менеджменту якості управління, з метою за-

провадження класичного реінжинірингу з повною діагностикою внутрішнього та зовнішнього середовища юридичної особи, визначення доцільності й можливості проведення реінжинірингу для підвищення ефективності та посилення рівня конкурентоспроможності вітчизняних юридичних осіб.

У статті доведено, що впровадження реінжинірингу документообігу забезпечує ефективність діяльності юридичних осіб усіх форм власності.

Висновки. У сучасному менеджменті реінжиніринг є однією з найбільш ефективних інновацій. Будь-яка юридична особа наповнена прихованими стереотипами (штампами) роботи, що залишилися від попередніх десятиріч.

Як засіб конвергентного мислення реінжиніринг і технологія активного якісного управління базується на концепції перервності. Це означає відшукування застарілих

правил і фундаментальних припущень, що в концентрованому вигляді є стереотипами, на яких у минулому була побудована діяльність організації (компанії), і рішуче їх подолання. Обґрунтованість існуючих фундаментальних припущень глибоко і критично переглядається, відбувається різке заперечення застарілих правил, які приводять до низької ефективності того чи іншого процесу в нових умовах діяльності. Це ж стосується і документальних процесів.

Сучасні перспективні напрямки удосконалення документообігу невіддільні від процесу масового впровадження досягнень НТП у сфері управління. Ці досягнення, пов'язані з утворенням якісно нових видів інформаційно-комунікаційних технологій, дають змогу перейти до принципово нової і значно ефективнішої інформаційної технології, заснованої на інформаційній підтримці документообігу.

Список використаних джерел

1. Бобылева М.П. Эффективный документооборот: от традиционного к электронному / М.П. Бобылева. – М. : МЭИ, 2004. – 172 с.
2. Гальчинський А.С. Україна: наука та інноваційний розвиток / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. – К. : Оранта, 1997.
3. Зеленська М.В. Шляхи удосконалення документального забезпечення ефективної діяльності органів державної влади / М.В. Зеленська // Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – 2012. – № 14 (185). – Ч.1 – С. 90-96.
4. Кабушкин Н.И. Основы менеджмента : учеб. пособ. / Н.И. Кабушкин. – Мн. : Новое знание, 2002. – 336 с.
5. Корбутяк В.І. Документне забезпечення діяльності організації : навч. посіб. / Корбутяк В.І., Толчанова З.О., Бутник О.О. – Рівне : НУВГП, 2013. – 149 с.
6. Кузнецова Т.В. Проблема автоматизации делопроизводственных процессов с позиции документооборота // Делопроизводство. – 2004. – № 2. – С. 37-39.
7. Ойхман Е. Реинжиниринг бизнеса: Реинжиниринг организаций и информационные технологии / Е. Ойхман, Э. Попов. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 336 с.
8. Палеха Ю.І. Культура діловодства як механізм документального забезпечення управління / Ю. І. Палеха // Економіка і управління. – К. : Європейський університет, – 2004. – № 3. – С. 87-90.
9. Палеха Ю. І. Культура діловодства в сучасних установах України: становлення, організація, технологія, керування : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.10 / Палеха Юрій Іванович; Державний комітет архівів України, Український НДІ архівної справи та документознавства. – К., 2005. – 210 с.
10. Фіалка М.І. Кримінально-правова охорона документообігу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / М.І. Фіалка ; Класич. приват. ун-т.– Запоріжжя, 2010. – 20 с.
11. Шендерівська Л. П., Гудз Г. Інформаційна підтримка реінжинірингу на підприємствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kyumu.edu.ua/images/ssc_tom2.pdf
12. Шендерівська Л.П. Реинжиниринг: путь к изменениям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/cm/cm125.html>

13. [Електронний ресурс] : http://ipwi.com.ua/Menedzher_osviti/Reinzhiniring__zasib_konvergentnogo_mislennya_i_tehnologiya_aktivnogo_yakisnogo_upravlinnya.html.

14. Система електронного документообігу, розроблена в АПУ, може бути безкоштовно передана іншим державним органам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/sistema-elektronnogo-dokumentoobigu-rozroblena-v-apu-mozhe-b-36781>.

References

1. Bobyliova, M.P. (2004). Effective documentation: from traditional to electronic. Moscow: MEI [in Russian].

2. Galchinskyi, A.S., & Geiets', V.M., Semynozhenko, V.P.(1997). Ukraine: science and innovative development. Kyiv : Oranta [in Ukrainian].

3. Zltnc'ka, M.V. (2012). Ways of improvement of the documentation supporting of the effective activity of the institution of the state authority. Shidnoukraiinskii natsional' nii universitet imeni Volodymira Dalia, 14 (185), part 1, 90-96 [in Ukrainian].

4. Kabushkin, N.I. (2002). The fundamentals of management. Minsk [in Russian].

5. Korbutiak, V.I. & Tolchanova, Z.O., Butnyk, O.O. (2013). Documentation supporting of the organisation's activity. Rivne: NUVGP [in Ukrainian].

6. Kuznetsova, T.V. (2004). The problem of the automatization of the documentation processes form the point of view of the documentation. Deloproizvodstvo, 2, 37-39 [in Russian].

7. Oyhman, E. & Popov E. (1997). Re-engineering of business: Re-engineering organization and informational technologies. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].

8. Palekha, Yu.I. (2004). Culture of the case study as a mechanism of document supporting. Ekonomyka i upravlinnia. Kyiv: Ievropeiskiy universitet, 3, 87-90 [in Ukrainian].

9. Palekha, Yu.I. (2005). Culture of the case studies in the modern institutions of Ukraine: formation, organisation, technology and ruling. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

10. Fialka, M.I.(2010). Criminal-legal security of the document flow. Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

11. Shenderivska, L.P., & Gudz G. Informational supporting of re-engineering in the enterprises. Retrieved from http://www.kymu.edu.ua/images/ssc_tom2.pdf [in Ukrainian].

12. Shenderivska, L.P. Re-engineering: way to changes. Retrieved from <http://www.management.com.ua/cm/cm125.html> [in Russian].

13. Management of education. Retrieved from http://ipwi.com.ua/Menedzher_osviti/Reinzhiniring__zasib_konvergentnogo_mislennya_i_tehnologiya_aktivnogo_yakisnogo_upravlinnya.html [in Ukrainian].

14. System of the electronic document flows, developed in APU, can be given free to other institution of the state authority. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/news/sistema-elektronnogo-dokumentoobigu-rozroblena-v-apu-mozhe-b-36781> [in Ukrainian].

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

УДК 021:027.52:061.22 (477.41)«1900/1907»

В. Ю. Соколов

**ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПАВЛЕНКІВСЬКИХ БІБЛІОТЕК
КИЇВСЬКИМ ТОВАРИСТВОМ ГРАМОТНОСТІ У 1900–1907 РР.**

Мета роботи: характеристика бібліотечної діяльності Київського товариства грамотності з організації та поширення мережі павленківських бібліотек на початку ХХ ст.; дослідження особливостей комплектування книжкового фонду зазначених книгозбірень, своєрідності складу читачів, динаміки основних бібліотечних показників, а також вивчення значення павленківських бібліотек у поширенні просвітництва та культури у центральному регіоні України. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема автор використовував історико-порівняльний, статистичний, хронологічний та інші методи дослідження. Використання сукупності методів дослідження дозволило охарактеризувати діяльність Київського товариства грамотності із заснування павленківських бібліотек, проаналізувати динаміку їхніх основних бібліотечних показників, вивчити особливості функціонування, розкрити їх значення у поширенні просвітництва та культури. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що вперше розкрито особливості заснування павленківських бібліотек Київським товариством грамотності; в отриманні та розширенні даних про діяльність павленківських бібліотек у центральному регіоні України на початку ХХ ст.; у введенні до наукового обігу нових історичних джерел. Порівняльний аналіз динаміки основних бібліотечних показників павленківських бібліотек, заснованих Київським товариством грамотності, дозволив визначити залежність ефективності їхньої роботи від рівня фінансування та якості комплектування книжкових фондів, ініціативи та активності завідуючих бібліотек і місцевої громадськості. **Висновки.** У результаті проведеного дослідження виявлено, що найбільша активність розвитку павленківських бібліотек припадала на період 1905–1907 рр., що було пов'язано з піднесенням суспільно-політичного життя, підйомом рівня демократизації суспільства, посиленням національно-культурного та просвітницького розвитку. Подальший розвиток павленківських бібліотек було зупинено початком реакції в країні, посиленням поліцейських утисків та заборонаю діяльності Київського товариства грамотності у 1908 р. Встановлено, що павленківські бібліотеки були часто єдиними осередками культури у віддалених населених пунктах, вони здійснювали розгалужені соціальні функції, виконуючи завдання не тільки книгозбірень, а й клубів та музеїв. Доведено, що основний напрям діяльності павленківських бібліотек було орієнтовано на прилучення до читання широких верств населення, зокрема соціальних низів сіл і невеликих містечок; на підтримку освітнього та просвітницького процесів; на скорочення культурної дистанції між центром і периферією; на створення та розвиток культурно-освітнього простору регіону. Визначено, що незважаючи на значну кількість заснованих Київським товариством грамотності павленківських бібліотек (за різними даними від 167 до 267), Товариство не ставило за мету побудувати бібліотечну мережу як таку, що пояснювалося, в основному, прагненням до створення якомога більшої кількості народних бібліотек, незалежно від частоти їхнього розташування.

Ключові слова: історія бібліотечної справи, народні бібліотеки, павленківські бібліотеки, бібліотечна діяльність, культурно-просвітницька діяльність, Ф.Павленков, Київське товариство грамотності, Україна.

В. Ю. Соколов

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАВЛЕНКОВСКИХ БИБЛИОТЕК КИЕВСКИМ ОБЩЕСТВОМ ГРАМОТНОСТИ В 1900–1907 ГГ.

Цель работы: характеристика библиотечной деятельности Киевского общества грамотности по организации и распространению сети павленковских библиотек в начале XX в.; исследование особенностей комплектования книжного фонда указанных библиотек, своеобразия состава читателей, динамики основных библиотечных показателей, а также изучение значения павленковских библиотек в распространении просвещения и культуры в центральном регионе Украины. **Методология** исследования заключается в применении общенаучных и специальных методов познания, в частности автор использовал историко-сравнительный, статистический, хронологический и другие методы исследования. Использование совокупности методов исследования позволило охарактеризовать деятельность Киевского общества грамотности по созданию павленковских библиотек, проанализировать динамику их основных библиотечных показателей, изучить особенности функционирования, раскрыть их значение в распространении просвещения и культуры. **Научная новизна** работы заключается в том, что впервые раскрыты особенности основания павленковских библиотек Киевским обществом грамотности; в получении и расширении данных о деятельности павленковских библиотек в центральном регионе Украины в начале XX в.; во введении в научный оборот новых исторических источников. Сравнительный анализ динамики основных библиотечных показателей павленковских библиотек, организованных Киевским обществом грамотности, позволил определить зависимость эффективности их работы от уровня финансирования и качества комплектования книжных фондов, инициативы и активности заведующих библиотек и местной общественности. **Выводы.** В результате проведенного исследования выявлено, что наибольшая активность развития павленковских библиотек была в период 1905–1907 гг., что было связано с подъемом общественно-политической жизни, повышением уровня демократизации общества, усилением национально-культурного и просветительского развития. Дальнейшее развитие павленковских библиотек было остановлено началом реакции в стране, усилением полицейских притеснений и запретом деятельности Киевского общества грамотности в 1908 г. Установлено, что павленковские библиотеки были часто единственными очагами культуры в отдаленных населенных пунктах, они осуществляли разветвленные социальные функции, выполняя задачи не только библиотек, но и клубов и музеев. Доказано, что основное направление деятельности павленковских библиотек было ориентировано на приобщение к чтению широких слоев населения, в том числе социальных низов сел и небольших городков; на поддержку образовательного и просветительского процессов; на сокращение культурной дистанции между центром и периферией; на создание и развитие культурно-образовательного пространства региона. Определено, что несмотря на значительное количество организованных Киевским обществом грамотности павленковских библиотек (по разным данным от 167 до 267), Общество не ставило целью построение библиотечной сети как таковой, что объяснялось в основном стремлением к созданию как можно большего количества народных библиотек, независимо от частоты их расположения.

Ключевые слова: история библиотечного дела, народные библиотеки, павленковские библиотеки, библиотечная деятельность, культурно-просветительская деятельность, Ф. Павленков, Киевское общество грамотности, Украина.

V. Sokolov

THE ORGANIZATION OF ACTIVITY PAVLENKOV LIBRARIES BY KYIV LITERACY SOCIETY IN 1900–1907

Purpose of Article. The purposes of the article are to characterize the librarian activity of the Kyiv literacy society in the organization and distribution of the Pavlenkov libraries network at the beginning of the twentieth century; to study the characteristics of acquisition of books of those libraries, the originality of readers, dynamics of basic library indicators; to analyse the importance of Pavlenkov libraries in spreading education and culture in the central region of Ukraine. **Methodology.** The research methodology is to apply

general specific and special methods. The author uses historical-comparative, statistical, chronological and other methods. The using of these research methods allow to characterize the activities of the Kyiv literacy Society, concerning foundation of Pavlenkov libraries and to analyse the dynamics of the main librarian indicators, to study features of their function and to show their significance in the spread of education and culture. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of the article in the fact that the author is the first who has researched the features of the Pavlenkov libraries foundation by Kyiv literacy society; obtained and expanded activity of Pavlenkov libraries in the central region of Ukraine in the early twentieth century; put new historical sources into scientific circulation. The comparative analysis of the dynamics of the main indicators of Pavlenkov libraries, based Kyiv literacy society, allows to determine the dependence of the efficiency of their work on the level of funding and the quality of Collection, initiatives and activities of heads of libraries and the local community. **Conclusions.** It is proved that the most active development of Pavlenkov libraries was in the period of 1905-1907, which was associated with the rise of political life, the democratization of society, the strengthening of national cultural and educational prosperity. The further development of Pavlenkov libraries stopped because of the reaction policy in the country, increasing of the police harassment and the prohibition of Kyiv literacy society in 1908. It is underlined that Pavlenkov libraries were often the only centres of culture in the remote places. They also executed different social functions and were not only libraries, but also clubs and museums. It is proved that the main direction of Pavlenkov libraries activity was aimed to readers from the simple population, especially among the lower classes in villages and small towns, to reduction of the cultural distance between the centre and periphery, to the creation and development of cultural and educational space in the region. It is determined that despite a significant number of Pavlenkov libraries, established by the Kyiv literacy society (according to various sources from 167 till 267), the company had not put the goal to build a library network. They wanted to create as many public libraries as they could, regardless the frequency of their location.

Keywords: history of Library science, public libraries, Pavlenkov libraries, library activities, cultural and educational activities, F. Pavlenkov, Kyiv Literacy Society, Ukraine.

Одним із важливих завдань дослідження історії розвитку бібліотечної справи є вивчення особливостей та своєрідності становлення бібліотек різних типів і видів та аналіз специфіки їхнього розвитку в окремих регіонах країни. Пошук та критичний розгляд виявлених джерел і вивчення досвіду, накопиченого книгозбірнями різних видів у сфері поширення знань, читання та просвітництва на різних історичних етапах еволюції суспільства, дозволяють розкрити соціальні чинники розвитку та значення бібліотек і бібліотечної справи у розвитку культури, дослідити закономірності еволюції бібліотечного будівництва.

На початку ХХ ст. в Україні, окрім бібліотек, активну культурно-просвітницьку та бібліотечну діяльність здійснювали чисельні культурно-освітні установи та громадські організації, зокрема товариства грамотності. Вони створювалися у різних містах країни, одним із них було Київське товариство грамотності (КТГ). Розвиток культурно-просвітницької діяльності КТГ ще у дореволюційні часи неодноразово привертав увагу дослідників. Зокрема, Є. Мединський та С. Сірополко роз-

кривали питання організації та проведення Товариством народних читань у м. Києві [21; 34]. Проте і тоді, і в радянські часи, і пізніше, науковці аналізували здебільшого освітньо-педагогічну діяльність КТГ. Після здобуття Україною незалежності значно зріс інтерес істориків до питань культурно-просвітницької діяльності КТГ, зокрема у сфері поширення книг серед населення шляхом відкриття бібліотек та книжкових складів [5; 6; 7; 14; 16; 19]. Особливо слід виокремити ґрунтовні дослідження М. Зніщенка з вивчення розвитку культурно-просвітницької діяльності бібліотек, заснованих КТГ [12–15]. Однак, всебічна діяльність КТГ із заснування, поширення та розвитку в регіоні мережі шкільних та народних бібліотек, зокрема павленківських, ще не була окремих предметом наукових пошуків. Певні відомості про діяльність павленківських бібліотек (ПБ), відкритих КТГ, знаходимо у статтях, що були присвячені історії бібліотечної справи в окремих губерніях та повітах центрального регіону України, розвитку народних бібліотек країни або окремим аспектам діяльності КТГ (праці О. Айвазян,

В. Волошенко, О. Гордійчука, О. Завальнюка, М. Зніщенка, Т. Кароєвої, Л. Соляник та ін.).

Метою цієї статті є характеристика бібліотечної діяльності Київського товариства грамотності з організації та поширення мережі ПБ на початку ХХ ст.; дослідження особливостей комплектування книжкового фонду зазначених книгозбірень, своєрідності складу читачів, динаміки основних бібліотечних показників, а також вивчення значення ПБ у поширенні просвітництва та культури у центральному регіоні України.

Павленківські бібліотеки – це безкоштовні громадські бібліотеки, що отримали свою назву на честь видатного російського видавця та культурно-просвітницького діяча Флорентія Федоровича Павленкова (1839–1900). Поряд із міськими і сільськими безкоштовними читальнями, бібліотеками-читальнями, чайними-читальнями та іншими громадськими книгозбірнями вони відносилися до категорії народних бібліотек та діяли здебільшого у селах і містечках Російської імперії у період 1900–1917 рр. за кошти заповіту видавця та завдяки фінансовій та організаційній участі співзасновників (земств, культурно-освітніх та просвітницьких комітетів, товариств, селянських громад, інших установ та організацій) або коштом приватних осіб. Як правило, такі книгозбірні мали назву «Библиотека-читальня им. Ф. Ф. Павленкова». До 1905 р. ці книгозбірні, перебуваючи на правах народних бібліотек, відкривалися на умовах «Правил о бесплатных народных читальнях и порядке надзора за ними» (1890), згідно з якими дозволялося комплектувати їх тільки книгами, схваленими Вченим комітетом Міністерства народної освіти. Проте, порівняно з іншими народними бібліотеками, ПБ у питаннях комплектування книжкових фондів перебували у дещо кращому становищі, ніж інші народні книгозбірні, оскільки безпосередньо комплектувалися книгами видавництва Ф. Павленкова. Спеціально для них було видано «Каталог книг для бесплатных народных библиотек, учреждаемых на средства, завещанные покойным книгоиздателем Ф. Ф. Павленковым» (СПб., 1901). У 1906 р. новими «Правилами» права народних бібліотек щодо комплектування були прирівняні до

прав публічних бібліотек, що значно розширило можливості формування їхніх книжкових фондів. На жаль, після революційних подій і воєн доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.), на довгі роки, ім'я Ф. Павленкова було забуто, а бібліотеки, названі на честь його імені, – реорганізовані або знищені. Певне відродження цих книгозбірень почалося з середини 1990-х рр., хоча окремі спроби повернути увагу громадськості до цих бібліотек відбувалися і раніше.

Історія ПБ починається із складання testamentу Ф. Павленкова, який перед своєю смертю у січні 1900 р. заповів 100 тис. руб. на відкриття двох тисяч безкоштовних народних бібліотек здебільшого у сільській глибинці (ще 50 тис. руб. було використано на їхній подальший розвиток). На кожен бібліотеку з фонду Ф. Павленкова виділялося 50 руб. і стільки ж мали внести співзасновники на місцях, які також повинні були знайти й оплачувати відповідне приміщення для розміщення книгозбірні та роботу бібліотекаря. Павленківським фондом керували три розпорядники його заповіту (М. Розенталь, В. Черкасов, В. Яковенко), які зверталися з ініціативою заснування бібліотек до земств, просвітницьких організацій та ін., пропонуючи оплатити половину вартості сторублевого комплекту книг (приблизно 300–400 книг). Павленківський фонд на пільгових умовах брав зобов'язання комплектувати дані книгозбірні виданнями друкарні Ф. Ф. Павленкова.

Серійні павленківські видання переслідували загальнодемократичні, просвітницькі завдання та склалися з релігійно-моральних, історико-біографічних, художніх, науково-популярних, суспільно-політичних, сільсько-господарських та інших творів, що були доступні для селян і робітників і за ціною, і за змістом. Головну соціальну мету Ф. Павленков вбачав у тому, щоб завдяки розповсюдженню книг, які він видавав, сприяти формуванню свідомої особи, якою важко було б маніпулювати та яка змогла б сама вирішувати власну долю і долю своєї країни. Зазначеній меті повинні були служити й ПБ, що надавали б також певного поштовху для розширення мережі народних книгозбірень у селах і містечках [33, 56-57]. Така просвітницька програма, що піді-

ймала б рівень культури нижчих прошарків населення Російської імперії, зокрема селянства, на більш високий рівень духовного розвитку, в цілому сприяла б формуванню громадянського суспільства в країні. Ф. Павленков був майже єдиним у Росії просвітницьким діячем, що орієнтувався на приклад Франції, де в 1860-х рр. видатний політик, письменник, викладач і видавець Жан Массе (1815–1894) почав відкривати в селах так звані «комунальні бібліотеки» (було засновано понад 400 книгозбірень), а потім створив громадську Лігу народної освіти, яка вирішила у Франції про-

блему загальної освіти та звільнила школу від клерикального впливу [37, 132].

Упродовж 1901–1911 рр. у 53 російських губерніях було відкрито понад дві тисячі ПБ, більшість із них було засновано за допомогою повітових земств (1547 книгозбірень). Там, де земств не було (це майже половина губерній Російської імперії), ПБ організовувалися освітніми товариствами (320) та Комітетами піклування про народну тверезість (КПНТ) (55) [38, 26; 41, 86–87]. Динаміку відкриття ПБ можна прослідкувати за наступною таблицею [29, 9–10].

Роки	1901	1902	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Кільк. засн. ПБ	24	230	313	215	338	242	178	112

Узагальнюючі дані щодо кількості діючих ПБ у різних губерніях Росії були представлені у виступі В. Яковенко на Першому всеросійському з'їзді з бібліотечної справи у 1911 р. Зокрема, В. Яковенко повідомляв, що на той час у Полтавській губернії діяло 44 ПБ, у Чернігівській – 28 [4, 778; 38, 26]. Проте, загальна кількість заснованих ПБ була дещо більшою, оскільки певна їх частина, після нетривалого терміну роботи, за розпорядженням влади або з інших причин припинила свою діяльність. Так, відомо, що до 1908 р. у трьох південно-західних губерніях (Київській, Подільській та Волинській) діяло від 167 до 267 ПБ. Наприклад, до початку 1905 р. у Київській губернії було 25 ПБ, у Подільській – 24, у Волинській – 6 [25, 88–89]. Через рік у зазначених губерніях діяло 87 ПБ (у Київській – 35, у Подільській – 33, у Волинській – 19) [26, 42]. Всі вищезазначені книгозбірні були засновані завдяки організаційній діяльності та фінансовій допомозі КТГ.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Київській губернії функціонувало 42 просвітницькі організації, з яких найбільшою було КТГ, що ставило на меті поширення освіти, письменності та підвищення культурно-освітнього рівня населення, здебільшого, Київської губернії. З 1898 р., коли КТГ очолив В. Науменко, діяльність організації набула

загальнонаціонального характеру. В 1901 р. Товариство налічувало 366 дійсних та 17 почесних членів, у 1902 р. – 463 дійсних членів, у 1906 – 614. На початку XX ст. Товариство активно займалося шкільною, видавничою, просвітницькою та культурно-освітньою справами. Зокрема, завдяки його фінансовій та організаційній підтримці відкривалося багато шкільних та народних бібліотек. Книгозбірні та читальні, що були створені КТГ наприкінці XIX – на початку XX ст., ставали культурними осередками з підвищення і загального рівня грамотності та культури, і з розповсюдження основних компонентів національної культури, зокрема поширення української мови, певних елементів культури українського етносу в Південно-Західному краї. У роботі Товариства брали участь такі визначні діячі українського просвітництва, як Л. Бродський, С. Кульженко, М. Лисенко, Л. Лічков, В. Науменко, Т. Осадчий та ін., їхня діяльність надихала широкі кола інтелігенції на активні дії, що були направлені, зокрема, на відкриття народних книгозбірень, створення приватних публічних бібліотек тощо [14, 32]. Як вважають А. Коцур та О. Гордійчук, КТГ за весь період свого існування (1882–1908 рр.) відкрило приблизно від 700 до 1000 бібліотек [19, 126; 164]. На думку М. Зніщенка та Л. Соляник, КТГ відкрило понад 1000 бібліотек [14, 7]. За дослідженнями В. Волошенко, вже на початок

1904 р. бібліотек, що були відкриті КТГ, було більше 1285, з них 711 було організовано для Київського губернського КПНТ [2, 40]. Річ у тому, що у 1901 р. за дорученням почесного члена КТГ, київського губернатора Ф. Ф. Трепова, Товариством, завдяки фінансовій допомозі Київського губернського КПНТ, було організовано 700 невеликих бібліотек (приблизно по 50 книг у кожній), здебільшого, у сільській місцевості [32, 72]. У звіті КТГ за 1902 р. зазначалося, що КТГ «...летом 1902 года были пополнены на 1050 руб. 700 библиотек в Киевской губернии, открытыя в 1901 г. на средства Киевского губернского комитета трезвости» [23, 70].

У 1900 р. КТГ взяло на себе зобов'язання із заснування бібліотек імені Ф. Ф. Павленкова у межах Київської, Подільської та Волинської губерній. Дозвіл на відкриття ПБ надавало Міністерство внутрішніх справ. У 1900 р. бібліотечна рада КТГ розпочала переговори з розпорядниками заповіту Ф. Павленкова щодо започаткування ПБ. У 1901 р. було домовлено, що Товариство бере на себе зобов'язання з пошуку сіл у Київському генерал-губернаторстві, де необхідно було б відкрити відповідні книгозбірні, а також зобов'язується укласти статут такої бібліотеки і затвердити його у губернатора [5, 66-67]. Отже, з 1901 р., завдяки фінансовій та організаційній допомозі КТГ, у Київській губернії почали відкриватися перші ПБ, проте щодо кількості заснованих КТГ бібліотек ім. Ф. Ф. Павленкова у дослідників немає єдиної думки. За відомостями О. В. Корнієвської, до 1908 р., коли Товариство було заборонено, було укомплектовано 204 павленківські бібліотеки, ще на 50 існуючих бібліотек було накладено арешт [18, 249]. За дослідженнями М. Зніщенка та Л. Соляник, у 1907 р. у Київській, Подільській та Волинській губерніях діяло 168 ПБ, заснованих КТГ [14, 32]. На думку російської дослідниці ПБ, президента Міжрегіональної громадської організації Клуб ЮНЕСКО «Содружество Павленковских библиотек» Наталії Ярославцевої (на підтвердження своєї думки вона посиляється на промову В. Яковенко [38, 26]), коли у 1908 р. владою була заборонена діяльність КТГ, було закрито також 267 заснованих ним ПБ [40, 8].

Основним джерелом інформації про роботу ПБ, заснованих КТГ у межах Київської, Подільської та Волинської губерній, є щорічні звіти Товариства, що друкувалися з 1901 до 1907 р., з яких дізнаємося, що на заснування кожної ПБ витрачалося приблизно від 106 до 155 руб. До тих 50 руб., що надходили як книги за заповітом книговидавця, КТГ додавало, здебільшого, 25–30 руб., а решта грошей надходила від пожертвувань приватних осіб (вчителів, землевласників, лікарів, священиків, писарів, агрономів та ін.), земств, сільських товариств, КПНТ та інших установ і громадських організацій [22, 5]. У 1901 р. виконавчі заповіту Ф. Павленкова надіслали до КТГ книг на суму 500 руб. для відкриття 10 бібліотек [22, 90]. Проте, заступником голови бібліотечної комісії КТГ Т. Осадчим вдалося відкрити спочатку лише п'ять книгозбірень, зокрема у м. Саврань Київської губернії (25 руб. додало КТГ та 25 руб. надійшло від місцевого рабина і єврейського товариства з умовою дозволу євреям користуватися книгами цієї книгозбірні). Надалі було відкрито ще чотири ПБ, зокрема у с. Степанівка Подільської губернії (50 руб. на заснування книгозбірні пожертвував О. Севастьянов, який став завідувачем бібліотеки), в с. Журавичі Подільської губернії (25 руб. від КТГ та стільки ж від «господина Кириленко»), в с. Борщово Київської губернії (25 руб. від КТГ та стільки ж від «госпожи Еремеевой»). У вищезазначеному році у м. Базалія Волинської губернії маленьку волосну бібліотеку було перейменовано на павленківську з відповідним поповненням книжкового фонду від розпорядників заповіту Ф. Павленкова [22, 91].

На 1902 рік КТГ було заплановано відкрити 20 ПБ. Кількість ПБ у тому році у трьох вищезазначених губерніях зростає до 30: 13 було засновано у Київській губернії, 12 – у Подільській і 5 – на Волині [23, 72]. З 30 ПБ вісім було засновано на кошти місцевих КПНТ. У 1901–1902 рр. книжкові фонди близько 40% ПБ були складені за сприяння сільських громад, КПНТ та волосних правлінь. Ще 40% бібліотек у 1901 р. і 33% у 1902 р. отримали фінансову допомогу від освітян, землевласників, священиків, мирових посередників, лікарів, агрономів та ін. [2, 44]. Як правило,

сільські товариства виділяли на потреби ПБ незначні кошти (приблизно 20 руб. на рік). У 1903 р. майже 80% ПБ, що були започатковані КТГ, було засновано завдяки фінансовій допомозі приватних осіб та місцевих КПНТ.

Формуванням бібліотек і комплектуванням їх фондів займалась бібліотечна комісія, яка розробляла програму діяльності кожної бібліотеки. Бібліотечна комісія КТГ, яку певний час очолював Л. Лічков, що став у 1915 р. директором Київської міської публічної бібліотеки, організовувала та намагалася контролювати роботу заснованих Товариством книгозбірень [5, 67]. Серед головних завдань діяльності бібліотечної комісії були: заснування сільських, шкільних бібліотек та ПБ; безкоштовна розсилка книг зазначеним бібліотекам, державним та громадським установам і приватним особам; організація систематичного комплектування та звітності даних книгозбірень. Про інтенсивність роботи комісії свідчить наступний факт – тільки за шість місяців 1903 р. зусиллями її членів було відкрито вісім ПБ [14, 20]. До 1904 р. усі організаційні клопоти з формування ПБ взяв на себе завідувач київського книжкового складу Тихін Іванович Осадчий (1866–1945), який вів листування та підтримував стосунки із співзасновниками цих бібліотек. У звіті про діяльність КТГ за 1903 р. зазначалося, що з усього складу Товариства лише Т. Осадчий працював у провінції та підтримував стосунки із завідувачами бібліотек [23, 119]. За часів діяльності Т. Осадчого й за активного сприяння КТГ відкрило 246 сільських бібліотек, а у 1901 р., як вже зазначалося, виконало велике замовлення київського губернатора Ф. Трепова на заснування 700 невеликих бібліотек для Київського губернського КПНТ [2, 40]. У коло обов'язків Т. Осадчого входило діловодство, листування із розпорядниками заповіту Ф. Павленкова, клопоти з підбору, комплектування і пересилки книг. Завдяки його активній діяльності КТГ випереджало всі інші громадські установи імперії у справі заснування ПБ [3, 27]. Більшість ПБ Т. Осадчий відкривав особисто, що, без сумніву, мало велике значення для налагодження стосунків із селянством, їхнього ознайомлення з діяльністю КТГ, життєдіяльністю і видавничою справою Ф. Павленкова.

У 1903 р., за дослідженнями В. Волошенко, КТГ було засновано 18 ПБ, які, здебільшого, розмістилися у приміщеннях шкіл та волосних управ [2, 42–43]. На відкриття даних книгозбірень було витрачено 2785 руб. 37 коп., зокрема 900 руб. від розпорядників заповіту Ф. Павленкова та 350 руб. від сільських товариств. Значна частина решти грошей була надана КТГ. Отже, завдяки ініціативі КТГ у 1903 р. у центральному регіоні України діяло вже 45 ПБ [24, 78]. У цьому ж році було отримано звіти від 22 ПБ. За відомостями, наданими завідувачами ПБ, кількість абонентів у книгозбірнях коливалася від декількох десятків до декількох сотень осіб [24, 88]. Наприклад, у ПБ м. Сміла Київської губернії було 976 абонентів, с. Ванява Київської губернії – 586, м. Новокостянтинівка Подільської губернії – 203, с. Борщово Київської губернії – 185, с. Шаргородське Подільської губернії – 34 абонента [24, 81]. Кількість відвідувань складала від 260 до 5298 на рік (у середньому приблизно 1800), а щодня – приблизно від 10 до 50. Книговидача також була нерівномірною, наприклад, у бібліотеці ім. Ф. Ф. Павленкова при чайній-читальні КПНТ в с. Концеба Подільської губернії вона становила п'ять книг у день, а в чайній-читальні с. Тарасівка Київської губернії щодня видавали приблизно 100 книг узимку та 70 – влітку.

За звітами 1904 р., що були отримані від 28 ПБ, у зазначених книгозбірнях нараховувалося 5960 абонентів (підлітків до 18 років – 44%, дорослих – 38%, дітей до 12 років – 18%). Середній показник кількості абонентів на одну ПБ становив приблизно 200 осіб. У найбільшій ПБ у м. Сміла кількість абонентів зросла до 1127. Найменша їхня кількість була в бібліотеці с. Шаргородське Подільської губернії, а саме – 45. Найбільша відвідуваність була в ПБ м. Богопіль Подільської губернії – 6140, найменша в с. Сарнове тієї ж губернії – 139 [25, 90]. Проте, показники відвідування та кількості абонентів у звіті бібліотеки в с. Сарнове збігаються (139), що, безумовно, викликає великий сумнів щодо коректності складання статистичних даних звіту. Аналізуючи дані звітів, можна стверджувати, що письменні селяни активно користувалися книгою та часто читали вголос неписьменним, що кни-

гу часто передавали іншим особам доки вона не поверталася до бібліотеки [25, 91]. За одне відвідування читачу видавали на абонементі 2-5 книг, іноді трішки більше, оскільки ПБ охоплювали значну площу населених районів. Наприклад, ПБ у с. Третельники Подільської губернії обслуговувала 19 сіл, найбільш віддалене з яких знаходилося на відстані 20 км від цієї книгозбірні. З 28 ПБ лише в 13 читачами були тільки мешканці села, де знаходилася книгозбірня. У бібліотеці с. Малиничі Подільської губернії абонентами були мешканці 11 сіл, у книгозбірні с. Богопіль – мешканці дев'яти сіл. Загалом, 28 зазначених бібліотек обслуговували 95 сіл [25, 91]. Всього у 1904 р. КТГ було засновано 10 ПБ (сім – у Київській, дві – у Подільській, одна – у Волинській губерніях). На їхнє відкриття було витрачено 1066 руб. 98 коп. (від фонду Ф. Павленкова – 500 руб. книгами, від пожертвувань – 274 руб. 50 коп., від бібліотечної комісії КТГ – 267 руб. 48 коп.). На поповнення книжкового фонду ще 21 ПБ було витрачено 250 руб., з яких лише 30 руб. було від приватних осіб [25, 82].

Із 28 вищезазначених ПБ, що надали звіти у 1904 р., 10 було розміщено в приміщеннях училищ і церковно-приходських шкіл, шість – у приміщеннях чайних КПНТ, п'ять – при волосних управах, чотири – при сільських товариствах, три – у приміщеннях приватних осіб [25, 102-103]. З 28 книгозбірень лише 11 мали читальні, з яких п'ять було в приміщеннях чайних КПНТ, три – у приміщеннях навчальних закладів, дві – у приміщеннях волосних управ. Читальні, що були розташовані у приміщеннях шкіл і волосних управ, у будні дні працювали не завжди (здебільшого – тричі на тиждень), а в чайних – щоденно [25, 93]. Взимку, коли відвідувачів було найбільше, кількість користувачів читалень досягала приблизно 50–60 осіб у день, іноді до 80. Середня відвідуваність становила 30 осіб у день. Досить часто в читальнях ПБ організовували народні читання. Наприклад, у читальні ПБ у м. Богопіль Подільської губернії у 1904 р. було проведено 10 лекцій учителем місцевого училища. Загалом, у багатьох звітах ПБ зазначалося про важливість і необхідність читання вголос, проведення лекцій і літературних вечорів, для чого треба було мати окремі

приміщення для щоденної роботи бібліотеки та окрему від приміщення абонементу читальню. Читальні, здебільшого, відвідували особи чоловічої статі [25, 94]. Насамперед, інтерес викликала художня література, книги на релігійно-моральні теми, праці з історії та географії. У селах значний інтерес викликала і сільськогосподарська література. З художніх творів найбільше читали твори Г. Андерсена, братів Грімм, М. Гоголя, М. Горького, В. Короленка, О. Пушкіна, Ч. Діккенса, Ф. Достоевського, М. Некрасова, Л. Толстого, А. Чехова, Г. Сенкевича, Т. Шевченка, праці М. Рубакіна, В. Лункевича, В. Водовозова. З окремих творів найбільше користувалися попитом «Робинзон Крузо» Даніеля Дефо, «Князь Серебряный» Олексія Толстого, «Утраченный рай» Джона Мільтона, «Дон Кихот» Мігеля де Сервантеса, «Принц и нищий» Марка Твена, «Слепой музыкант» В. Короленка, «Хижина дяди Тома» Гарріета Бічер-Стоу, «Кавказский пленник» Льва Толстого. Багато запитів читачів було на твори української літератури, які здебільшого не задовольнялися «за неимением оных». Завідувачі бібліотек, як уже зазначалося, часто скаржилися на недостатню кількість релігійно-моральної літератури. З періодики часто запитували журнали «Нива», «Вокруг света», «Русская мысль» [25, 95].

У 1905 р. КТГ було відкрито 32 павленківські бібліотеки (13 – у Волинській, 10 – у Київській, 9 – у Подільській губерніях), на які було витрачено 3423 руб. 53 коп. (1600 руб. як книги від розпорядників заповіту Ф. Павленкова, 1055 руб. від приватних осіб, земських управ, сільських товариств та інших установ, – 325 руб. від місцевих КПНТ, від бібліотечної комісії КТГ – 768 руб. 53 коп.) [26, 18]. Отже, наприкінці 1905 р. у трьох вищезазначених губерніях діяло 87 ПБ (35 – у Київській, 33 – у Подільській і 19 – у Волинській губерніях) [26, с. 42]. Окрім них, наприкінці 1905 р. було отримано дозвіл на відкриття ще трьох павленківських книгозбірень, зокрема в с. Петро-Павлівська Борщагівка Київського повіту. В 1905 р. було також поповнено новими книгами 13 ПБ на суму 136 руб. 55 коп. У зазначеному році КТГ надіслало листа до В. Яковенка (одного з розпорядників заповіту Ф. Павленкова) з проханням надіслати кошти або

книги на поповнення фондів інших існуючих ПБ, на що останній відповів про неможливість виконання прохання доти, поки не буде відкрито 2000 ПБ, як зазначено у заповіті.

У 1905 р. було отримано звіти від 36 ПБ, з яких лише 23 надавали повну інформацію. За отриманими даними, ПБ нараховували від 74 до 3444 абонентів (більшість книгозбірень мала в середньому 250–300 абонентів). З усієї кількості абонентів 40% – дорослі особи, 40% – підлітки (з 12 до 17 років), 20% – діти. Кількість відвідувань становила від 263 до 2107 у рік (в середньому 800–900) [26, 54–55]. На абонементі видавали за одне відвідування від двох до восьми книг кожному читачу. Як вже повідомлялося, селяни часто у себе вдома читали книги вголос певному колу слухачів. Іноді для таких колективних читань слухачі приїжджали з сусідніх сіл. Завідувач ПБ у с. Малиничі Подільської губернії у своєму звіті просив членів бібліотечної комісії дати дозвіл на видачу читачам щоразу 20–25 книг терміном на один-два місяці для того, щоб «односельчане меняли эти книги между собой и после прочтения всеми желающими книги возвращались бы в библиотеку, иначе каждому желающему читать приходится за 9–10 вёрст ходить за книгой каждую неделю» [26, 47]. Проте, зазначене прохання було відхилено, оскільки подібний захід призвів би, як зазначали члени бібліотечної комісії, до швидкого збіднення, ветхості та знецінювання невеликих книжкових фондів ПБ.

У ПБ була відносно велика кількість ветхих (потріпаних) книг. У 1905 р. їхня кількість у кожній бібліотеці становила від 4 до 75 книг (здебільшого 30–40), а кількість зниклих (неповернутих) – від 4 до 173 книг (у середньому 20–30) [26, 47–48]. Отже, за рік, щоб підтримувати засновану кількість фонду, треба було поповнювати книгосховище мінімум на 50 книг. За думкою В. Волощенко, впродовж 1902–1906 рр. кожна ПБ із причин ветхості книг втрачала від 13 до 160 видань. Деякі книги ставали настільки потріпані, що їх не можна було вже читати [2, 43]. Майже в усіх звітах йшлося про збільшення попиту на книги, а бібліотекарі постійно просили про поповнення книжкових фондів книгозбірень, які часто були в селах єдиним місцем безкоштовного

користування книгою для дорослих і дітей. Члени бібліотечної комісії намагалися щороку поповнювати книгами певну кількість ПБ, переважно тих, що надсилали звіти, на суму 5–10 руб. (30–40 книг). Це було, звісно, недостатнім для сталого розвитку книгозбірень. Поступово внаслідок старіння фондів в усіх досліджуваних книгозбірнях зменшувався відсоток дорослих читачів, про що неодноразово зазначали завідувачі ПБ.

Обсяги книжкового фонду ПБ значно коливалися і були нерівномірними. У найбільшій із зазначених книгозбірень у м. Сміла фонд у 1903 р. становив 1137 тт., із них 408 надійшло від КТГ, 459 було придбано на пожертвування, 120 передано з недільної школи, 150 – шляхом дарування [24, 83–90]. У наступному році книжковий фонд зазначеної бібліотеки виріс приблизно на 35% і становив 1592 тт. Проте завідувач цієї книгозбірні, незважаючи на значне поповнення фонду (та як і всі інші бібліотекарі ПБ), щорічно скаржився на перебої з комплектуванням та на недостатню кількість книг. Найменшу кількість книг у 1904 р. мала ПБ у с. Терешки Волинської губернії – 413. Слід зазначити, що у Волинській губернії у 1904 р. була порівняно з Київською та Подільською губерніями найменша кількість ПБ, а саме – 6. Проте Волинська земська управа зазначала, що у 1905 р. вона зможе виділити кошти на відкриття 300 ПБ [25, 83]. До кінця 1906 р. у Волинській губернії за сприяння КТГ вдалося відкрити понад 70 ПБ.

Зазвичай, після відкриття нової ПБ у перший рік її діяльності до неї записувалося багато читачів. Так, наприклад, до бібліотеки в с. Козацьке Київської губернії, що була утворена у 1904 р. у приміщенні двокласного училища, записалося протягом трьох місяців 137 читачів, багато з яких просили комплектувати фонди книгозбірні «книгами посерьёзней». Цікаво, що в зазначеній бібліотеці великим попитом користувалися книги з сільського господарства та релігійно-моральна література [25, 95]. Так само, у перші два місяці роботи ПБ у с. П'ятківці Гайсинського повіту Подільської губернії, що була відкрита у жовтні 1904 р. у приміщенні двокласного училища, до неї записалося 186 читачів. Їхні запити стосувалися здебільшого суспільно-політичної, філософ-

ської, історичної та релігійно-моральної літератури. Завідувач цієї книгозбірні, котрий був учителем, у звіті прохав надіслати релігійно-моральну літературу, а також зазначав, що «непонятными оказались сочинения Лескова, которые возвращаются непрочитанными» [25, 96]. Про необхідність покращення комплектування фондів релігійно-моральною літературою писав і завідувач ПБ у с. Яланці Подільської губернії, що була заснована у червні 1904 р. і до початку 1905 р. нараховувала вже 235 абонентів. Завідувач зазначеної вище бібліотеки також наголошував, що «народная школа обучает только грамоте и счёту, не развивая учеников умственно и потому крестьянам совершенно недоступны беллетристические сочинения», а читачі книгозбірні, зокрема літні особи, «настоячиво просят лишь религиозно-нравственных книг» [25, 96]. Проте, були й ПБ, які майже зовсім не відвідували користувачі. Наприклад, до читачів ПБ, що була відкрита у вересні 1904 р. у приміщенні училища в с. Станишівка Київської губернії, за чотири місяці записалося лише 16 абонентів. Завідувач бібліотеки у своєму звіті пояснював це тим фактом, що «многие книги уже известны населению, т.к. при училище раньше была уже библиотека, что старики просят религиозно-нравственных книг и что желательна присылка «классических произведений», т.к. среди пригородного населения села есть лица, получившие даже среднее образование» [25, 95-96]. Певну частину читачів ПБ становили нижні військові чини, що навчилися грамоті в армії. Були користувачі й із вищих суспільних станів. Зокрема, завідувач ПБ у с. Попівці зазначав, що навколо села проживало багато дрібнопомісних дворян, які не мали можливості збирати книги для власних книгозбірень і тому активно користувалися бібліотечними послугами зазначеної книгозбірні [25, 93-95].

Здебільшого, ПБ, що була відкрита завдяки ініціативі й фінансовій допомозі КТГ, мала приблизно 500–600 видань і отримувала нові книги, зазвичай, шляхом пожертвувань від приватних осіб та від різних установ. Наприклад, до ПБ Шаргородської слободки у 1904 р. було передано книг від Могилівського повітового КПНТ Подільської губернії на суму 8

руб. (73 книги); до книгозбірні с. Ташлик Київської губернії було надіслано 164 книги на суму 11 руб. 69,5 коп. від Київського губерньського КПНТ [25, 92]. Проте загалом, рік у рік, за відсутності або за незначного комплектування новими виданнями бібліотечні фонди ПБ швидко застарівали, а книги все більше набували непридатного стану. Звідси, читачий попит у ПБ часто не задовольнявся. Наприклад, як зазначав завідувач бібліотеки ім. Ф. Ф. Павленкова у м. Новокостянтинів Подільської губернії, були читачі, що перечитали всі книги. Внаслідок недостатнього наповнення фондів, взимку іноді на полиці зовсім не залишалося книжок, про що писав, приміром, бібліотекар у с. Валява Київської губернії [26, 47]. До того ж, ПБ погано комплектувалися періодичними виданнями. З 28 бібліотек, що надали свої звіти у 1904 р., 14 не отримували жодного періодичного видання. Решта отримували 1–2 річних комплектів газет чи журналів. У книгозбірнях, де не було жодного періодичного видання, газети та журнали часто приносили зі свого дому священники та вчителі. Проте, ПБ, що знаходилися у приміщеннях КПНТ, здебільшого при чайних-читальнях (до 1905 р. їх було шість), були добре укомплектовані періодикою, оскільки на гроші комітетів систематично виписували для читалень газети, журнали, а також додатки до них – зібрання творів класиків російської та зарубіжної літератури. Наприклад, бібліотека в с. Клебань Подільської губернії отримувала 18 річних комплектів газет та журналів; бібліотека в с. Концеба Подільської губернії отримувала три газети («Русское чтение», «Русская газета» та «Биржевые ведомости»); бібліотека в с. Попівці Подільської губернії отримувала шість річних комплектів газет та журналів [25, 93].

Загалом фонди ПБ на 40–60% були укомплектовані художньою літературою. Приблизно 15% фонду складала історична і біографічна література; 15 % – природничо-наукова; 6–10% – релігійна та духовно-моральна література; 3–5% – книги з медицини, гігієни та сільського господарства; 1–2% – книги з математики, юридичних наук, довідкові видання. Поповнення книжкових фондів для більшості ПБ відбувалося один раз у 2–3 роки (певну

частину, зокрема книгозбірні, що надавали щорічні звіти, поповнювали щорічно). У фондах ПБ була представлена література з широкого кола наук, що дозволяло відвідувачам, відповідно до рівня їхньої освіти й підготовки, брати книги з різних галузей знань. ПБ комплектувалися творами таких прогресивних російських письменників, як О. Пушкін, Л. Толстой, І. Тургенєв, М. Горький, В. Гаршин, О. Герцен, Л. Андрєєв, В. Короленко, В. Вересаєв та ін. Надходило чимало російських народних казок. Зарубіжна класика була представлена творами В. Гюго, Жорж Санд, Е.-Л. Войніч, Е. Золя, Р. Джованьолі та ін. Велику увагу книгозбірні приділяли комплектуванню фондів книгами історичної тематики, зокрема такими виданнями, як «Очерки русской истории XIII века», «История французской революции 1848 года» та тематичними серіями: «Древняя Греция», «Древний Рим», «Культурно-историческая библиотека» тощо. Павленківські бібліотеки ретельно комплектувалися ілюстрованими популярними брошурами з географії та природознавства, наприклад, такими як «Новая Земля», «Подземное царство», «Предсказание погоды» та ін. У фондах були також видання, що пропагували вчення Ч. Дарвіна, К. Маркса та ін.; праці з історії революційних і політичних рухів; книги з питань економіки, вирощування сільськогосподарських культур, забезпечення ґрунту добривами; брошури з питань охорони здоров'я, профілактики захворювань, педагогіки та ін. В усіх досліджуваних книгозбірнях, звичайно, обов'язково були й видання знаменитої павленківської біографічної серії «Жизнь замечательных людей» із нарисами про життя і діяльність протопопа Авакума, Вольтера, Ротшильда, Белінського, Некрасова та багатьох інших видатних діячів.

Приблизно половину вимог читачів (здебільшого, селян) ПБ становила художня література (белетристика). Оскільки діти та підлітки становили більшість читачів цих книгозбірень, часто підвищений попит був на пригодницьку літературу і казки (наприклад, 50% виданих книг у бібліотеці с. Коцеба Подільської губернії припадало на казки). Користувалася попитом й духовно-моральна література, праці з географії, історії, сільськогосподарства. Мало читали юридичну та

медичну літературу. У ПБ, заснованих КТГ, як і в інших народних книгозбірнях, були досить високими показники обертаності книг (2–5, а в деяких бібліотеках і більше), у зв'язку з чим видання швидко ставали непридатними для користування (щороку в багатьох бібліотеках нараховувалося десятки ветхих книг). Окрім того, відносно багато книг втрачалось з невідомих причин. Так, наприклад, у бібліотеці м. Сміла, після переїзду з приміщення училища до нового будинку міського народного дому було виявлено 212 втрачених книжок [25, 93]. У середньому за рік у ПБ книжкові фонди зменшувалися на 20–60 книг здебільшого через непорядність читачів. Були навіть випадки, коли книги від читачів поверталися за допомогою поліції, як, наприклад, це сталося в книгозбірні с. Щитки Подільської губернії. У звіті КТГ за 1904 р. зазначалося, що «... учителя, заваленные своим собственным делом и ничего не получающие за заведывание библиотеками, не в состоянии следить ещё и за своевременным возвращением книг» [25, 93–95]. Загалом ставлення до книжок серед читачів було бережливим. Проте, кожного року певну частину книг користувачі не повертали. Наприклад, у ПБ м. Богопіль Подільської губернії у 1903 р. із 926 виданих читачам книг 22 не було повернуто [24, 84–85]. В інших бібліотеках губернії у зазначеному році не повертали, щонайменше, від 3 до 8 книг (у більшості – приблизно 20). Були й такі читачі, котрі розглядали бібліотечні книги як джерело певного доходу. Наприклад, у ПБ с. Борщово Київської губернії хлопчик-читач, зі слів його товаришів, бібліотечні книги продавав на ринку. Цікаво, що окрім цього випадку в цій бібліотеці ще п'ять книг не було повернуто читачами-вчителями.

Складним було питання щодо оплати праці бібліотекарів. Наприклад, з 28 ПБ, що надіслали свої відомості про роботу за 1904 р., лише в трьох книгозбірнях бібліотекарі отримували заробітну плату: в книгозбірні с. Клебань Подільської губернії, що розміщувалася в приміщенні чайної КПНТ завідувач отримував 2 руб. у місяць від Брацлавського повітового КПНТ; у бібліотеці с. Сарнове Подільської губернії, що розміщувалася в приміщенні волосної управи, завідувач отримував 6

руб. на місяць від селянського товариства; в с. Степановка Подільської губернії, що розміщувалася в приміщенні церковно-приходської школи, бібліотекар отримував 30 руб. у рік від «господина Савостьянова» [25, 93]. Загалом бібліотекарі вкрай рідко отримували більше 30 руб. у рік. За звітом КТГ за 1906 р. винагороду отримували тільки завідувачі в м. Базалія (40 руб. у рік) і с. Половці (12 руб. у рік) [27, 37]. На початку другого десятиліття ХХ ст. за рішенням земських управ у народних бібліотеках була встановлена заробітна плата завідувачів бібліотек на рівні 60 руб у рік. [20, 40-41]. Проте, багато бібліотекарів народних бібліотек продовжувало працювати безкоштовно.

Аналізуючи звіти 39 ПБ, що надали свої дані у 1906 р., наприкінці року в книгозбірнях нараховувалося 7556 абонентів (у середньому 194 на одну бібліотеку), з них 38% дорослих, 43% підлітків і 19% дітей (до 12 років). 24 бібліотеки, які надіслали звіти, знаходилися при училищах. Приміром, у Волинській губернії значну частину ПБ було відкрито у приміщеннях сільських парафіяльних училищ за фінансової допомоги повітових земських управ. Так, в Овруцькому повіті було відкрито 19 ПБ, у Дубенському – 17, у Новоград-Волинському – 15, у Старокостянтинівському – 10 [19, 117-118]. Крім того, КТГ дійшло домовленості з Подільським земським зібранням про відкриття 154 ПБ, що розміщувалися б в приміщеннях народних училищ у кожній волості Подільської губернії. У 1906 р. було складено списки для перших 50-ти бібліотек-читалень ім. Ф. Ф. Павленкова, а розсилка книг почалася у 1907 р. [27, 31-33]. Проте, планам не судилося здійснитися, оскільки у 1908 р. діяльність Товариства була заборонена.

Зі звіту КТГ за 1906 р. дізнаємося про швидке зростання кількості ПБ та майже всіх їхніх бібліотечних показників. Зокрема, невпинно зростала кількість абонентів у ново-відкритих книгозбірнях (наприклад, у ПБ с. П'ятигорки – до 310 осіб [27, 35-36]). За дослідженнями В. Волошенко, загальне зростання кількості ПБ, що були засновані КТГ, відбувалося так: у 1901 було засновано 10 бібліотек, у 1902 – 17, у 1903 – 18, у 1906 – 80 [2, 40-41]. Зокрема, у 1906 р. у м. Трипілля

було відкрито бібліотеку на кошти професора С. І. Іванова, почала також працювати бібліотека в м. Ковелі при їдальні благодійного товариства. Водночас у цьому ж самому році було поповнено новими книгами 11 бібліотек, що були раніше засновані КТГ, а також надіслано книги до шести міст Південно-Західного краю на загальну суму 54 крб. 78 коп. [27, 31-32]. Загальна вартість заснованих у 1906 р. ПБ становила 8282 руб. 60 коп., із яких 4000 руб. – від повірених Ф. Павленкова, а решта коштів від КТГ, КПНТ, волосних правлінь, сільських громад та інших організацій і приватних осіб [27, 31-33]. За звітом КТГ за 1906 р. загальна кількість ПБ, організованих Товариством у трьох південно-західних губерніях, наприкінці року становила 167 книгозбірень, з яких у Київській губернії було 51 ПБ, у Подільській – 36, у Волинській – 80 [10, арк. 18; 27, 31-32].

Упродовж 1905–1907 рр. культурно-просвітницька та бібліотечна діяльність КТГ набувала рис, які йшли у розріз із офіційною політикою імперського уряду, що не проходило, звичайно, поза увагою відповідних органів влади. Офіційна влада не могла допустити зростання в Україні розгалуженої мережі безкоштовних народних бібліотек, читалень, книжкових складів та книгарень, народних та недільних шкіл, а також збільшення їхньої ролі у підвищенні загальноосвітнього рівня та розвитку національної самосвідомості українського народу. В 1907 р. осередки та структурні підрозділи КТГ, як і багатьох інших громадських товариств та об'єднань, суттєво утискалися з боку поліцейських установ царського уряду [8]. Ревізії, перевірки та обшуки бібліотек, книжкових складів та приміщень КТГ проходили в умовах посилення цензури в країні та розгортання реакції. У матеріалах розслідування діяльності КТГ (1908–1910 рр.) зазначалось, що «... ревизією в ніч на 24 лютого 1907 года в библиотеке-читальне и книжномъ складе, принадлежащихъ Киевскому обществу грамотности в помещении Народного дома на Троицкой площади въ г. Киеве было обнаружено 919 брошюръ, разновременно изъятыхъ изъ обращенія и 1863 брошюры тенденціознаго и противоправительственнаго характера ... обнаружено 9 экземпляровъ запрещенныхъ книгъ и 27 экземпляровъ неле-

гально изданных ... брошюръ ...» [9, 120]. «... Тенденціозность этихъ и весьма многихъ другихъ книгъ, посланныхъ Обществомъ грамотности в павленковскіе библіотеки, неоспорима ...» [9, 186]. Отже, до книжкових фондів ПБ Київської губернії КТГ надсилало, серед інших видань, книги, заборонені не тільки для комплектування народних бібліотек, а й цензурою взагалі [14, 32]. Звичайно, певним представникам вищих прошарків суспільства не була до вподоби активна діяльність КТГ у справі відкриття нових народних бібліотек. Так, в окремих газетних нотатках «сумлінні» громадяни скаржилися на те, що в ПБ, які були відкриті КТГ, використовувалися книги революційного спрямування. Наприклад, у газеті «Волинская жизнь» за 12 січня 1907 р. автор листа нарікав на роботу ПБ у с. Авратин Старокостянтинівського повіту Волинської губернії за те, що окремі книги з її фондів не відповідали певному рівню лояльності та умовам формування великодержавного патріотизму. В результаті, автор звертався з проханням закрити бібліотеки ім. Ф. Павленкова, а КТГ притягнути до відповідальності за те, що воно не може прищепити селянам любові до батьківщини, «верноподданничество и благонадѣжность» [19, 118]. Отже, після ретельних перевірок у 1907 р., на початку наступного року діяльність КТГ була заборонена. Так само, всі бібліотеки, засновані Товариством, було закрито, а їхнє майно передано Київському навчальному округу. На неодноразові звернення В. Яковенка впродовж 1908–1910 рр. до піклувальника Київського навчального округу про долю книжкових фондів ПБ останній відповів, що речі та справи КТГ ще не прийняті (це через три роки після розпорядження влади про передачу майна і справ КТГ до Київського навчального округу!). За неофіційними даними, 85 ПБ «зберігалися» (скоріше, перетворювалися на мотлох) у підвалах приміщень Київського навчального округу [38, 26-27]. У зв'язку із закриттям КТГ близько семи років (до 1915 р.) тривало листування управи Подільського губернського комітету в справах земського господарства з радою Київського навчального округу щодо отримання Комітетом 49 ПБ (один комплект бібліотеки був надісланий раніше), які зберігалися на складі КТГ,

що був опечатаний поліцією 9 січня 1908 р. Радше, зазначений Подільський губернський комітет у справах земського господарства так і не отримав відкладені для бібліотек губернії книги [30, 73-76]. На організацію перших 50 безкоштовних сільських ПБ зазначеним комітетом було асигновано 7700 руб. [1, 131].

У 1910 р. умови заповіту Ф. Павленкова було виконано і заснування ПБ було призупинено. Розпорядники заповіту запланували асигнувати кошти на комплектування фондів вже відкритих бібліотек по 100 руб. на кожную [21, 125-126]. У зазначеному році було проведено анкетування ПБ, на яке відгукнулося приблизно 1500 книгозбірень [38, 26]. З усіх вищезазначених ПБ Київської, Подільської та Волинської губерній відгукнулося лише чотири книгозбірні, що пояснюється руйнівними наслідками силових дій влади щодо діяльності цих книгозбірень та просвітницьких товариств у південно-західному краї загалом.

Висновки. Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. КТГ надавало фінансову допомогу та організовувало роботу бібліотек різних типів (публічні, народні, дитячі, навчальні та ін.) і видів (сільські, шкільні, земські, павленківські, книгозбірні КПНТ, різних товариств, комісій, релігійних установ, зокрема народні бібліотеки при церковно-приходських школах), що було зумовлено, з одного боку, певними закономірностями розвитку культурно-освітньої та бібліотечної діяльності в країні, загальним національним та демократичним прогресом суспільства, розвитком певних поглядів культурно-освітніх діячів на становлення бібліотечної справи, з другого – активізацією культурно-національного та просвітницького руху та бібліотечного будівництва у Києві та в прилеглих околицях. Матеріальні та організаційні можливості КТГ не дозволяли йому організовувати розвиток широкої мережі бібліотек, подібної до рівня земств. Проте, за 26 років своєї діяльності КТГ відкрило приблизно 1500 бібліотек і за власною ініціативою, і за дорученням інших установ, товариств чи осіб. Кількість заснованих КТГ павленківських бібліотек, за різними відомостями, у трьох південно-західних губерніях становила від 167 до 267 книгозбірень. У формуванні ПБ головний акцент було зроблено на

залучення до зазначеної справи усіх небайдужих осіб, установ, організацій і товариств, зацікавлених у розвитку національної культури, поширенні грамотності та освіти серед незаможних верств населення та у створенні культурних осередків із представників місцевої інтелігенції, адміністрації, духовенства тощо. Позбавлені офіційної підтримки, члени бібліотечної комісії КТГ розуміли, що успіх їхніх культурних заходів щодо заснування нових бібліотек залежить, багато в чому, від зацікавленості та залученні до діяльності книгозбірень певних місцевих громад та окремих активістів. Тому зв'язок із громадськістю, активізація громадської думки, благодійності та пожертвувань на користь різних бібліотечних проєктів становили важливу частину повсякденної роботи членів бібліотечної комісії Товариства. Тенденції розвитку ПБ на початку ХХ ст. в Україні співвідносилися з загальними процесами розвитку бібліотечної справи, що виявлялося, зокрема, у формуванні мережі шкільних і народних бібліотек; прагненні поширювати їхню діяльність на периферії повітів та волостей; у пошуку оптимальних методів і форм бібліотечної роботи; у підтримці з боку земств, органів міського самоврядування, громадських організацій, державних установ і приватних осіб. ПБ, що були засновані завдяки фінансовій та організаційній допомозі КТГ, яке проіснувало до 1908 р., відігравали важливу роль у поширенні народного просвітництва, зокрема у популяризації знань, читання та книги. Книжковими фондами ПБ користувалися не тільки мешканці певного населеного пункту, де знаходилася бібліотека, а й жителі сусідніх сіл. Часто читачі приходили з сіл, що знаходилися за 20 км від бібліотеки. Найбільша кількість відвідувань припадала на період, вільний від сільськогосподарських робіт (із пізньої осені до ранньої весни). Кількість абонентів ПБ з року в рік збільшувалася і досягла в середньому 200–300 осіб на кожну книгозбірню (дійсна кількість читачів була, звісно, більшою, оскільки книги для читання передавалися родичам та знайомим). Здебільшого, ПБ працювали три рази на тиждень у вечірні години, проте, деякі працювали щоденно. Завідували ними переважно вчителі та священики або призначені для цього грамотні

місцеві жителі. Приблизно половину читачького складу становили діти до 12 років (здебільшого, учні початкових шкіл та училищ) і підлітки, що нещодавно закінчили початкову школу. Дорослі читачі становили приблизно 25-40% від загальної кількості абонентів, з яких більшість були селянами (приблизно 40%) і робітниками (близько 20%). Більше двох третин абонентів ПБ були чоловіками. Культурно-просвітницька діяльність ПБ була спрямована на боротьбу з неписьменністю, популяризацію суспільно-політичних та природничо-наукових знань, активне просвітництво дорослого населення, створення в книгозбірнях універсальних фондів, регулярне проведення культурно-освітніх заходів тощо. Своєрідність функціонування кожної ПБ була зумовлена відмінностями соціально-економічного та культурного розвитку певної місцевості; активною діяльністю окремих осіб; потребами окремих етнічних, професійних, конфесійних та інших груп населення.

На початку ХХ ст. книги ставали невід'ємною частиною сфери культурного життя не лише губернських, а й повітових міст та містечок України. Поряд зі збільшенням кількості ПБ активно розповсюджувалися різні види народних бібліотек, невеликі книгозбірні при громадських товариствах, церковних братствах, при військових частинах, різноманітних клубах, залізничних станціях тощо. Проте, на думку О. Прищепи, у губернських містах Правобережної України хоча і засновувалося все більше народних читалень, публічних і приватних бібліотек, однак масового поширення бібліотечних закладів у повітових містах не спостерігалось [31, 39]. Освітні товариства хоч і відкривали значну кількість бібліотек, але не займалися побудовою бібліотечної мережі як такої, що пояснювалося і загальнодержавним характером їхньої діяльності (бібліотеки відкривалися по всій Росії), і прагненням до створення якомога більшої кількості бібліотек, незалежно від частоти їхнього розташування [21, 45-46].

Незважаючи на порівняно короткий час свого існування, ПБ, робота яких була організована КТГ, встигли зробити багато корисного у справі розвитку культури та просвітництва у селах та віддалених провінційних районах

центрального регіону країни, оскільки надавали широким верствам населення можливість користуватися, в цілому, прогресивною демократичною книгою та працями з різних галузей знань. Цінність ПБ, заснованих КТГ, полягала у тому, що вони були часто єдиними осередками культури у віддалених населених пунктах та діяли не тільки як бібліотеки, а й як клуби та музеї. Звичайно, умови роботи бібліотек були різними, відрізнялися вони також і розмірами своїх фондів, кількістю читачів та обсягами бібліотечної й культурно-просвітницької роботи. Їхня діяльність була орієнтована на прилучення до читання широких верств населення, зокрема соціальних низів сіл і невеликих містечок; на підтримку освітнього та просвітницького процесів; на

скорочення культурної дистанції між центром і периферією; на створення та розвиток культурно-освітнього простору регіону. Переживши певний розквіт у 1905–1907 рр., ПБ, засновані КТГ, що часто могли бути розміщені на полицях приблизно двох книжкових шаф, робили свою прогресивну справу у розповсюдженні просвітництва та знань, а також у розширенні читацького середовища, зокрема провінції. ПБ були покликані вирішувати загальнодемократичні, просвітницькі завдання, познайомити неосвіченого читача з кращими зразками художньої, публіцистичної літератури, дати основи політичних, економічних та інших знань, а також стимулювати подальшу самоосвіту особи.

Список використаних джерел

1. Айвазян О. Б. Народні бібліотеки Подільської губернії наприкінці XIX – на початку XX століття / О. Б. Айвазян // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія : Історія. – Вінниця, 2014. – Вип. 22. – С. 129-134. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nzvdpu_ist_2014_22_28
2. Волошенко В. Київське товариство грамотності у поширенні «корисних книг» серед селянства Правобережжя / В. Волошенко // Вісник Прикарпатського університету. Сер. Історія. – 2013. – Вип. 23-24. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 39-48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2013_23-24_8
3. Волошенко В. Просвітня діяльність Тихона Івановича Осадчого (1866 – 1945) / Вікторія Волошенко // Проблеми та перспективи розвитку освіти, науки і техніки в Україні та світі [До 25-річчя відновлення державної незалежності України]: зб. праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 20-21 травня 2016 р.). – К., Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 26-29.
4. Горбунов Ю. А. Павленковские библиотеки / Ю. А. Горбунов // Библиотечная энциклопедия. – М. : Изд. «Пашков дом», 2007. – С. 778-779.
5. Гордійчук О. В. Бібліотеки, книжкові склади та магазини Київського товариства грамотності (1882–1908 рр.) / О. В. Гордійчук // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України : наук.-практ. збірник / Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок. – К. : Сталь, 2009. – Вип. 1. – С. 65-68.
6. Гордійчук О.В. Перша безплатна бібліотека-читальня Київського товариства грамотності / Олександр Гордійчук // Українська історія та історіографія, джерела національного права: традиції й виклики сучасності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25-26 травня 2009 р.). – Коломия, 2009. – С. 8-12.
7. Гордійчук О. В. Становлення та діяльність Київського товариства грамотності (1882–1908 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / О. В. Гордійчук; Держ. вищ. навч. заклад «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 20 с.
8. Дело о закрытии Киевского общества грамотности, распространявшего в Юго-Западном крае нелегальную литературу // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442, оп. 857, спр. 146, арк. 1–91.
9. Державний архів м. Києва, ф. 287, оп. 1, спр. 61, арк. 1–202.

10. Державний архів м. Києва, ф. 168, оп. 1, спр. 7, арк. 1–100.
11. Завальнюк О. М. Подільські бібліотеки наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – С. 3–15
12. Зніщенко М. Бібліотеки як осередки культурно-просвітницької роботи в діяльності «Київського Общества Грамотности» (1882–1908) [Електронний ресурс]. Ч. 1 / М. Зніщенко // Київська обласна бібліотека для дітей: [веб-сайт]. – Режим доступу: http://child-library.kiev.ua/files/znischenko_03.pdf.
13. Зніщенко М. Бібліотеки як осередки культурно-просвітницької роботи в діяльності «Київського Общества Грамотности» (1882–1908) [Електронний ресурс]. Ч. 2 / М. Зніщенко // Київська обласна бібліотека для дітей: [веб-сайт]. – Режим доступу: http://child-library.kiev.ua/files/znischenko_04.pdf.
14. Зніщенко М. П. Бібліотеки як осередки культурно-просвітницької роботи в діяльності «Київського Общества Грамотности» (1882–1908) / М. П. Зніщенко, Л. П. Соляник; Київ. обл. дит. б-ка. – К. : Смолоскип, 1997. – 38 с.
15. Зніщенко М. П. Бібліотеки як осередки культурно-просвітницької роботи в діяльності «Київського Общества Грамотности» (1882–1908) / М. П. Зніщенко // Вісник Книжкової палати. – 1997. – № 11. – С. 31-35; № 12. – С. 26-30.
16. Калиниченко А. Київське товариство грамотності (1882–1908) / А. Калиниченко, Н. Калиниченко // Рідна школа. – 1997. – № 12. – С. 74-75.
17. Кароєва Т. Р. Бібліотечна мережа Східного Поділля на початку XX ст. / Т. Р. Кароєва // Подільський книжник: Альманах. Вип. 6 (2013 р.)–7 (2014 р.). – Вінниця, 2015. – Вип. 7 (2014 р.). – С. 53-69.
18. Корнієвська О. В. Київське товариство грамотності / О. В. Корнієвська // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2007. – С. 249-250. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kyivske_tov_tvo_gramotnosti
19. Коцур А. П. Становлення та діяльність Київського товариства грамотності (1882–1908 рр.) : монографія / А. П. Коцур, О. В. Гордійчук. – К. : ФОП Д. Ю. Корзун, 2011. – 196 с.
20. Лучка Л. М. Народні бібліотеки та читальні Катеринославської губернії: виникнення, розвиток та діяльність (наприкінці XIX – початку XX ст.) / Л. М. Лучка // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – № 6. – Т. 15. – С. 34-45.
21. Медынский Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника / Е. Н. Медынский. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Наука, 1916. – 327 с.
22. Отчёт о деятельности Киевского общества грамотности за 1901 год. – К. : Тип. М. Д. Ивановой, 1902. – 124 с.
23. Отчёт о деятельности Киевского общества грамотности в 1902 году. – К. : Тип. Н. А. Гирич, 1903. – 108 с., XXII с.
24. Отчёт о деятельности Киевского общества грамотности за 1903 год. – К. : Тип. Н. А. Гирич, 1904. – 126 с., XVIII с.
25. Отчёт о деятельности Киевского общества грамотности в 1904 году. – К. : Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1905. – 162 с.
26. Отчёт о деятельности Киевского общества грамотности в 1905 году. – К. : Тип. Т-ва Н. А. Гирич, 1906. – 136 с.
27. Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1906 год. – К. : Тип. 1-й Киевской Артели печатного дела, 1907. – 99 с.
28. Павленковские бесплатные народные библиотеки // Русская школа. – 1909. – № 7/8. – С. 121-122.
29. Плотников А. Е. Народные и общественные библиотеки по данным анкеты Общества библиотековедения / А. Е. Плотников // Библиотекарь. – 1910. – Вып. 1. – С. 7-31.
30. Подольское губернское земство. Отчет по отделу народного образования за 1914 год. – Константиноград : тип. Ицковича, 1916. – IV, 121 с.
31. Прищепа О. Побутування книжок в культурному просторі міст Правобережної України (XIX – початок XX ст.) / Олена Прищепа // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер.: Історичні науки. – 2015 – Вип. 24. – С. 36-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoi_2015_24_7
32. Рогова В. Педагогічні бібліотеки України / В. Рогова // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2003. – № 2. – С. 72-76.

33. Сенченко И. И. Павленковское движение в России / И. И. Сенченко // Библиотечная жизнь Белгородчины / Белгородская гос. универсальная научная б-ка, Научно-методический отдел; сост. Е. А. Козлова, И. В. Яцкевич. – Белгород, 2001. – Вып. 1 (11). – С. 54-62.
34. Серополко С. О. Внешкольное образование : сб. статей / С. О. Серополко. – М.: Изд. журн. «Пед. листок», 1912. – 128 с.; Сірополко С. Бібліотечна справа / С. Сірополко // Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 823–837
35. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442, оп. 665, спр. 35, Арк. 22-78.
36. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 227, Арк. 79-102.
37. Шириновская Л. А. Ф. Ф. Павленков и павленковские библиотеки / Л. А. Шириновская // Чтение в библиотеках России: инф. изд. – СПб., 2004. – Вып. 4: Историко-культурные традиции в деятельности публичных библиотек. – С. 129-135.
38. Яковенко В. И. О павленковских библиотеках: Доклад В. И. Яковенко (Прочитан на 2-ом публичном собрании 7 июня 1911 г.) / В. И. Яковенко // Труды первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в Санкт-Петербурге 1–7 июня 1911 г. В 2-х ч. / Общество библиотекосведения. – СПб. : Тип. М. Меркушина; Невский пр. 8, 1902. – Ч. 2. – С. 24-28.
39. Яковенко В. Павленковские бесплатные народные библиотеки / В. Яковенко, В. Черкасов // Кн. вестн. – 1909. – № 29. – С. 356-357.
40. Ярославцева Н. Н. Павленковские библиотеки России и ближнего зарубежья (XX – нач. XXI вв.) / Н. Н. Ярославцева // 20 лет «Содружеству павленковских библиотек» : сборник материалов / Волгогр. ОУНБ им. М. Горького, Отдел НИиМР; сост. Н. Н. Ефимова ; ред. и отв. за вып. О. А. Лященко. – Волгоград, 2016. – С. 8-16.
41. Ярославцева Н. Н. Ф. Ф. Павленковские библиотеки / Н. Н. Ярославцева // Герценка: Вятские записки. – Киров, 2000. – Вып. 1. – С. 77-95. – Режим доступа: http://www.herzenlib.ru/almanac/number/detail.php?NUMBER=number1&ELEMENT=gerzenka1_5_5

References

1. Aivazian, O. B. (2014) Traditional library in Podolia in the late XIX – early XX century. Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Seriya: Istorii, 22, 129-134. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzvdpu_ist_2014_22_28 [in Ukrainian].
2. Voloshenko, V. (2013). Kyiv literacy Society «useful books» among peasants Right shore. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Ser. Istorii, 23–24, 39–48. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ist_2013_23-24_8 [in Ukrainian].
3. Voloshenko, V. (2016). Educational activities Tikhon Ivanovich Osadchy (1866–1945). Problems and prospects for the development of science, science and technology in the Ukraine and the world (the 25th anniversary of Ukraine's independence). Proceedings on the materials of the All-Ukrainian Scientific Conference, (pp. 26–29). Kyiv, Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].
4. Horbunov, Yu. A. (2007). Pavlenkov's libraries. Librarian encyclopedia. (pp. 778–779). Moscow, «Pashkov dom» [in Russian].
5. Hordiichuk, O. V. (2009). Libraries, book stores and shops Kiev Society literacy (1882–1908 biennium). Visnyk Akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy; Akad. pratsi i sots. vidnosyn Federatsii profspilok, 1, 65-68 [in Ukrainian].
6. Hordiichuk, O. V. (2009). The first free library-reading literacy Kiev Society. Ukrainian history and historiography, a source of national law, tradition and modern challenges: Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference (pp. 8-12). Kolomyia [in Ukrainian].
7. Hordiichuk, O. V. (2010). The establishment and operation of Kyiv Society of Literacy (1882–1908). Extended abstract of candidate's thesis. Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].
8. The case of the closure of the Kyiv Literacy Society, which distributed illegal literature in the Southwest Territory. Central State Historical Archive Ukraine. (f. 442). (op. 857). (case 146). (pp. 1-91). Kyiv [in Russian].
9. State Archives. (f. 287). (op. 1). (case 61). (pp. 1–202). Kyiv [in Russian].
10. State Archives. (f. 1687). (op. 1). (case 7). (pp. 1–100). Kyiv [in Russian].
11. Zavalniuk, O. M. & Komarnytskyi, O. B. (2002). Podolia libraries in late XIX - early XX century. Osvita, nauka i kultura na Podilli: Zb. nauk. prats, 2, 3–15, Kamianets-Podilskyi, Oiium [in Ukrainian].

12. Znishchenko, M. Libraries as centers of cultural and educational work of «Kiev literacy society» (1882–1908) Part 1. Retrieved from http://child-library.kiev.ua/files/znischenko_03.pdf. [in Ukrainian].
13. Znishchenko, M. Libraries as centers of cultural and educational work of «Kiev literacy society» (1882–1908). Part 2. Retrieved from http://child-library.kiev.ua/files/znischenko_04.pdf. [in Ukrainian].
14. Znishchenko, M. P. & Solianyk L. P. (1997). Libraries as centres of cultural and educational work of «Kiev literacy society» (1882–1908). Kyiv, Smoloskyp [in Ukrainian].
15. Znishchenko, M. P. (1997). Libraries as centers of cultural and educational work of «Kiev literacy society» (1882–1908). Visnyk Knyzhkovoï palaty, 11, 31–35; 12, 26–30 [in Ukrainian].
16. Kalynychenko, A. & Kalynychenko, N. (1997). Kyiv Society of Literacy (1882–1908). Ridna shkola, 12, 74–75 [in Ukrainian].
17. Karoieva, T. R. (2015). Library Network of Eastern Podolia in the early XX century. Podilskyi knyzhnyk: Almanakh. 6-7, 53–69 [in Ukrainian].
18. Korniiivska, O. V. (2007). Kyiv literacy Society. Encyclopedia of History of Ukraine T. 4: Ka-Com, 249–250. Kyiv, Naukova dumka, Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Kyivske_tov_tvo_gramotnosti [in Ukrainian].
19. Kotsur, A. P. & Hordiichuk, O. V. (2011). The establishment and operation of the Kyiv Society of Literacy (1882–1908). Kyiv [in Ukrainian].
20. Luchka, L. M. (2007). Public libraries and reading Ekaterinoslav province origin, evolution and activities (late XIX – early XX centuries). Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Istorii ta arkhеolohiia, (Vols.6) 15, 34–45 [in Ukrainian].
21. Medynskij, E. N. (1916). Out-of-school Education, its meaning, organization and techniques. Moscow: Nauka [in Russian].
22. Report on the activities of the Kiev Literacy Society for 1901. (1902). Kyiv [in Russian].
23. Report on the activities of the Kiev Literacy Society for 1902. (1903). Kyiv [in Russian].
24. Report on the activities of the Kiev Literacy Society for 1903. (1904). Kyiv [in Russian].
25. Report on the activities of the Kiev Literacy Society for 1904. (1905). Kyiv [in Russian].
26. Report on the activities of the Kiev Literacy Society for 1905. (1906). Kyiv [in Russian].
27. Report on the activities of the Kyiv Literacy Society for 1906. (1907). Kyiv [in Russian].
28. Pavlenko Free National Library. (1909). Russkaia shkola, 7/8, 121–122 [in Russian].
29. Plotnikov, A. E. (1910). Folk and public libraries according to the questionnaire of the Society of Library Science. Bibliotekar, 1, 7–31 [in Russian].
30. Podolsk Provincial zemstvo. Report on the Department of Public Education for 1914 (1916). Constantinograd: type. Itskovich [in Russian].
31. Pryshchepa, O. (2015). Existence of books in the cultural space of cities Right-Bank Ukraine (XIX–XX centuries). Naukovi zapysky Nats. un-tu «Ostrozka akademiia». Ser.: Istorychni nauky, 24, 36–41. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoi_2015_24_7 [in Ukrainian].
32. Rohova, V. (2003). Pedagogical Library of Ukraine. Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii, 2, 72–76 [in Ukrainian].
33. Senchenko, Y. Y. (2001). The Pavlenkov movement in Russia. Biblioteknaia zhizn Belhorodchiny, 1 (11), 54–62 [in Russian].
34. Seropolko, S. O. (1912). Out-of-school education: Sat. Articles. Moscow. [in Russian]; Siropolko, S. (2001). Libraries. Siropolko, S. History of Education in Ukraine. (pp. 823–837). Kyiv: Nauk. dumka, [in Ukrainian].
35. Central State Historical Archive Ukraine. (f. 442). (op. 665). (case 35). (pp. 22–78) Kyiv [in Russian].
36. Central State Historical Archive of Ukraine. (f. 707). (op. 227). (pp. 79–102). Kyiv [in Russian].
37. Shirinovskaia, L. A. (2004). F. F. Pavlenkov and Pavlenkov Libraries. Chtenie v bibliotekakh Rossii: Inf. izd. Issue 4: Istoriko-kulturnye traditsii v deiatelnosti publichnykh bibliotek, 129–135 [in Russian].
38. Yakovenko, V. Y. (1912). About Pavlenkov's Libraries: VI Yakovenko's Report Proceedings of the first All-Russian Congress on Library Science. St. Petersburg Type M. Merkushina [in Russian].
39. Yakovenko, V. & Cherkasov V. (1909). Pavlenkov Free National Library. The Book Herald, 29, 356–357 [in Russian].
40. Yaroslavtseva, N. N. (2016). Pavlenkov libraries of Russia and the abroad (XX – beginning of the 21st centuries). (pp. 8–16). Volhohrad [in Russian].
41. Yaroslavtseva, N. N. (2000). Pavlenkov libraries. Hertsenka: Viatskie zapiski. Issue 1. pp. 77–95. Kirov. Retrieved from http://www.herzenlib.ru/almanac/number/detail.php?NUMBER=number1&ELEMENT=gerzenka1_5_5 [in Russian].

УДК 025:004 + 930.25:004

І. В. Лобузин

ТЕХНОЛОГІЇ ІНТЕГРАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ

Мета роботи. Дослідження спрямоване на аналіз та узагальнення наявного досвіду стратегій та технологій здійснення цифрових бібліотечних проектів (міжнародного та національного рівня). **Методологія** дослідження полягає у застосуванні системного підходу для конкретизації та виявлення основних технологічних вимог до створення та організації бібліотечних цифрових ресурсів, узгоджених з міжнародними вимогами та стандартами. **Наукова новизна** роботи полягає у виробленні єдиних технічних та технологічних підходів оцифрування бібліотечних фондів, надання доступу до цифрової бібліотеки, інтеграції цифрових ресурсів до міжнародних бібліотечних цифрових проектів. **Висновки.** Масштабні цифрові бібліотечні проекти реалізуються на корпоративній основі з залученням окрім бібліотек також інших інституцій національної пам'яті. Здійснення таких проектів вимагає вирішення та узгодження цілої низки технологічних питань та вироблення єдиних стандартів. Правові питання доступу до цифрових бібліотечних ресурсів рекомендовано вирішувати на основі розумного балансу між урахуванням авторських прав творців документів і права користувачів на доступ до цифрових ресурсів.

Ключові слова: оцифрування, бібліотечні цифрові ресурси, цифрові бібліотеки.

И. В. Лобузин

ТЕХНОЛОГИИ ИНТЕГРАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ БИБЛИОТЕЧНЫХ ЦИФРОВЫХ РЕСУРСОВ

Цель работы. Исследование направлено на анализ и обобщение имеющегося опыта стратегий и технологий осуществления цифровых библиотечных проектов (международного и национального уровня). **Методология исследования** заключается в применении системного подхода для конкретизации и выявления основных технологических требований к созданию и организации библиотечных цифровых ресурсов, согласованных с международными требованиями и стандартами. **Научная новизна работы** заключается в выработке единых технических и технологических подходов оцифровки библиотечных фондов, предоставление доступа к цифровой библиотеке, интеграции цифровых ресурсов в международные библиотечные цифровые проекты. **Выводы.** Масштабные цифровые библиотечные проекты реализуются на корпоративной основе с привлечением кроме библиотек также других институтов национальной памяти. Осуществление таких проектов требует решения и согласования целого ряда технологических вопросов и выработки единых стандартов. Правовые вопросы доступа к цифровым библиотечным ресурсам рекомендуется решать на основе разумного баланса между учетом авторских прав создателей документов и права пользователей на доступ к цифровым ресурсам.

Ключевые слова: оцифровка, библиотечные цифровые ресурсы, цифровые библиотеки.

I. Lobuzin

THE TECHNOLOGIES OF INTEGRATION OF INTERNATIONAL AND NATIONAL LIBRARY DIGITAL RESOURCES

Purpose of Article. The study aims to analyse and summarize existing experience and technologies of the implementation strategies of library (international and national) digital projects. **Methodology.** The research

*methodology is a systematic approach to identifying and specifying technological basic requirements to create and organize library digital resources in accordance with international requirements and standards. **Scientific Novelty.** The scientific novelty is to create united technical and technological approaches to digitization of library collections, providing access to online digital library, digital resources integration to the international digital library projects. **Conclusions.** The large-scale digital library projects are implemented based on corporate involvement institutions of national memory in addition to libraries. The realization of such projects requires coordination and resolve a number of technical issues and developing common standards. The legal issues of access to digital library resources are recommended to decide on the basis of a reasonable balance between copyright creators of documents and the rights of users to access digital resources..*

Key words: digitization, digital library resources, digital libraries.

Актуальність теми дослідження. Наслідком здійснення різноманітних програм і проектів з оцифрування історико-культурної спадщини стало усвідомлення необхідності кооперативної взаємодії на національному та міждержавному рівнях

зادля створення повноцінних цифрових колекцій, що будуть відображати як національну самобутність окремих регіонів, так і все розмаїття світового наукового та культурного досвіду. Така кооперація зусиль допоможе віртуальній реконструкції розпорошених між різними державами колекцій, запобігатиме зайвому дублюванню інформації, надасть користувачам єдину точку доступу до необхідної їм інформації. Усвідомлення усіх цих переваг призвело до розгортання міжнародних проектів із збереження та надання доступу до об'єктів національного надбання. Метою проектів є представлення на єдиній технологічній основі усього етнічного та національного розмаїття світової культури.

Серед основних концептуальних засад формування цифрових фондів можна відзначити ряд характерних проектів, що заклали основи створення цілісних інформаційних продуктів на основі оцифрування архівних та бібліотечних фондів. Основними тенденціями тут є створення порталів національної історико-культурної та наукової спадщини або міжнародних проектів з віртуальної реконструкції цілісних колекцій.

Слід зазначити, що в Україні наразі не розроблено цілісної системи нормативно-

методичного забезпечення процесів створення масштабних бібліотечних цифрових ресурсів, гармонізованої з міжнародними стандартами та нормами міжнародного права з питань розвитку інформаційного суспільства. Безперечно, проблема вироблення єдиних технічних та технологічних підходів до оцифрування бібліотечних документів та створення цифрових бібліотек, обґрунтування комплексу вимог до інформаційної інфраструктури цифрового бібліотечного фонду є актуальною.

Мета дослідження. У статті проведено аналіз та узагальнення наявного досвіду стратегій та технологій здійснення цифрових бібліотечних проектів (міжнародного та національного рівня); здійснено дослідження моделей формування інтегрованих цифрових ресурсів бібліотек та технологічних засобів, що використовуються для створення, підтримки та введення у суспільний обіг цифрових бібліотечних колекцій.

Міжнародні цифрові ініціативи

Європіана (англ. *Europeana*, <http://www.europeana.eu>) [30] — європейська електронна бібліотека, загальноєвропейський портал для доступу до культурного надбання у цифровому вигляді з фондів бібліотек (не лише національних), а також архівів та музеїв Європи. Інтеграція інформаційних ресурсів на пошуковому порталі проекту Європіани реалізована на основі протоколу SRU, який дає змогу створити єдине вікно доступу до інформації незалежно від того, який протокол обміну даними підтримує АБІС конкретної національної бібліотеки (Z39.50 або OAI-PMH). Метадані, що використовуються фахівцями установ культурної спадщини, регулюються стандартами, що були

створені різними відомствами (бібліотеками, архівами, музеями) й установами з метою забезпечення якості, узгодженості та сумісності. Для вирішення проблем інтеграції цих систем метаданих проектом Європіана було розроблено власні стандарти метаданих *Europeana Semantic Elements (ESE)* і *Europeana Data Model (EDM)* [28], а також сервіс агрегування і конвертування *MINT (Metadata interoperability Service – сервіс сумісності метаданих)* [19]. ESE і EDM містять у собі елементи Дублінського Ядра (Dublin Core – DC), а також елементи опису об'єктів в області культурної спадщини, необхідні для задоволення потреб проекту Європеана. У проекті Європеана зібрано більше 20 млн. текстів, зображень, відео- та звукозаписів, усі описи цих об'єктів, з якими працюють сервіси Європеана, зберігаються у форматах ESE і EDM. Частиною моделі EDM є система *Linked Open Data (LOD)* – гіпертекстова система, призначенням якої є публікація структурованих даних, що зв'язує метадані між собою і має можливість для масштабування, представлення різних аспектів змісту, виявлення і створення перехресних посилань між відповідними ресурсами. *Linked Data Project* створює загальноживані ієрархії класів, словники власних імен, а також допомагає власникам масивів даних об'єднувати їх бази знань в одну зв'язану систему знань. У багатьох випадках учасники проекту об'єднують вже наявні великі бази, допомагаючи один одному встановити відповідність між ідентифікаторами однієї й тієї ж речі в різних базах [37]. Система MINT дозволяє збирати метадані з кількох джерел, конвертувати імпортовані описи у проміжні формати метаданих, розподіляючи необхідні елементи метаданих однієї схеми в іншу, потім конвертувати їх в остаточний формат ESE та зберігати метадані у репозиторії. MINT використовує протокол OAI-PMH і конвертує описи у ESE, відповідно до вимог проекту [19].

Всесвітня Цифрова Бібліотека (World Digital Library, WDL, <http://www.wdl.org>) [15]. Веб-сайт Всесвітньої цифрової бібліотеки створений з метою сприяння дослідженню і вивченню світових історичних цінностей із різних країн. З точки зору технології основними принципами, прийнятими під час створення WDL, були: високоякісний одноманітний бібліографіч-

ний опис всіх цифрових об'єктів; переклад всіх описів на мови учасників проекту, високоякісні зображення; наділення ключовими словами всіх цифрових об'єктів за однією методикою; контроль якості (здійснюється силами співробітників Бібліотеки Конгресу США). Усі об'єкти та їхні описи збираються в одному місці у централізованому сховищі, всією обробкою займається штат проекту, а від партнерів вимагається тільки передавати матеріали.

Проект **«Золота Колекція Євразії»** (Проект «Золотая коллекция Евразии», <http://bae.rsl.ru/programs/golden-collection>) [3] є частиною концепції узгодженої соціальної політики держав – членів Євразійського економічного співтовариства, розробленої з метою координації реалізованих проектів і програм у соціально-гуманітарній сфері. В основу даного проекту покладено «експозиційний підхід». «Золоту колекцію Євразії» представлено реферативно-бібліографічною інформацією про рідкісні та цінні видання у супроводі їх електронних образів. Повні тексти літературних творів зберігаються на серверах бібліотек-фондоутримувачів.

Ці три проекти представляють основні моделі інтеграції цифрових ресурсів: 1) централізоване збирання та опрацювання метаданих та цифрових ресурсів в одному сховищі; 2) організація розподіленого пошуку в електронних колекціях через протоколи збирання даних (метадані та цифрові ресурси зберігаються на серверах учасників проекту); 3) централізоване збирання та опрацювання метаданих в одному сховищі, цифрові ресурси зберігаються на серверах учасників проекту.

Національні цифрові проекти та програми

Сполучені Штати Америки. Основним цифровим проектом, що здійснюється у США, є проект «Національна цифрова інформаційна інфраструктура та програма збереження» (*National Digital Information Infrastructure and Preservation Program, NDIPP*) [41]. Цей проект здійснюється під кураторством Бібліотеки Конгресу США і спрямований на забезпечення національної політики, стандартів і технічних засобів, необхідних для збереження цифрових інформаційних ресурсів США.

Цінний матеріал щодо практики створення цифрових колекцій та упорядкування метаданих цифрової бібліотеки може надати один із найстаріших проектів (започаткований у 1990 – 1994 рр.) оцифрування бібліотечних фондів, очолюваний Бібліотекою Конгресу США, «Пам'ять Америки» («*American Memory*») [12]. Проект реалізується у рамках програми створення Національної цифрової бібліотеки США. «Пам'ять Америки» – це цифровий проект, метою якого є забезпечення вільного доступу до документних пам'яток американської нації, що висвітлюють історію Америки, культуру і творчість її народів. У частині розробки стандартів оцифрування бібліотечних матеріалів Бібліотека Конгресу бере участь у роботі Федерального агентства настанов з оцифрування (*Federal Agencies Digital Guidelines Initiative*) спільно з яким нею було розроблено стандартизовані методичні матеріали технічних настанов з оцифрування історико-культурного надбання (*Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials*). Агентство було утворено у 2007 р. з метою розробки загального стійкого набору технічних керівних принципів, методів і практик оцифрування історичних, архівних та культурних матеріалів. Матеріали розміщені на сайті агентства в онлайн-режимі та постійно оновлюються [51]. Крім Бібліотеки Конгресу США у створенні національних цифрових ресурсів та розробці стандартів оцифрування історичних матеріалів активну участь бере Адміністрація національних архівів і документації (*National Archives and Records Administration, NARA*, www.archives.gov) [50]. У рамках цифрової ініціативи США було розроблено низку важливих стандартів таких, як PRISM (*Preservation, Reliability, Interoperability, Security, Metadata*) – збереження, надійність, сумісність, безпека, метадані [47]; глобальний реєстр цифрових форматів (*Global Digital Format Registry, GDFR*). Основи стандартизації підходів до створення якісних цифрових колекцій, що узагальнюють міжнародний досвід формування та публікації оцифрованих матеріалів провідними бібліотеками й архівами, детально викладено у «Загальних рекомендаціях щодо створення якісних електронних колекцій»

(«*A Framework of Guidance for Building Good Digital Collections*») Національної організації з інформаційних стандартів США (*NISO, National Information Standards Organization*); стандарт метаданих описування об'єктів (*Metadata Object Description Schema, MODS*) [40] – XML-схема мінімального набору елементів бібліографічного опису бібліотечних документів різної природи; стандарт метаданих кодування і передачі даних (*Metadata Encoding and Transmission Standard, METS*) [39] – XML-схема для кодування описових, адміністративних та структурних метаданих об'єктів цифрових бібліотек, що її розроблено за ініціативи Федерації цифрових бібліотек (*Digital Library Federation*) [23].

Канада. Головною установою Канади, яка формує цифрові ресурси національного масштабу, є Бібліотека та архіви Канади (*Library and Archives Canada, LAC*) [36]. Основними напрямками оцифрування, що започатковані Бібліотекою та архівами Канади, є оцифрування найбільш цінних національних бібліотечних колекцій та вибіркове оцифрування окремих документів у рамках створення тематичних онлайн-експозицій. Національною бібліотекою Канади підтримується проект Надійного цифрового репозиторію (*Trusted Digital Repository, TDR*), який передбачає інтеграцію усіх цифрових ресурсів, що мають відношення до збереження документальної спадщини Канади, її уряду та державних установ, надання широкого доступу до накопичених джерел знань. Основу національного цифрового репозиторію Канади складає система стандартів для представлення цифрових об'єктів та їх метаданих, єдина для усіх цифрових ресурсів сховища, та спеціалізований модуль розподіленого завантаження цифрових ресурсів через веб-інтерфейс. Підсумком проведених цифрових досліджень у Канаді стала Цифрова інформаційна стратегія Канади (*Canadian Digital Information Strategy*), прийнята у 2007 р., якою задекларовано, що цифрова інформація та мережеві технології є ключовими факторами економічного зростання і соціального благополуччя у XXI столітті [17]. У межах Цифрової інформаційної стратегії Канади було розроблено також настанови з використання форматів файлів для довготривалого збереження та до-

ступу (локальний реєстр цифрових форматів файлів) (*File Format Guidelines for Preservation and Long-term Access*), у яких було зазначено формати файлів та надано настанови з їх використання у Надійному цифровому репозиторії (*Trusted Digital Repository, TDR*) Канади. Формати файлів поділялись на дві категорії: рекомендовані та придатні для використання [14].

Австралія. Австралія також має досить розвинені цифрові бібліотечні ресурси. Головною установою, що забезпечує формування національного цифрового фонду історико-культурної спадщини Австралії, є Національна бібліотека Австралії (*National Library of Australia, NLA*) [44]. Цифрові колекції Національної бібліотеки Австралії включають у себе оцифровані копії історичних австралійських газет, оцифровані копії усної історії та інших аудіо файлів; фотографії, ноти, карти, книги та рукописи. У межах проведених в Австралії досліджень важливим є визначення технічних та технологічних стандартів для забезпечення створення стійких цифрових ресурсів та подальшої їх інтеграції у міжнародні цифрові проекти. Основними релевантними стандартами було визначено MARC (*Machine Readable Cataloguing*) [38], MODS (*Metadata Object Description Schema*) [40], METS (*Metadata Encoding and Transmission Standard*) [39], PREMIS (*Preservation Metadata – Implementation Strategies*), DCMI (*Dublin Core Metadata Initiative*) [14], у розробці яких брала активну участь Національна бібліотека Австралії [18, 33]. Підсумком реалізації цифрових проектів Національної бібліотеки Австралії стала пошукова система Trove (<http://trove.nla.gov.au/>) [52], яка забезпечує доступ до більш ніж 90 млн. одиниць зберігання, отриманих з понад 1 000 бібліотек і культурних установ по всій країні. Пошукову систему було створено на базі проекту з оцифрування газет. Програмне забезпечення системи дає можливість реалізувати оптичне розпізнавання символів. Для інтеграції ресурсів на мультибазовій платформі використовується механізм протоколу OAI-PMH.

Китай. Цифрові ініціативи Китаю реалізуються в межах прийнятого у 2005 р. проекту створення Національної електронної бібліотеки Китаю (*National Digital Library*

Project, NDLP). Ключовою інституцією, яка координує ці роботи, є Національна бібліотека Китаю (*National Library of China, NLC*) [45]. У рамках досліджень, проведених Національною бібліотекою Китаю, було визначено основні проблеми, що пов'язані зі створенням цифрових ресурсів національного рівня: довгострокове зберігання великих обсягів цифрових ресурсів, побудова системи організації знань для національного цифрового репозиторію, органічна інтеграція ресурсів традиційної та цифрової бібліотек. Для створення якісних цифрових ресурсів було визначено систему стандартів (технічні, метаданних, статистичні, довгострокового збереження, відкритого доступу), розроблено мережеву інфраструктуру, визначено апаратне та програмне забезпечення проекту, платформу публікації ресурсів цифрової бібліотеки для користувачів.

Великобританія. Ключовими організаціями із створення цифрових ресурсів Великобританії є Британська бібліотека (*British Library, BL*) [15], Об'єднаний комітет з інформаційних систем (*Joint Information Systems Committee, JISC*), Коаліція цифрового збереження (*Digital Preservation Coalition, DPC*), Центр цифрового кураторства (*Digital Curation Center, DCC*). Британська бібліотека співпрацює з іншими британськими відомствами з приводу розробки національної електронної інфраструктури. Одним з елементів цієї інфраструктури буде Національна цифрова бібліотека – спеціально побудоване цифрове сховище електронних публікацій і цифрових об'єктів. Частиною цих проектів є розробка системи управління цифровими об'єктами (*Digital Object Management, DOM*), що передбачає впровадження цілої системи заходів: обстеження та перевірка кожного цифрового об'єкта для визначення вимог щодо його збереження; запис метаданих про кожен цифровий об'єкт; виділення унікальних постійних ідентифікаторів задля того, аби нічого не було втрачено; розробка та виконання планів щодо цифрового збереження; реалізація комплексних механізмів спостереження за розвитком технологій для забезпечення прийняття відповідних дій задля збереження даних; розробка або придбання інструментів для здійснення заходів із консервації цифрових об'єктів з ме-

тою забезпечення їх збереження та доступу до них [16]. Коаліцію цифрового збереження (*Digital Preservation Coalition, DPC*) [24] було створено у 2001 р. для підтримки спільних дій щодо вирішення проблем забезпечення збереження електронних ресурсів у Великобританії, та співпраці на міжнародному рівні з метою створення глобальної бази даних з виробництва, забезпечення та поширення інформації щодо поточних досліджень і практики створення цифрових ресурсів, прискорення навчання та розширення резерву кваліфікованих фахівців у справі збереження цифрових ресурсів. До коаліції входять Британська бібліотека, Національна бібліотека Шотландії та Консорціум університетських бібліотек. Центр цифрового кураторства (*Digital Curation Center, DCC*) [22] приділяє увагу дослідженням з питань досвіду і передової практики, як національних, так і міжнародних, у сфері управління ресурсами у цифровому форматі. Діяльність Центру спрямовано на підтримку будь-якої установи, що бере участь в управлінні цифровими ресурсами. Його діяльність також включає організацію семінарів і практикумів, публікацію практичних посібників з цифрового кураторства, службу підтримки та консультаційні послуги.

Франція. Головною національною цифровою ініціативою у Франції є інформаційний ресурс «Галліка» («*Gallica*») [32], створена під егідою Національної бібліотеки Франції (*Bibliothèque nationale de France, BnF*) [14]. З 1997 р. «Галліка» є доступною з будь-якої точки світу через Інтернет. Ця цифрова бібліотека зосереджує увагу на представлені оцифрованих друкованих матеріалів, рукописів, аудіовізуальних колекцій, наявних у Національній бібліотеці Франції. У межах виконання цього проекту також було напрацьовано важливі технологічні рішення у напрямі створення інструментів веб-пошуку, орієнтованих на користувача. У тому числі було розроблено модель структурованих даних, яка має на меті супровід бібліографічних записів традиційних бібліотечних каталогів спеціальною системою метаданих, що якісно індексуються пошуковими системами Інтернету та дозволяють організувати інтуїтивно зрозумілу систему пошуку. Модель метаданих у тому чис-

лі базується на стандарті DCMI (Dublin Core Metadata Initiative) та деяких інших моделях метаданих RDF. Результати реалізації моделі структурованих даних є можливість переглянути за адресою <http://data.bnf.fr>, де наведено результати інтегрованого доступу до ресурсів Національної бібліотеки Франції через авторський покажчик, предметні рубрики та географічну карту (доступ до картографічних матеріалів).

Німеччина. Основним проектом, реалізованим у Німеччині в напрямі оцифрування історико-культурної спадщини, є Цифрова бібліотека Німеччини (*Deutsche Digitale Bibliothek, DDB*) [21]. Проект DDB розробляється Інститутом інтелектуального аналізу та інформаційних систем (*Institut Intellegente Analyse- und Informationssysteme, IAI*), команда та партнери якого працюють над концептуальним дизайном та координацією зусиль, необхідних для реалізації DDB. Аби домогтися цього, вчені розробляють експериментальну систему, що матиме нові функції для створення інтегрованого веб-порталу DDB. Результатом реалізації цього проекту має стати комплексний науковий та історико-культурний портал доступу до цифрових книг, зображень та музики, що буде представляти оцифровані ресурси близько 30 тис. культурних установ Німеччини (архівів, бібліотек, музеїв тощо). Технологічна платформа проекту передбачає швидкий і зручний доступ до цифрових інформаційних ресурсів, у тому числі, в 3D-форматі, фотоматеріалів та фільмів.

Польща. Основним завданням державних проектів оцифрування у Польщі було визначено формування цифрового фонду національної культурної спадщини. У червні 2006 р. Міністерство культури і національної спадщини (*Minister of Culture and National Heritage*) Польщі заснувало Комітет з оцифрування (*Committee for Digitization*), з метою поєднання зусиль висококласних спеціалістів, які представляють різні інститути пам'яті, у створенні цифрових ресурсів. Важливу роль у роботі Комітету відіграє Національна бібліотека Польщі (*Biblioteka Narodowa*) [13], що має багатий досвід оцифрування та величезну Національну цифрову бібліотеку Польщі (*National Digital Library of Poland*,

Polona DNL, <http://www.polona.pl/dlibra>) [42]. Polona DNL розділено на тематичні колекції, що представляють, у першу чергу, твори найвидатніших польських письменників, а також видання польської літератури, нелегальні видання Другої світової війни, літературу для дітей та підлітків. Кожна колекція представляє не тільки зібрання електронних публікацій на задану тему, але й має опис кожної колекції та найбільш цікавих документів з неї.

Білорусь. У цій країні науковці Національної бібліотеки [9] відводять особливу роль створенню цифрових ресурсів національної культурної спадщини. Для Білорусі важливим у даному питанні є проведення віртуальної реституції – повернення до країни походження не самих документів, а їх електронних копій. Більшість пам'яток книжкової культури Білорусі на сьогодні знаходяться за межами країни, у бібліотеках, музеях, архівах Литви, Польщі, Росії, України. Реалізація ідеї повернення національної спадщини Білорусі у цифровому вигляді відбувається у рамках проекту «Пам'ять Білорусі». Основними завданнями цієї програми є: виявлення білоруських книжкових пам'яток і укладання їх списку; визначення місця зберігання документів; оцифрування оригіналів і передавання їх електронних копій на зберігання у бібліотеки Білорусі; створення повнотекстової бази даних білоруських книжкових пам'яток.

Україна. Бібліотеки України теж розпочали освоєння технологій оцифрування документів та формування тематичних електронних колекцій. Так, Національна парламентська бібліотека України (нині, Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) [9], у рамках здійснення своєї пріоритетної функції зі збереження культурного надбання держави, з 2004 р. реалізує проект зі створення страхових копій рідкісних і цінних видань з власного фонду та формування електронної бібліотеки, складовою якої є цифрова колекція «Історія та культура українського народу». У 2010 р. було розпочато реалізацію нового проекту, який ініціювала НПБУ, – створення електронної бібліотеки «Культура України» [13].

Масштабний проект оцифрування архіву рукописів та довоєнної польської періо-

дики впроваджують Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (ЛННБ) [8] та Національний Заклад імені Оссолінських у Вроцлаві. Завдяки співпраці з «Digital – Center» (м. Познань, Польща), на базі цифрових копій відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника триває підготовка цифрових ресурсів на базі системи «dLibra» [25]. Нині польська система «dLibra», що стала платформою для Національної цифрової бібліотеки Польщі (Polona DNL) [42], є найпопулярнішим програмним забезпеченням для створення електронних бібліотек. Вона використовується у понад 150-ти установах Польщі, об'єднаних у «Федерацію Цифрових Бібліотек», і може співпрацювати з іншими системами на основі відкритих комунікаційних стандартів.

Проект «Історична спадщина України – світовий доступ в електронному форматі», що реалізується спільними зусиллями працівників Національної історичної бібліотеки України (НІБУ) [10] та компанії «Електронні архіви України» («ЕІАУ»), розпочато 4 липня 2011 р. й виконується він в декілька етапів. Наразі триває робота зі сканування книг XIX – поч. XX ст., створення електронного каталогу періодичних та продовжуваних видань. Результатом здійснюваного НІБУ цифрового проекту стала онлайнова електронна бібліотека «Історична спадщина України», яку реалізовано на платформі Greenstone [1].

Науковою бібліотекою Львівського національного університету імені І. Франка за участі компаній «Архівні інформаційні системи» (Кирило Вислобоков) та «Інтелекс» (Тарас Родцевич), розгорнуто проект «Libragia: архів української періодики онлайн», призначенням якого є формування цифрового репозитарію періодичних видань України. Створена на основі матеріалів фондів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені І. Франка та Державної наукової архівної бібліотеки, електронна база передбачає наповнення повнотекстовими копіями періодичних видань 1776–1945 рр. за співпраці з іншими науково-дослідницькими та бібліотечними центрами. Проект передбачає формування архіву оцифрованих копій документів з можливістю текстового пошуку, а також каталогу

періодичних видань, здійснених на території України або українськими політичними, громадськими, культурними чи релігійними представництвами поза її межами [35].

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) також бере активну участь у міжнародних та міжнародних процесах створення історико-культурної та наукової цифрової спадщини. У НБУВ у 2010 р. було створено групу з оцифрування документів на традиційних носіях, перед якою поставлено два основні завдання: формування страхового фонду цифрових копій документів із фондів НБУВ та організація цифрової бібліотеки історико-культурної спадщини [4, 5]. Створення значних за обсягом масивів оцифрованих матеріалів передбачено також у межах створення загальнонаціональної цифрової бібліотеки «Україніка» [6].

Для сумісності прийнятих в НБУВ рішень з стандартами Європейської та Світової цифрових бібліотек було встановлено відповідність між основними елементами формату UNIMARC та Dublin Core (DC), реалізовано можливість експорту метаданих колекцій та окремих видань у формат DC, який є стандартом міжнародних цифрових бібліотек. У рамках проекту цифрової бібліотеки НБУВ було також реалізовано можливість розширеного опису видань за стандартами метаданих Світової Цифрової Бібліотеки (*World Digital Library, WDL*). Розроблено спеціальні робочі аркуші для опису документів трьома мовами (англійська, українська, російська) [53]. Основу стандарту описових метаданих WDL складає DC-формат (метадані Дублінського Ядра). Відповідно до вимог WDL, до робочих аркушів підключено скорочений варіант рубрикатора Десяткової Класифікації Дьюї (ДКД) яка є стандартом тематичного пошуку у бібліотеках США. Завдяки ефективній організації роботи підготовлені метадані разом із оцифрованими документами було передано оргкомітету World Digital Library (WDL), і відтоді супроводжують представлення найбільш цінних документів культурного надбання України на сайті WDL. Ця інформація також залишилась у метаописах документів електронного фонду та презентує відповідні цифрові об'єкти на сайті НБУВ, її може бути

ще неодноразово використано з будь-якою інформаційною метою.

У 2016 р. було проведено роботи з узгодження метаописів історико-культурних цифрових об'єктів НБУВ з моделлю метаданих Europeana (EDM – Europeana Data Model) [28] і постачання цифрових матеріалів до цього міжнародного проекту на основі XML-формату. Множина елементів EDM базується на форматі DC (метадані Дублінського Ядра) із додаванням специфічних семантичних елементів ESE (*Europeana Semantic Elements*) [29], які призначено для інтеграції даних до цифрових ресурсів Europeana (таких елементів нараховується понад 50). Основними з цих елементів є *object* – інтернет-адреса презентаційного зображення цифрового культурного об'єкта; *isShownAt* – інтернет-адреса цифрового культурного об'єкта на веб-сайті постачальника даних із зазначенням усього контексту; *isShownBy* – безпосередня інтернет-адреса цифрового об'єкта на веб-сайті постачальника даних (прямий URL); *type* – фізична природа культурного об'єкта; *provider* – установа, що є безпосереднім постачальником даних до проекту Europeana (не обов'язково власник оригіналів культурних об'єктів); *dataProvider* – установа, що є власником оригіналів культурних об'єктів і передає дані до Europeana через установу-агрегатора або самостійно; *rights* – текст, що містить інформацію щодо інтелектуальної власності або прав доступу та використання цифрового культурного об'єкта. Для позначення правових аспектів використання цифрових ресурсів у проекті Europeana використовуються типові ліцензії Creative Commons [20] або Rights Statements [48]. Проект Europeana підтримує всього п'ять типів цифрових об'єктів: TEXT, IMAGE, SOUND, VIDEO, 3D. Цей список не співпадає з контрольованим словником типів об'єктів DC, що можуть приймати більш різноманітні значення: book, collection, dataset, image, manuscript, multimedia, sound, software, text тощо. Ця особливість представлення типу цифрового ресурсу також потребує додаткового узгодження.

Підсумком здійсненої роботи з інтеграції цифрових ресурсів до міжнародних бібліотечних проектів стало успішне пред-

ставлення у World Digital Library 9 документів та у проєкті Euroriana 100 документів із 5 історико-культурних колекцій із фондів НБУВ.

Висновки. Проведене дослідження показало, що національні та наукові бібліотеки відіграють провідну роль у формуванні цифрових ресурсів історико-культурної спадщини, які є невід'ємною частиною національного інформаційного простору, презентацією інтелектуальних здобутків держави у світових мережевих комунікаціях.

Світовий досвід масштабних цифрових бібліотечних проєктів засвідчує, що вони реалізуються на корпоративній основі з залученням окрім бібліотек також інших інституцій національної пам'яті, міжнародних цифрових бібліотечних проєктів. Найбільш перспективною стратегією формування цифрових ресурсів є колекційний принцип за типами документів й окремими темами у межах визначеної комплексної культурно-освітньої програми. Такий підхід дає змогу інтегрувати у єдиному комплексі бібліотечні документи, архівні матеріали, зображення матеріальних пам'яток, аудіо- та відеоматеріали.

Здійснення таких значних історико-культурних проєктів вимагає вирішення та узгодження цілої низки технологічних питань: створення умов для надійного зберігання великих обсягів цифрової інформації, визначення засад довготривалого збереження та надійного доступу до створеного цифрового ресурсу, впровадження системи організації знань для забезпечення досконалого доступу до оцифрованих документів.

Для забезпечення успіху реалізації корпоративних цифрових проєктів усі цифрові об'єкти необхідно створювати та опрацьовувати за єдиними стандартами. Підсистема

комплектування цифрового бібліотечного проєкту має передбачати залучення до цифрового фонду ресурсів із зовнішніх джерел, основними з яких є: інші бібліотеки, установи пам'яті (архіви, музеї); цифрові матеріали видавництва та установ-видавців; оцифровані копії видань, які надано авторами творів; копії документів, що перейшли до суспільного надбання і є у вільному доступі в мережі Інтернет.

Метадані та ідентифікатори цифрових об'єктів мають базуватися на прийнятих міжнародних стандартах опису та обміну цифровими ресурсами, що забезпечить їх інтероперабельність та ефективну інтеграцію оцифрованих документів до міжнародних бібліотечних цифрових проєктів. Система метаданих цифрового фонду має враховувати специфіку бібліотечних фондів: полідокументність (старовинні та більш сучасні книги, рукописні й архівні документи, ноты, образотворчі матеріали, карти, періодичні видання, газети), полілінгвістичність (різними мовами, в тому числі, давніми), політематичність (широкий тематичний та інформаційний спектр ресурсів різних галузей знання), поліформатність (різні розміри документів, шрифтів, зображень і широка варіабельність їх якості та чіткості).

Правові питання доступу до цифрових бібліотечних ресурсів рекомендовано вирішувати на основі розумного балансу між урахуванням авторських прав творців документів і права користувачів на доступ до цифрових ресурсів із законними цілями, такими, як наукові або учбові. Важливими ініціативами у цьому напрямі є політика відкритого доступу (*Open Access policy*) та розповсюдження цифрових об'єктів на основі правових ліцензій *Creative Commons*, що надають значних переваг бібліотекам на шляху введення цифрових ресурсів у світовий науковий та культурний обіг.

Список використаних джерел

1. Історична спадщина України : [електронний ресурс] // Електронна бібліотека «Історична спадщина України». – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://nibu.kiev.ua/greenstone/cgi-bin/library.cgi>. – Назва з екрана.
2. Електронна бібліотека «Культура України» : [електронний ресурс] // Електронна бібліотека «Історична спадщина». – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/>. – Назва з екрана.
3. Библиотечная Ассамблея Евразии : [электронный ресурс] // Российская государственная библиотека. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://bae.rsl.ru>. – Название с экрана.
4. Лобузин І. В. Оцифрування історико-культурної спадщини : технологія та управління / І. В. Лобузин // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2012. – Т. 14, № 3. – С. 3–11.

5. Лобузин И. В. Цифровой проект научной библиотеки : технологические решения и организация доступа к информации / И. В. Лобузин // Библиотеки национальных академий наук : проблемы функционирования, тенденции развития. – 2016. – № 14. – С. 121–131.
6. Лобузіна К. Створення електронних колекцій книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (на прикладі почаївських стародруків) / К. Лобузіна, Г. Ковальчук, Н. Заболотна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2009. – Вип. 24. – С. 145–153.
7. Лобузіна К. В. Фундаментальна електронна бібліотека «Україніка» : технологічна організація та основні принципи управління інформаційними ресурсами : [електронний ресурс] / К. Лобузіна // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/656>. – Назва з екрана.
8. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника : [електронний ресурс] // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. – Електрон. дані. – Режим доступу: www.lsl.lviv.ua/. – Назва з екрана.
9. Национальная библиотека Беларуси : [электронный ресурс] // Национальная библиотека Беларуси. – Электрон. данные. – Режим доступа: <http://www.nlb.by/>. – Название с экрана.
10. Національна історична бібліотека України : [електронний ресурс] // Національна історична бібліотека. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.nibu.kiev.ua/>. – Назва з екрана.
11. Національна парламентська бібліотека України : [електронний ресурс] // Національна парламентська бібліотека України. – Електрон. дані. – Режим доступу: www.nplu.org/. – Назва з екрана.
12. American Memory from the Library of Congress : [electronic resource] // American Memory from the Library of Congress. – Electronic data. – Access mode: <http://memory.loc.gov/ammem/index.html>. – Screen name.
13. Biblioteka Narodowa (National Library of Poland) : [electronic resource] // Biblioteka Narodowa (National Library of Poland). – Electronic data. – Access mode: <http://bn.org.pl>. – Screen name.
14. Bibliothèque nationale de France (BnF) : [electronic resource] // Bibliothèque nationale de France (BnF). – Electronic data. – Access mode: <http://bnf.fr/>. – Screen name.
15. British Library (BL) : [electronic resources] // British Library (BL). – Electronic data. – Access mode: <http://www.bl.uk/>. – Screen name.
16. British Library Digital Preservation Strategy (2013-2016) : [electronic resource] // British Library. – Electronic data. – Access mode: http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/digitalpreservation/strategy/BL_DigitalPreservationStrategy_2013-16-external.pdf. – Screen name.
17. Canadian Digital Information Strategy : [electronic resources] // Canadian Digital Information Strategy. – Electronic data. – Access mode: <http://www.lac-bac.gc.ca/obj/012033/f2/012033-1000-e.pdf>. – Screen name.
18. Cathro W. Collaboration Strategies for Digital Collections : the Australian Experience / W. Cathro. // International Conference on Libraries Leading the Global Knowledge and Information Society Seoul, Korea, 25-26 May, 2009. – 2009. – P. 1–12.
19. Content aggregation : tools & guidelines : MINT (Metadata interoperability Service) : [electronic resources] // Europeana. – Electronic data. – Access mode: <http://www.linkedheritage.eu/index.php?en/177/training-material-targeted-to-linked-heritage-content-providers>. – Screen name.
20. Creative Commons Ukraine : [electronic resources] // Creative Commons Ukraine. – Electronic data. – Access mode: <http://www.creativecommons.org.ua/>. – Screen name.
21. Deutsche Digitale Bibliothek : das Portal für Kultur und Wissenschaft : [electronic resources] // Deutsche Digitale Bibliothek : das Portal für Kultur und Wissenschaft. – Electronic data. – Access mode: www.deutsche-digitale-bibliothek.de. – Screen name.
22. Digital Curation Centre (DDC) : [electronic resource] // Digital Curation Centre (DDC). – Electronic data. – Access mode: <http://www.dcc.ac.uk/>. – Screen name.
23. Digital Library Federation (DLF) : [electronic resource] // Digital Library Federation (DLF). – Electronic data. – Access mode: <http://www.diglib.org>. – Screen name.
24. Digital Preservation Coalition Committee : [electronic resources] // Digital Preservation Coalition Committee. – Electronic data. – Access mode: www.dpconline.org. – Screen name.
25. dLibra : digital library framework : [electronic resource] // dLibra : digital library framework. – Electronic data. – Access mode: <http://dlibra.psnc.pl/>. – Screen name.
26. DOI (Digital Object Identifier System) : [electronic resource] // DOI (Digital Object Identifier System). – Electronic data. – Access mode: <https://www.doi.org/>. – Screen name.

27. DCMI (Dublin Core Metadata Initiative) : [electronic resource] // DCMI (Dublin Core Metadata Initiative). – Electronic data. – Access mode: <http://dublincore.org>. – Screen name.
28. EDM (Europeana Data Model) Documentation : [electronic resource] // EDM (Europeana Data Model) Documentation. – Electronic data. – Access mode: <http://pro.europeana.eu/page/edm-documentation>. – Screen name.
29. ESE (Europeana Semantic Elements) and Guidelines : [electronic resource] // ESE (Europeana Semantic Elements) and Guidelines. – Electronic data. – Access mode: http://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Share_your_data/Technical_requirements/ESE_Documentation/Europeana%20Semantic%20Elements%20Specification%20and%20Guidelines%2014%20July%202013.pdf. – Screen name.
30. Europeana : [electronic resource] // Europeana. – Electronic data. – Access mode: <http://www.europeana.eu>. – Screen name.
31. File Format Guidelines for Preservation and Long-term Access Version 1.0 : [electronic resource] // Local Digital Format Registry (LDFR). – Electronic data. – Access mode: <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/012018/f2/012018-2200-e.pdf>. – Screen name.
32. Gallica : [electronic resources] // Bibliothèque nationale de France. – Electronic data. – Access mode: <http://gallica.bnf.fr/>. – Screen name.
33. Guidelines for the preservation of digital heritage : [electronic resources] // National Library of Australia. – Electronic data. – Access mode: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001300/130071e.pdf>. – Screen name.
34. ISBD : International Standard Bibliographic Description : [electronic resource] // IFLA. – Electronic data. – Access mode: <http://www.ifla.org/publications/international-standard-bibliographic-description>. – Screen name.
35. Libraria : архів української періодики онлайн : [електронний ресурс] // Libraria : архів української періодики онлайн. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://libraria.ua/>. – Назва з екрана.
36. Library and Archives Canada : [electronic resources] // Library and Archives Canada. – Electronic data. – Access mode: <http://www.collectionscanada.gc.ca>. – Screen name.
37. Linked Data – Connect Distributed Data across the Web : [electronic resource] // Linked Data. – Electronic data. – Access mode: <http://linkeddata.org/>. – Screen name.
38. MARC 21 Format for Bibliographic Data : [electronic resource] // Library of Congress. – Electronic data. – Access mode: <http://www.loc.gov/marc/>. – Screen name.
39. METS (Metadata Encoding and Transmission Standard) : [electronic resource] // Library of Congress. – Electronic data. – Access mode: <http://www.loc.gov/standards/mets/>. – Screen name.
40. MODS (Metadata Object Description Schema) : [electronic resource] // Library of Congress. – Electronic data. – Access mode: <http://www.loc.gov/standards/mods/>. – Screen name.
41. National Digital Information Infrastructure and Preservation Program (NDIIPP) : [electronic resources] // National Digital Information Infrastructure and Preservation Program (NDIIPP). – Electronic data. – Access mode: <http://www.dlib.org/dlib/april02/friedlander/04friedlander.html>. – Screen name.
42. National Digital Library of Poland (Polona DNL) : [electronic resource] // National Digital Library of Poland (Polona DNL). – Electronic data. – Access mode: <http://www.polona.pl/dlibra>. – Screen name.
43. National Digital Library of Poland (Polona DNL) : [electronic resource] // National Digital Library of Poland (Polona DNL). – Electronic data. – Access mode: <http://www.polona.pl/dlibra>. – Screen name.
44. National Library of Australia : [electronic resource] // National Library of Australia. – Electronic data. – Access mode: www.nla.gov.au/. – Screen name.
45. National Library of China : [electronic resources] // National Library of China. – Electronic data. – Access mode: www.nlc.gov.cn/english.htm. – Screen name.
46. PREMIS Data Dictionary for Preservation Metadata : [electronic resource] // Library of Congress. – Electronic data. – Access mode: www.loc.gov/standards/premis/v2/premis-2-0.pdf. – Screen name.
47. PRISM (Preservation, Reliability, Interoperability, Security, Metadata) : [electronic resources] // Library of Congress. – Electronic data. – Access mode: <http://www.library.cornell.edu/iris/research/prism/index.html>. – Screen name.
48. Rights Statements : [electronic resource] // Rights Statements. – Electronic data. – Access mode: <http://rightsstatements.org/>. – Screen name.
49. Simou N. AthenaPlus D 3.1. The MINT ingestion platform : [electronic resource] / N. Simou (NTUA), E. Tsalapati. – Roma, 2013. – 55 c.

50. Puglia, S. T. Technical Guidelines for Digitizing Archival Materials for Electronic Access : Creation of Production Master Files – Raster Image / S. T. Puglia, J. Reed, E. Rhodes; U.S. National Archives and Records Administration (NARA). – 2004. – 87 p.

51. Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials : Creation of Raster Image Master Files : [electronic resource] // Federal Agencies Digital Guidelines Initiative. – Electronic data. – Access mode: <http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/digitize-technical.html>. – Screen name.

52. Trove : [electronic resource] // TROVE. – Electronic data. – Access mode: <http://trove.nla.gov.au/>. – Screen name.

53. WDL Descriptive Metadata Element Set : [electronic resource] // World Digital Library. – Electronic data. – Access mode: <http://project.wdl.org/project/english/standards/metadata.html>. – Screen name.

54. World Digital Library : [electronic resource] // World Digital Library. – Electronic data. – Access mode: <http://www.wdl.org>. – Screen name.

References

1. The Historical heritage of Ukraine. Retrieved from <http://nibu.kiev.ua/greenstone/cgi-bin/library.cgi> [in Ukrainian].

2. The electronic library «The Culture of Ukraine». Retrieved from <http://elib.nplu.org> [in Ukrainian].

3. The Library Assembly of Eurasia. The Russian State Library. Retrieved from <http://bae.rsl.ru> [in Russian].

4. Lobuzin, I. V. (2012). Digitization of historical and cultural heritage: technology and management]. Registration, storage and processing of data, 14(3), 3–11 [in Ukrainian].

5. Lobuzin, I. V. (2016). Digital project of the scientific library: technological solutions and organization of access to the information. Biblioteki natsionalnykh akademii nauk: problemy funktsionirovaniia, tendentsii razvitiia, 14, 121–131 [In Russian].

6. Lobuzina, K. (2009). Creation of electronic attraction books collections in the Vernadsky National Library of Ukraine (for example Pochayiv old books). Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, 24, 145–153 [in Ukrainian].

7. Lobuzina, K. V. (2015). Fundamental electronic library «Ukrainika»: technological organization and basic principles of information resources management. Proceedings of the International scientific conference «Library. Science. Communication» of the Vernadsky National Library of Ukraine. Retrieved from <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/656> [in Ukrainian].

8. Stefanik Lviv National Scientific Library of Ukraine. Retrieved from www.lsl.lviv.ua [in Ukrainian].

9. National Library of Belarus. Retrieved from <http://www.nlb.by> [in Russian].

10. National Historical Library of Ukraine. Retrieved from <http://www.nibu.kiev.ua> [in Ukrainian].

11. National Parliamentary Library of Ukraine. Retrieved from www.nplu.org [in Ukrainian].

12. American Memory from the Library of Congress. Retrieved from: <http://memory.loc.gov/ammem/index.html> [in English].

13. Biblioteka Narodowa (National Library of Poland). Retrieved from: <http://bn.org.pl> [in Polish].

14. Bibliothèque nationale de France (BnF). Retrieved from <http://bnf.fr/> [in French].

15. British Library (BL). Retrieved from <http://www.bl.uk/> [in English].

16. British Library Digital Preservation Strategy (2013-2016). Retrieved from http://www.bl.uk/aboutus/stratpolprog/collectioncare/digitalpreservation/strategy/BL_DigitalPreservationStrategy_2013-16-external.pdf [in English].

17. Canadian Digital Information Strategy. Retrieved from <http://www.lac-bac.gc.ca/obj/012033/f2/012033-1000-e.pdf> [in English].

18. Cathro, W. (2009). Collaboration Strategies for Digital Collections: the Australian Experience. International Conference on Libraries Leading the Global Knowledge and Information Society Seoul (P. 1–12) [in English].

19. Content aggregation : tools & guidelines: MINT (Metadata interoperability Service). Retrieved from: <http://www.linkedheritage.eu/index.php?en/177/training-material-targeted-to-linked-heritage-content-providers> [in English].

20. Creative Commons Ukraine. Retrieved from <http://www.creativecommons.org.ua/> [in English].

21. Deutsche Digitale Bibliothek: das Portal für Kultur und Wissenschaft. Retrieved from: www.deutsche-digitale-bibliothek.de [in German].
22. Digital Curation Centre (DDC). Retrieved from <http://www.dcc.ac.uk/> [in English].
23. Digital Library Federation (DLF). Retrieved from <http://www.diglib.org> [in English].
24. Digital Preservation Coalition Committee. Retrieved from www.dpconline.org [in English].
25. dLibra : digital library framework. Retrieved from <http://dlibra.pnc.pl/> [in English].
26. DOI (Digital Object Identifier System). Retrieved from <https://www.doi.org/> [in English].
27. DCMI (Dublin Core Metadata Initiative). Retrieved from <http://dublincore.org> [in English].
28. EDM (Europeana Data Model) Documentation. Retrieved from <http://pro.europeana.eu/page/edm-documentation> [in English].
29. ESE (Europeana Semantic Elements) and Guidelines. Retrieved from: http://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Share_your_data/Technical_requirements/ESE_Documentation/Europeana%20Semantic%20Elements%20Specification%20and%20Guidelines%202014%20July%202013.pdf [in English].
30. Europeana. Retrieved from: <http://www.europeana.eu> [in English].
31. File Format Guidelines for Preservation and Long-term Access Version 1.0. Retrieved from <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/012018/f2/012018-2200-e.pdf> [in English].
32. Gallica. Retrieved from: <http://gallica.bnf.fr/> [in French].
33. Guidelines for the preservation of digital heritage. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001300/130071e.pdf> [in English].
34. ISBD. Retrieved from <http://www.ifla.org/publications/international-standard-bibliographic-description> [in English].
35. Libraria : archive of Ukrainian Periodical editions - online. Retrieved from <https://libraria.ua/> [in Ukrainian].
36. Library and Archives Canada. Retrieved from <http://www.collectionscanada.gc.ca> [in English].
37. Linked Data – Connect Distributed Data across the Web. Retrieved from <http://linkeddata.org/> [in English].
38. MARC 21 Format for Bibliographic Data. Retrieved from <http://www.loc.gov/marc/> [in English].
39. METS (Metadata Encoding and Transmission Standard). Retrieved from <http://www.loc.gov/standards/mets/> [in English].
40. MODS (Metadata Object Description Schema). Retrieved from <http://www.loc.gov/standards/mods/> [in English].
41. National Digital Information Infrastructure and Preservation Program (NDIIPP). Retrieved from: <http://www.dlib.org/dlib/april02/friedlander/04friedlander.html> [in English].
42. National Digital Library of Poland (Polona DNL). Retrieved from <http://www.polona.pl/dlibra> [in English].
43. National Digital Library of Poland (Polona DNL). Retrieved from <http://www.polona.pl/dlibra> [in English].
44. National Library of Australia. Retrieved from www.nla.gov.au/ [in English].
45. National Library of China. Retrieved from www.nlc.gov.cn/english.htm [in English].
46. PREMIS Data Dictionary for Preservation Metadata. Retrieved from www.loc.gov/standards/premis/v2/premis-2-0.pdf [in English].
47. PRISM (Preservation, Reliability, Interoperability, Security, Metadata). Retrieved from <http://www.library.cornell.edu/iris/research/prism/index.html> [in English].
48. Rights Statements. Retrieved from: <http://rightsstatements.org/> [in English].
49. Simou, N., Tsalapati E. (2013). Athena Plus D 3.1. The MINT ingestion platform. Roma [in English].
50. Puglia S. T., Reed J., Rhodes E. (2004). Technical Guidelines for Digitizing Archival Materials for Electronic Access: Creation of Production Master Files. U. S. National Archives and Records Administration (NARA) [in English].
51. Technical Guidelines for Digitizing Cultural Heritage Materials: Creation of Raster Image Master Files. Retrieved from <http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/digitize-technical.html> [in English].
52. Trove. Retrieved from: <http://trove.nla.gov.au/> [in English].
53. WDL Descriptive Metadata Element Set. Retrieved from <http://project.wdl.org/project/english/standards/metadata.html> [in English].
54. World Digital Library. Retrieved from: <http://www.wdl.org> [in English].

УДК 004.91

Н. Т. Стронська

МЕРЕЖЕВІ БІОБІБЛІОГРАФІЧНІ РЕСУРСИ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ

Мета роботи – проаналізувати мережеві біобібліографічні електронні ресурси провідних країн світу на прикладі створених та діючих ресурсів Канади, США, Росії, Білорусі, Польщі, а також висвітлити особливості досвіду створення Всесвітньої енциклопедії бібліотечного та інформаційного сервісу, розробленого в США. **Методологічною основою** дослідження є загальнотеоретичні наукові методи – аналізу та синтезу, що дозволили дослідити особливості побудови та ефективність і доцільність створення інтегрованих біобібліографічних галузевих ресурсів різних країн; компаративний метод, за допомоги якого здійснено порівняння галузевих біобібліографічних ресурсів, виокремлено їхні спільні типологічні риси. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що вперше здійснено аналіз електронних біобібліографічних ресурсів, створених у різних країнах світу, шляхом вивчення загальних принципів їхнього структурування, основних рубрикацій та довідково-інформаційних і бібліографічних видань, які покладено в основу інформаційних блоків. **Висновки.** Мережеві біобібліографічні ресурси є важливим складником загальної репрезентованої інформації у відкритому доступі для різних категорій користувачів. Проаналізований світовий досвід розробки та створення такого ресурсу як електронний персональний архів дає можливість комплексного пошуку інформації, слугуючи джерелом оптимізації галузевого пошуку за персоналіями. При розгляді ресурсів увагу акцентовано на головних складових електронних ресурсів, які дозволяють здійснювати пошук за різними ключовими рубриками. Порівняльні характеристики мережевих біобібліографічних електронних ресурсів розкривають можливість та перспективи впровадження на вітчизняному ґрунті ресурсів електронної біобібліографії.

Ключові слова: бібліотечна справа, електронні біографічні ресурси, бібліографія, довідкові видання, біографічна стаття, біографічний довідник.

Н. Т. Стронская

СЕТЕВЫЕ БИОБИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ ВЕДУЩИХ СТРАН МИРА

Цель работы – проанализировать сетевые биобиблиографические электронные ресурсы ведущих стран мира на примере созданных и действующих ресурсов Канады, США, России, Беларуси, Польши, а также осветить особенности опыта в области создания Всемирной энциклопедии библиотечного и информационного сервиса, разработанного в США. **Методологической основой исследования** являются общетеоретические научные методы – анализа и синтеза, которые позволили исследовать особенности построения и эффективность и целесообразность создания интегрированных биобиблиографических отраслевых ресурсов различных стран; компаративный метод, с помощью которого проведено сравнение отраслевых биобиблиографических ресурсов, выделены их общие типологические черты. **Научная новизна** исследования заключается в том, что впервые осуществлен анализ электронных биобиблиографических ресурсов, созданных в разных странах мира, последствием изучения общих принципов их структурирования, основных рубрикаций и справочно-информационных и библиографических изданий, которые положены в основу информационных блоков. **Выводы.** Сетевые биобиблиографические ресурсы являются важной составляющей общей представляемой информации в открытом доступе для различных категорий пользователей. Проанализирован мировой опыт разработки и создания таких ресурсов как электронный персональный архив дает возможность комплексного поиска информации, служа источником оптимизации отраслевого поиска по персоналиям. В рассмотрении ресурсов

внимание акцентировано на главных составляющих электронных ресурсов, которые позволяют осуществлять поиск по различным ключевым рубрикам. Сравнительные характеристики сетевых биобиблиографических электронных ресурсов раскрывают возможности и перспективы внедрения на отечественной почве ресурсов электронной биобиблиографии.

Ключевые слова: библиотечное дело, электронные биографические ресурсы, библиография, справочные издания, биографическая статья, биографический справочник.

N. Stronska

BIOBIBLIOGRAPHIC NETWORK RESOURCES OF THE WELL-DEVELOPED COUNTRIES

Purpose of Article. The purposes of the article are to analyse the network bibliographical electronic resources of such countries as Canada, the USA, Russia, Belarus, Poland, and highlight the features of experience in the creation of the World Encyclopaedia of librarian and information service, developed in the United States. **Methodology.** The methodological basis of the study is general theoretical research methods such as analysis and synthesis, which allow to investigate the design features and the effectiveness and feasibility of establishing integrated Bibliographic resources of different countries. The comparative method helps to do the comparison of sectoral Bibliographic resources, to analyse their common typological features. **Scientific Novelty.** The scientific novelty of the research is the first time when the author analyse the electronic Bibliographic resources, created in different countries, based on the study of the general principles of structuring, fixed sectors, and reference-bibliographic information and publications underlying information blocks. **Conclusions.** The Bibliographic Network resources are important components of the information in the public domain for different categories of users. The analysed the international experience in the development and creation of electronic resources such as personal archive enables complex search information. In considering the resources, the attention is paid to the main components of electronic resources that allow you to search various key topics. Comparative characteristics of network bibliographic electronic resources reveal opportunities and prospects of their implementation in Ukraine.

Keywords: librarianship, digital bibliographic resources, bibliography, reference books, biographical articles, biographical directory.

Сьогодні, в епоху електронного інформаційного середовища, додаткової уваги потребує вивчення досвіду створення електронних біографічних ресурсів у бібліотечній справі у різних країнах, де представлені біографії українських вчених, які працювали у сфері бібліографії.

Найбільшими за обсягом такої інформації є довідкові видання російських бібліотекарів, що й нині не відображені в ресурсах Інтернет, а існують у паперовому вигляді. Причини такого ставлення є не зовсім зрозумілими. Оглядом таких довідкових друкованих видань присвячена стаття М. Акіліної та О.Ратникової [11], де подано інформацію про основні російські довідники та проаналізовано їхню структуру. В роботі розглянуто такі видання, як Бібліотечна енциклопедія, підготовлена Російською державною бібліотекою, що репрезентує понад 500 видатних

бібліотекарів та бібліографів [12]; «Книга: Энциклопедия» (М., 1999), що містить понад 900 статей про вітчизняних та зарубіжних діячів, серед яких є й українські бібліографи [18]; «Деятели отечественной библиографии (1919–1929). Справочник в 4-х ч.» [14]; покажчик В.А. Ніколаєва «Библиографы Сибири и Дальнего Востока: биобиблиографический словарь» (Новосибирск, 1973) [19].

Вивчення цих довідників має значення у методологічному аспекті – в них уточнюються основні підходи до структури статті про особу бібліографа. Хоча в Україні та й у світовій практиці такі принципи узгоджені за основними параметрами, в кожному окремому випадку автори та укладачі обирають також іншу біографічну інформацію для розміщення у біографічній статті.

Звичайний мінімальний склад інформаційних рубрик про персоналію включає такі ві-

домості: основні біографічні дані (дата і місце народження), освіта, науковий ступінь, почесні звання, посади та місця основної діяльності, сфера дослідницьких інтересів, загальна кількість та обсяги наукових праць, виокремлюються найбільш значимі праці, відомості про громадську та суспільно-професійну діяльність, членство в асоціаціях та організаціях, наявність державних та почесних нагород. Подається список найважливіших публікацій діяча та література про нього, його фото.

У видовому аспекті видання розрізняються підходами та наповненням рубрик, читацьким призначенням. Так, «Великие люди – библиотекари: от А до Я» (сост. Е.И. Полтавская; под ред. Ю.Н. Столярова (М., 2005) підготовлене для учнів, тому довідки написані у формі нарисів [13]. Інший вид – біографічна презентація співробітників бібліотек на порталах бібліотек та підготовка довідників типу «хто є хто в бібліотечній справі». Окремий вид репрезентує науково-довідкове видання «Сотрудники Российской государственной библиотеки: биобиблиографический словарь. Московский публичный и Румянцевский музеи: 1862–1917» (сост. Л.М. Коваль, А.В. Теплицкая; Рос. гос. б-ка, Музей истории б-ки; науч. ред. В.А. Фокеев) (М., Пашков Дом, 2003). До словника включено близько 500 імен [20]. До нього залучено значні архівні матеріали та інші джерела про особу, отож довідник має суттєве інформаційне наповнення.

Бібліотека Академії наук РФ (БАН)

Керівники і співробітники Бібліотеки Академії наук XVIII–XIX ст.

У процесі підготовки першого тому «Летописи Библиотеки Российской Академии наук» у рамках проекту за грантом наукової програми Санкт-Петербурзького наукового центру Російської Академії Наук на 2003 р. (Розділ 3.1. «Информационная деятельность») створюється електронний ресурс «Персональный состав Библиотеки РАН» від часу її заснування (1714 р.) до наших днів [2; 15].

Сьогодні активно розвивається проєкт «Руководители и сотрудники Библиотеки Академии наук. XVIII–XIX вв. [3]. У цій роботі всебічно використовувалися документи

і матеріали Архіву Академії наук у Санкт-Петербурзі, архівів Бібліотеки РАН, Російської національної бібліотеки, Центрального державного історичного архіву, інших бібліотек і архівосховищ. На цей момент до бази даних включено понад 1,5 тис. записів.

Відомості в електронному ресурсі організовані за правилами складання авторитетних записів. Дані архівних документів доповнювалися матеріалами з різних друкованих джерел: біографічних, біобібліографічних, довідкових, а також із наукових статей. Матеріал викладено у трьох частинах: біографічні довідки; загальний хронологічний покажчик; директори Бібліотеки Академії наук РФ.

Завдяки типології біографічних відомостей було створено уніфікований і детермінований формат зберігання інформації у базі даних. При цьому розробники керувалися правилами структурування тексту, закріпленими у міжнародних стандартах опису архівної та бібліографічної інформації, зокрема Міжнародним стандартом опису архівних документів ISAD (G), Міжнародним комунікативним форматом UNIMARC і форматом UNIMARC для авторитетних/нормативних записів. Був встановлений стандартний набір елементів, із яких будується будь-яка друкована біографія. Всі відомості про персоналію розділили на шість інформаційних блоків із деталізацією всередині кожного з них: 1. Ім'я персоналії. 2. Походження і статус персоналії. 3. Загальні відомості про персоналію. 4. Освіта. 5. Службова кар'єра. 6. Джерела відомостей.

Одночасно з поповненням текстового матеріалу поповнювався й іконографічний матеріал: дагеротипи, негативи на скляних пластинках, гравюри, фотографії, фрагменти архівних документів тощо. Зображення було оцифровано й розміщено у базі даних.

Найважчим з елементів з точки зору формування заголовку бібліографії став елемент «ім'я». Персоналії електронної біографії БАН є людьми різних національностей: німці, шведи, румуни, шотландці, естонці тощо. В архівних та друкованих документах зустрічається іноді до семи варіантів одного імені. Жодна друкована біографія, як правило, не наводить всі варіанти імені персони, що може ввести дослідника в оману. В електронній версії для

доступу до інформації може бути використаний будь-який із варіантів імені.

Основним форматом представлення даних на екрані є той формат, у якому зазначено ім'я і не більше двох його варіантів, дати і місце народження/смерті, наукова спеціальність, звання, відомості про освіту, кар'єру після вступу до БАН і основні посади у Бібліотеці. У форматі екранного подання інформації є також гіпертекстова розмітка електронного запису, за якою надається можливість навігації і відкриття кількох вікон із текстом, зображенням або звуковим файлом на фоні вже відкритого вікна з біографічною довідкою.

Для підготовки друкованого видання використовувалися автоматизовані формати побудови тексту – алфавітний, хронологічний і тематичний.

Найбільш детально розроблено структурний розділ ресурсу «Директора Библиотеки Академии наук», де подано розширену зображувальну інформацію (фотографії, портрети, історичні зображення інтер'єрів), також наводяться оцифровані фрагменти найбільш значимих творів видатних діячів Бібліотеки (обкладинки, зміст документів, фрагменти тексту). Більшість матеріалів підготовлено за інформаційними підбірками документів для виставок, присвячених ювілеям та пам'ятним датам, пов'язаним із керівниками Бібліотеки.

Російська національна бібліотека (РНБ)

Електронний ресурс Російської національної бібліотеки – «Сотрудники РНБ – деятели науки и культуры: история в лицах» [4]. В основу покладено видання «Сотрудники Российской национальной библиотеки – деятели науки и культуры. Биограф. Словарь» (редкол. Л. А. Шилов (гл. ред.) и др.) (СПб., 1995–2003. – Т. 1–3). Персональна сторінка бібліотекаря містить коротку біографію, дати життя і смерті, відомості про соціальне походження, освіту, етапи діяльності особи, членство в АН, роки служби в публічній бібліотеці, участь у наукових товариствах, нагороди та звання. Бібліографія до статті включає праці, бібліографічні покажчики, довідники, літературу про діяча, некрологи, архівні документи, іконографію [21–23]. У довіднику підкреслю-

ється важливість спадкоємності бібліотечно-бібліографічної справи, продовження праць тих, хто працював у бібліотеці раніше, інтересу до життя і професійної діяльності людей, які створювали й розвивали РНБ [24].

Цей біографічний довідник продовжує традиції таких видань, як фундаментальна монографія «Императорская Публичная библиотека за сто лет, 1814–1914» [16] та «История Государственной ордена Трудового Красного Знамени Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина» [17]. Однак при всій своїй ґрунтовності ці книги дають недостатньо відомостей про життя і діяльність співробітників Бібліотеки, а така чисельна їхня група, як ті, які працювали за вільним наймом, майже повністю випала з поля зору авторів цих праць. З ідеологічних причин відсутніми в історичних працях є й імена тих співробітників РНБ, які опинилися в еміграції або зазнали репресій у минулому. Отож неодноразово висловлювалася ідея про підготовку спеціального біографічного словника, що доповнив би наявні роботи і дозволив таким чином персоніфікувати історію Бібліотеки.

На сторінках електронного ресурсу «Сотрудники РНБ – деятели науки и культуры: история в лицах» представлена електронна версія чотиритомного біографічного словника. Електронний біографічний путівник побудовано за алфавітним принципом прізвищ та імен представлених осіб. Словникові статті містять: портрет; заголовок (ім'я, дати життя і смерті, стислу дефініцію); місце народження та відомості про сім'ю; стислі відомості про навчання, наукову та трудову діяльність; дати, посади та характер діяльності в РНБ (зокрема звання та нагороди); твори та публікації (у хронології); довідкові біографічні ресурси (енциклопедії, словники, довідники); бібліографію творів про життя і творчість; архівні джерела (матеріали, виявлені в розрізних архівосховищах); іконографічні джерела (портрети, фотографії, інші образотворчі матеріали).

Реалізовано можливості пошуку за прізвищем співробітника, роками роботи в РНБ, номером тому. Наведено списки почесних кореспондентів бібліотеки та списки мало-відомих імен із недостатньою біографічною інформацією.

Окремим блоком представлена фотогалерея співробітників РНБ, де безпосередньо від перегляду портретних зображень можна перейти до перегляду стислої інформації про особу та повного тексту біографічної статті.

Інформаційний біографічний блок подано в розділі сайту РНБ «200 лет РНБ: страницы истории». Наявність біографічної інформації поряд із хронологією та основними етапами діяльності Публічної бібліотеки (нині РНБ) надає користувачу надзвичайні можливості уявити минуле бібліотечне життя та особистості бібліотекарів, які його творили [30].

Персоніфікація історії РНБ дає можливість більш різнобічно і глибоко зрозуміти пройдений нею шлях, проаналізувати її особливості й по-іншому поглянути на сучасні проблеми. Серед співробітників, працями яких створювалася і розвивалася Національна бібліотека Росії, чимало відомих представників науки, культури, літератури, державних і громадських діячів.

Внесок у розвиток довідково-біобібліографічної справи зробили білоруські бібліотекарі, зокрема **Національна бібліотека Білорусі (НББ)**, де створено електронний ресурс НББ «Відомі імена» [1].

Цей ресурс є важливим елементом інформації про Національну бібліотеку Білорусі (НББ), який передбачає постійне поповнення інформації про видатних діячів бібліотечної справи НББ. Біографічний ресурс присвячений вченим бібліотекарям та бібліографам, взірцям відданого служіння справі не одного покоління співробітників, серед котрих як директори, так і звичайні бібліографи, які стояли біля витоків формування бібліотеки та розвивали її бібліографічну діяльність (Й.Б. Симановський, перший директор, Н.Б. Ватаца, бібліограф і літературознавець, дослідник літературної спадщини М. Богдановича, Янки Купали, Я. Коласа, К. Кропиви та інші).

Започаткований ресурс має свою особливість – він має характер електронного особового архіву, побудованого за біобібліографічним принципом. Матеріали біографічних сторінок структуровані за розділами: портретне зображення; автобіографія; біографічні відомості (у хронології); бібліотечна, бібліографічна та наукова діяльність; бібліографія праць; літе-

ратура про життя і діяльність; архівні матеріали. Біографічні відомості супроводжуються різноманітними фотоматеріалами, які представляють особу в різні часи її життя і також її бібліотечне оточення.

Крім того, коли персоналії бібліотечних працівників мають повні тексти бібліографічних робіт, подається посилання для перегляду електронного ресурсу. Так, інформацію про Ніну Борисівну Ватаці супроводжує електронна бібліотека її бібліографічних творів, присвячених бібліографії білоруської літератури та персональній бібліографії білоруських письменників. Наявність цих творів дає змогу не лише ознайомитись із здобутками спеціалістів-бібліографів НББ, а й безпосередньо скористатись результатами їхньої довідково-бібліографічної роботи.

Архівна інформація також подана не лише у вигляді архівного опису, а й супроводжується віртуальними експонатами – цифровими копіями документів відомих діячів бібліотечної справи Білорусі (трудова книжка, перепустки, нагородні листи, профспілкові квитки, сторінки автобіографії тощо). Таке музейне подання документної інформації створює у користувача відчуття повноти сприйняття особистої інформації, робить його безпосереднім учасником історичного минулого.

Цікавим є **досвід польських бібліотекарів** у галузі підготовки віртуальних виставок. Для прикладу можна проаналізувати віртуальну виставку «Poczet bibliotekarzy dawnych i współczesnych» [9].

Ця виставка була підготовлена 2014 року, коли в Польщі відзначався Рік Читання, що став значною подією у житті польських бібліотек. З цієї нагоди були проведені різноманітні громадські заходи та презентації. Проект віртуальної виставки польського бібліотекаря Девіда Х'юма (David Hume), присвячений бібліотекарям різних часів «Галерея давніх і сучасних бібліотекарів» («Poczet bibliotekarzy dawnych i współczesnych»), став надзвичайно популярним інтернет-ресурсом. Ця виставка представляє портретні зображення відомих та маловідомих бібліотечних фахівців усіх часів і народів, у характерному вбранні своєї епохи. Зображення супроводжує інформація про імена, дати, основні досягнення у бібліотечній

справі. Провідною метою презентації є ілюстрація того, що до бібліотечної справи протягом значного періоду історії були долучені постаті різноманітного соціального статусу та професійного спрямування: державні діячі, політики, історики, вчені, письменники, журналісти, артисти, бібліографи та архіваріуси.

Створений ресурс призначався для популяризації читання у польському суспільстві, створення позитивного образу бібліотечного спеціаліста та визначення його високого соціального статусу.

Цікавим є досвід **Публічної бібліотеки Торонто в Канаді (Toronto Public Library)**: історія Публічної бібліотеки в Торонто [7].

Біографічний ресурс міститься у розділі про історію бібліотеки та розвиток і розбудову, де представлені видатні фахівці Публічної бібліотеки Торонто. Це такі діячі, як Джорж Локк (George H. Locke, 1870–1937) та Ліліан Сміт (Lillian H. Smith, 1887–1983) та ін., які відігравали значну роль у розвитку культурного життя всієї громади Торонто, у вирішенні питання мультикультурності населення Торонто та його бібліотечно-бібліографічного обслуговування, особливо дитячою літературою.

Представлена інформація показує, що бібліотекарі були освіченими людьми, викладачами університетів та громадських курсів, що, своєю чергою, формувало шанобливе ставлення до бібліотечної професії (зокрема й бібліографів) у канадському суспільстві. Біографічні статті інтернет-сайту подають портретне зображення, хронологію основних подій бібліотечної діяльності особи, відомості про освіту та наукову діяльність, досягнення у розбудові бібліотечної справи, нагороди та відзнаки.

Канадський досвід біографічного ресурсу щодо українців, котрі працювали у бібліотечно-бібліографічній сфері й жили в Україні, Канаді та в інших країнах, відображено у електронному ресурсі **Internet Encyclopedia of Ukraine – Інтернет Енциклопедія України** [6].

Інтернет Енциклопедія українознавства (ІЕУ) є найбільш повним джерелом інформації англійською мовою про Україну, її історію, населення, географію, суспільство, економіку та культурну спадщину. Наразі команда ІЕУ працює над першою фазою проекту – створенням

бази даних в Інтернеті, що містить переглянутий і оновлений вміст п'ятитомної енциклопедії України (Університет Торонто Пресс, 1984–1993) за редакцією Володимира Кубійовича (т. 1-2) і Данила Гузара-Струка (т. 3-5).

З точки зору дослідження історії української бібліографії, найбільший інтерес представляє стаття ІЕУ «Бібліографія», яка наводить імена М. Бантиш-Каменського, М. Максимовича, Ю. Головицького, О. Лазаревського, Г. Милорадовича, П. Єфименка, О. Андрієвського, Д. Дорошенка, С. Строполка, М. Кордуби, І. Бойка, О. Білецького, М. Бойка, Б. Кравціва, Ю. Лавриненка. Інформація про імена українських бібліографів подана в хронологічному історичному контексті, наводиться також професійна спеціалізація бібліографів: історик, культуролог, письменник, етнограф, краєзнавець, політолог тощо. Від стислої історичної інформації є можливість перейти до детальних біографічних енциклопедичних статей.

Біографічні статті містять портретну інформацію; ім'я особи; дати життя і смерті; стислу професійну та громадську дефініцію; відомості про місце народження і сім'ю, освіту, трудову та громадську діяльність, які подаються в хронологічному порядку; образотворчий матеріал (обкладинки творів, історичні інтер'єри, групові фотографії); найбільш відомі твори та внесок у вивчення української тематики. Електронний формат матеріалу дає змогу також перейти за гіперпосиланнями до інформації про пов'язані історичні події, політичні течії, наукові та літературні твори тощо. Наприкінці статті наводиться інформація про автора та список використаних інформаційних джерел.

Характерною рисою у поданні матеріалу статті ІЕУ «Бібліографія» є персоніфікація матеріалу: він структурований не за певними етапами розвитку бібліографії, не за її особливими характеристиками, а за вкладом конкретних історичних осіб у справу бібліографії українознавства. Такий матеріал англійською мовою є особливо важливим для популяризації та вивчення української культури і її здобутків у всьому світі та, зокрема, для збереження культури української діаспори.

Канадський досвід у створенні біографічного ресурсу представляє й **Канадський Інсти-**

тут українських студій – **Canadian Institute of Ukrainian Studies (CIUS): Коротка історія** [5]. Серед засновників Інституту були й знавці бібліотечно-бібліографічної справи – доктор Іван Лисяк-Рудницький, професор української та східноєвропейської історії в університеті Альберти, д-р Джордж Луцький, професор слов'янських мов і літератури в Університеті Торонто, і доктор Богдан Боцюрків, професор політології в Університеті Оттави.

Згодом колективом Інституту українських студій було започатковано проект п'ятитомної «Енциклопедії України» (**Encyclopedia of Ukraine**). Основою для реалізації цих амбітних планів стало створення українознавчої бібліотеки. За сприяння бібліотеки Університету Альберти було придбано українські та українознавчі книги, зокрема й з приватних книжкових колекцій, особливо рідкісні видання періоду до Першої світової війни та повоєнного періоду Другої Світової війни. Тоді ж при Інституті було розпочато значну бібліографічну роботу.

Персональна інформація на веб-сторінці Інституту українських студій супроводжується портретними зображеннями, стислими хронологічними, біографічними та професійними відомостями. Все це є важливим джерелом для вивчення історії українсько-канадських досліджень та визначення персональної участі видатних учених у формуванні української бібліотечної справи в Канаді.

Бібліотекарі та бібліографи **Сполучених Штатів Америки** створили великий інформаційний ресурс **World Encyclopedia of Library and Information Services – Всесвітня енциклопедія бібліотечного та інформаційного сервісу** [10].

Електронна версія «World Encyclopedia of Library and Information Services», представлена в цифровій копії третього видання книги у 1993 р. у відповідності до проекту оцифрування книг Google Books, також пропонує разом із бібліотечними установами великий комплекс персональної інформації про всесвітньо відомих діячів бібліотечної справи. Біографічні статті енциклопедії побудовані за класичним принципом: ім'я; дати життя і смерті; портрет; місце народження та сім'я; навчання; творча бібліотечна діяльність; основні досяг-

нення у бібліотечній та інформаційній справі; бібліографія творів; джерела біографічної інформації; автор підготовленої інформації.

Електронний варіант книги має атрибути навігації за змістом розділів, алфавітними покажчиками, пошук за ключовими словами, семантичні зв'язки між різними словниковими статтями енциклопедії.

Електронний ресурс надає інформацію про видатних постатей бібліотечного та документознавства, в першу чергу, англomовного світу: Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Канади, Австралії та інших країн світу.

Віртуальна виставка «**Бібліотекарі та архівісти**» Університету штату Мічиган (University of Michigan) [8] є ще одним прикладом формування професійного ресурсу в США.

Виставка «Бібліотекарі та архівісти» досліджує кілька відомих професійних діячів бібліотечної та архівної справи, пов'язаних з Університетом Мічигану. Ця виставка висвітлює декілька особистостей, які зробили особливий внесок у бібліотечну справу і в Мічиганському університеті, і на міжнародному рівні. Хоча цей ресурс не є великим за своїм обсягом, однак має певне значення з точки зору побудови біографічної інформації та подання інформаційних матеріалів.

Основу віртуальної експозиції складає навігаційне меню, яке можна умовно розділити на такі основні блоки: вступна стаття, список персоналій, ресурси для подальших досліджень, особи та організації.

Біографічні відомості подано у вигляді розповіді про діяльність у бібліотеці Університету штату Мічиган, викладеної в хронологічному порядку. Кожна інформаційна стаття закінчується довідкою про основні досягнення в галузі бібліотечної та архівної справи, значення цих студій для розвитку бібліотечної та наукової діяльності Університету. Насамкінець наведено відомості про архівні документи та бібліографію основних творів. У тексті подаються інтерактивні гіперпосилання до бібліотечних каталогів, за якими можна знайти більш детальну інформацію про подані документи в розширених каталожних описах, що дає змогу користувачеві продовжити дослідження в цьому напрямі.

Електронну виставку супроводжує значний образотворчий матеріал високої якості. Зображення є цифровими копіями документів з університетського архіву. Всі зображення мають детальні підписи, у тому числі із зазначенням описів та місць зберігання оригіналів фотодокументів. Від попереднього перегляду зображень є можливість перейти до повноекранного розгорнутого відображення фотоматеріалів.

Розділ «Інформація для подальших досліджень» організовано за досить оригінальним принципом: подано стислу інформацію про осіб та інституції, які можуть скласти певний інтерес для дослідників історії бібліотечної та архівної справи Університету, за можливістю представлено деякі фотоматеріали

та організовано динамічні гіперпосилання до авторитетних файлів каталогів університетської бібліотеки, де можна отримати детальну біографічну інформацію та дані про архівні та бібліотечні документи, пов'язані із записом авторитетного файлу.

Із зазначеного вище можна зробити висновки, що бібліотечною та архівною справою в Університеті займалися небагато до процесів формування та організації джерел наукової інформації особистості досить різного професійного спрямування: історики, філософи, архівісти, бібліотекарі, філологи тощо. Бібліотечна справа тісно перепліталась з життям та розвитком Університету, була невід'ємною частиною навчальної діяльності.

Електронні біографічні та бібліографічні ресурси

1. Известные имена [Электронный ресурс] / Национальная библиотека Беларуси. – Режим доступа: <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=56AB57D F97514143ADFD 99AD5EA11CDA>
2. Российская национальная библиотека [сайт]. – Режим доступа: <http://www.nlr.ru/>
3. Руководители и сотрудники Библиотеки Академии наук. XVIII–XIX вв. / Сост. Н. Н. Елкина, В. В. Рубцов; руковод. канд. пед. наук. Н. В. Колпакова. – СПб., 2006. – 54 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.ras.ru/library/personal18_19.php
4. Сотрудники РНБ — деятели науки и культуры: история в лицах [Электронный ресурс] / Российская национальная библиотека (РНБ). – Режим доступа: http://www.nlr.ru/nlr_history/persons/
5. A Brief History: CIUS [Electronic resource] // University of Alberta. Faculty of Arts. – Mode of access: <http://www.ualberta.ca/CIUS/about/about-history.htm>
6. Bibliography [Electronic resource] // Internet Encyclopedia of Ukraine. – Mode of access: <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\B\Bibliography.htm>
7. History of Toronto Public Library [Electronic resource] // Toronto Public Library. – Mode of access: <http://www.torontopubliclibrary.ca/about-the-library/library-history>
8. Librarians And Archivists [Electronic resource] // University of Michigan. – Mode of access: <http://bentley.umich.edu/research/guides/libarch/index.php>
9. Poczet bibliotekarzy dawnych i wspolczesnych [Electronic exhibition] / David Hume. – Mode of access: <http://pedagogicznajaworznoczytelnikom.blogspot.com/p/poczet-bibliotekarzy.html>
10. World Encyclopedia of Library and Information Services (1993). American Library Association, Robert Wedgeworth (Editor). Binding: Hardcover. Publisher. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=HSFu99FCJwQC&printsec=frontcover&dq=World+Encyclopedia+of+Library+and+Information+Services>

Список використаних джерел

11. Акилина М. И. Справочные издания о персоналиях в библиотечном деле / М. И. Акилина, Е. И. Ратникова // Українська біографістика. – 2009. – № 5. – С. 244-252.
12. Библиотечная энциклопедия / Российская государственная б-ка ; сост.: Е. И. Ратникова, Л. Н. Уланова ; гл. ред. Ю. А. Гриханов. – М. : Пашков дом, 2007. – 1300 с.: ил.
13. Великие люди – библиотекари: от А до Я / сост. Е. И. Полтавская, ред. Ю. Н. Столяров. – Москва : Школьная библиотека, 2005. – 160 с.: ил. – (Профессиональная библиотечка школьного библиотекаря: прил. к журн. «Школьная б-ка»; сер. 1. Вып. 1.).
14. Деятели отечественной библиографии (1919–1929): справочник в 4-х частях / сост. В. И. Гультинский, В. А. Фокеев. Рос. гос. б-ка; Рос. гос. гуманитарный ун-т. – М., 1994. – Ч.1.: А–М – 212 с.
15. Елкина Н. Н. Электронная биография: персональный состав Библиотеки Академии наук за двести лет (1714–1914) / Н. Н. Елкина, В. В. Рубцов // Информационный бюллетень РБА / Рос. библ. ассоц. – 2006. – № 38. – С. 68-73.

16. Императорская Публичная библиотека за сто лет, 1814–1914. – СПб., 1914. – 481 + XXVI с.
17. История Государственной Ордена Трудового Красного Знамени Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина / ред. : В. М. Барашенков, Ю. С. Афанасьев, А. С. Мыльников и др. – Л : Лениздат, 1963. – 435 с.
18. Книга : Энциклопедия / Всерос. кн. палата; гл. ред. В. М. Жарков. – М. : Большая рос. энцикл., 1999. – 796 с.
19. Николаев В. А. Библиографы Сибири и Дальнего Востока : биобиблиогр. слов. / Акад. наук СССР, Сиб. Отд-ние, ГПНТБ ; В. А. Николаев. – Новосибирск : Наука, Сиб. Отд-ние, 1973. – 175 с.
20. Сотрудники Российской государственной библиотеки: биобиблиографический словарь. Московский публичный и Румянцевский музеи: 1862–1917 / Сост. Л. М. Коваль, А. В. Теплицкая; Рос. гос. б-ка, Музей истории б-ки ; науч. ред. В. А. Фокеев. – М. : Пашков дом, 2003. – 222 с.
21. Сотрудники Российской национальной библиотеки – деятели науки и культуры : биогр. словарь / Российская национальная библиотека. – СПб.: Изд-во Российской нац. б-ки, 1995. – Т. 1: Императорская Публичная библиотека, 1795–1917 ; ред. Л. А. Шилов [и др.]. – [Б. м.]: [б.и.], 1995. – 688 с.
22. Сотрудники Российской национальной библиотеки – деятели науки и культуры : биогр. словарь / Российская национальная библиотека. – СПб.: Изд-во Российской нац. б-ки, 1995. – Т. 2 : Российская Публичная библиотека – Государственная Публичная библиотека в Ленинграде 1918–1930 ; гл. ред. Л. А. Шилов. – СПб., 1999. – 704 с.
23. Сотрудники Российской национальной библиотеки – деятели науки и культуры : биогр. словарь / Российская национальная библиотека. – СПб.: Изд-во Российской нац. б-ки, 1995. – Т. 3: Государственная Публичная библиотека в Ленинграде – Государственная Публичная библиотека имени М. Е. Салтыкова-Щедрина 1931–1945 ; гл. ред. Л. А. Шилов. – СПб., 2003. – 720 с.
24. Шилов Л. А. Сотрудники Российской национальной библиотеки — деятели науки и культуры [Электронный ресурс] // Исторические очерки / Российская национальная библиотека (РНБ). – Режим доступа: http://www.nlr.ru:8101/nlr_history/articles/Shilov.pdf

Electronic biographical and bibliographical resources

1. Izvestnyye imena [Elektronnyy resurs] / Natsional'naya biblioteka Belarusi. – Retrieved from <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=56AB57DF97514143ADFD99AD5EA11CDA>
2. Rossiyskaya natsional'naya biblioteka [sayt]. – Retrieved from <http://www.nlr.ru/>
3. Rukovoditeli i sotrudniki Biblioteki Akademii nauk. XVIII–XIX vv. / Sost. N. N. Yelkina, V. V. Rubtsov; rukovod. kand. ped. nauk. N. V. Kolpakova. – Spb., 2006. – 54 s. [Elektronnyy resurs] – Retrieved from http://www.ras.ru/library/personal18_19.php
4. Sotrudniki RNB — deyateli nauki i kul'tury: istoriya v litsakh [Elektronnyy resurs] / Rossiyskaya natsional'naya biblioteka (RNB). – Retrieved from http://www.nlr.ru/nlr_history/persons/
5. A Brief History: CIUS [Electronic resource] // University of Alberta. Faculty of Arts. – Retrieved from <http://www.ualberta.ca/CIUS/about/about-history.htm>
6. Bibliography [Electronic resource] // Internet Encyclopedia of Ukraine. – Retrieved from <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages\B\I\Bibliography.htm>
7. History of Toronto Public Library [Electronic resource] // Toronto Public Library. – Retrieved from <http://www.torontopubliclibrary.ca/about-the-library/library-history>
8. Librarians And Archivists [Electronic resource] // University of Michigan. – Retrieved from <http://bentley.umich.edu/research/guides/libarch/index.php>
9. Poczet bibliotekarzy dawnych i wspolczesnych [Electronic exhibition] / David Hume. – Retrieved from <http://pedagogicznajaworznoczytelnikom.blogspot.com/p/poczet-bibliotekarzy.html>
10. World Encyclopedia of Library and Information Services (1993). American Library Association, Robert Wedgeworth (Editor). Binding: Hardcover. Publisher. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=HSFu99FCJwQC&printsec=frontcover&dq=World+Encyclopedia+of+Library+and+Information+Services>

References

11. Akilina, M.I. (2009). Reference publications about personalities in librarianship. *Ukrains'ka biohrafistyka*, 5, 244-252 [in Ukrainian].
12. Library Encyclopedia (2007). Moscow: Pashkov dom [in Russian].
13. Great people – librarians: from A to Z (2005). Moscow: Shkol'naya biblioteka [in Russian].
14. The figures of the national bibliography (1919–1929) (1994). Moscow, CH.1.: A–M [in Russian].
15. Yelkina, N.N. (2006). Electronic biography: personal composition of the Library of the Academy of Sciences for two hundred years (1714–1914). *Informatsionnyy byulleten' RBA*, 38, 68-73 [in Russian].

16. The Imperial Public Library for a hundred years, 1814–1914 (1914). SPb [in Russian].
17. History of the Order of the Red Banner of Labor of the Public Library. M.Y. Saltykova-Shchedrin (1963). L.: Lenizdat [in Russian].
18. Book (1999). Moscow: Bol'shaya ros. entsikl [in Russian].
19. Nikolayev, V. A. (1973). Bibliographers of Siberia and the Far East Novosibirsk: Nauka, Sib. Otd-niye [in Russian].
20. Employees of the Russian State Library: biobibliographical dictionary. Moscow public and Rumiantsevsky museums: 1862–1917 (2003). Moscow: Pashkov dom [in Russian].
21. Employees of the Russian National Library – scientists and cultural workers (1995). SPb.: Izd-vo Rossiyskoy nats. B-ki, Vol. 1 [in Russian].
22. Employees of the Russian National Library – scientists and cultural workers (1995). SPb.: Izd-vo Rossiyskoy nats. B-ki, Vol. 2 [in Russian].
23. Employees of the Russian National Library – scientists and cultural workers (1995). SPb.: Izd-vo Rossiyskoy nats. B-ki, Vol. 3 [in Russian].
24. Shilov, L. A. Employees of the Russian National Library – scientists and cultural workers. Historical essays. Retrieved from http://www.nlr.ru:8101/nlr_history/articles/Shilov.pdf [in Russian].

УДК 024:324.15 (477.7)

Т. В. Сидоренко

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК

Мета роботи. Дослідження пов'язане з визначенням перспективних напрямів культурно-просвітницької діяльності публічних бібліотек (на прикладі бібліотек Півдня України). **Методологія дослідження** полягає в застосуванні соціокультурного підходу та методу анкетування. Зазначений метод дозволяє виявити думку бібліотекарів щодо напрямів і форм культурно-просвітницької діяльності на сучасному етапі. **Наукова новизна** роботи полягає у розширенні уявлень про перспективні напрями культурно-просвітницької діяльності публічних бібліотек: національно-патріотичне, краєзнавче, екологічне виховання, культурно-дозвілєву діяльність, форми соціального партнерства. Подані результати опитування бібліотекарів публічних бібліотек Півдня України щодо визначення їх ставлення до здійснення культурно-просвітницької діяльності бібліотек, форм роботи, партнерських зв'язків. **Висновки.** Проведене дослідження довело наявність ставлення бібліотекарів публічних бібліотек Півдня України до напрямів та форм культурно-просвітницької діяльності. Майже всі опитані бібліотекарі публічних бібліотек вважають, що національно-патріотичне виховання, особливо молоді, є найважливішим напрямом культурно-просвітницької діяльності сьогодення. Бібліотекарі публічних бібліотек віддають перевагу інтерактивним формам, читацьким об'єднанням та клубам за інтересами. Також активними визначені і не бібліотечні заходи (шоу, арт-кафе та ін.). Бібліотекарі публічних бібліотек Півдня України відзначають важливість комунікаційної взаємодії з партнерами, називають фактори ефективного впливу та фактори, що перешкоджають успішній партнерській взаємодії в одному з основних напрямів бібліотек – культурно-просвітницькій діяльності.

Ключові слова: культурно-просвітницька діяльність, масова робота, публічна бібліотека, форми культурно-просвітницької діяльності, Південь України.

16. The Imperial Public Library for a hundred years, 1814–1914 (1914). SPb [in Russian].
17. History of the Order of the Red Banner of Labor of the Public Library. M.Y. Saltykova-Shchedrin (1963). L.: Lenizdat [in Russian].
18. Book (1999). Moscow: Bol'shaya ros. entsikl [in Russian].
19. Nikolayev, V. A. (1973). Bibliographers of Siberia and the Far East Novosibirsk: Nauka, Sib. Otd-niye [in Russian].
20. Employees of the Russian State Library: biobibliographical dictionary. Moscow public and Rumiantsevsky museums: 1862–1917 (2003). Moscow: Pashkov dom [in Russian].
21. Employees of the Russian National Library – scientists and cultural workers (1995). SPb.: Izd-vo Rossiyskoy nats. B-ki, Vol. 1 [in Russian].
22. Employees of the Russian National Library – scientists and cultural workers (1995). SPb.: Izd-vo Rossiyskoy nats. B-ki, Vol. 2 [in Russian].
23. Employees of the Russian National Library – scientists and cultural workers (1995). SPb.: Izd-vo Rossiyskoy nats. B-ki, Vol. 3 [in Russian].
24. Shilov, L. A. Employees of the Russian National Library – scientists and cultural workers. Historical essays. Retrieved from http://www.nlr.ru:8101/nlr_history/articles/Shilov.pdf [in Russian].

УДК 024:324.15 (477.7)

Т. В. Сидоренко

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК

Мета роботи. Дослідження пов'язане з визначенням перспективних напрямів культурно-просвітницької діяльності публічних бібліотек (на прикладі бібліотек Півдня України). **Методологія дослідження** полягає в застосуванні соціокультурного підходу та методу анкетування. Зазначений метод дозволяє виявити думку бібліотекарів щодо напрямів і форм культурно-просвітницької діяльності на сучасному етапі. **Наукова новизна** роботи полягає у розширенні уявлень про перспективні напрями культурно-просвітницької діяльності публічних бібліотек: національно-патріотичне, краєзнавче, екологічне виховання, культурно-дозвілєву діяльність, форми соціального партнерства. Подані результати опитування бібліотекарів публічних бібліотек Півдня України щодо визначення їх ставлення до здійснення культурно-просвітницької діяльності бібліотек, форм роботи, партнерських зв'язків. **Висновки.** Проведене дослідження довело наявність ставлення бібліотекарів публічних бібліотек Півдня України до напрямів та форм культурно-просвітницької діяльності. Майже всі опитані бібліотекарі публічних бібліотек вважають, що національно-патріотичне виховання, особливо молоді, є найважливішим напрямом культурно-просвітницької діяльності сьогодення. Бібліотекарі публічних бібліотек віддають перевагу інтерактивним формам, читацьким об'єднанням та клубам за інтересами. Також активними визначені і не бібліотечні заходи (шоу, арт-кафе та ін.). Бібліотекарі публічних бібліотек Півдня України відзначають важливість комунікаційної взаємодії з партнерами, називають фактори ефективного впливу та фактори, що перешкоджають успішній партнерській взаємодії в одному з основних напрямів бібліотек – культурно-просвітницькій діяльності.

Ключові слова: культурно-просвітницька діяльність, масова робота, публічна бібліотека, форми культурно-просвітницької діяльності, Південь України.

Т. В. Сидоренко

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПУБЛИЧНЫХ БИБЛИОТЕК

Цель работы. Исследование связано с определением перспективных направлений культурно-просветительной деятельности публичных библиотек (на примере библиотек Юга Украины). **Методология исследования** заключается в использовании социокультурного подхода и метода анкетирования. Указанный метод позволяет определить мнение библиотекарей относительно направлений и форм культурно-просветительной деятельности на современном этапе. **Научная новизна** работы заключается в расширении представлений о перспективных направлениях культурно-просветительной деятельности публичных библиотек: национально-патриотическое, краеведческое, экологическое воспитание, культурно-досуговая деятельность, формы социального партнерства. Представлены результаты опроса библиотекарей публичных библиотек Юга Украины об их отношении к проведению культурно-просветительной деятельности библиотек, формам работы, партнерским связям. **Выводы.** Проведенное исследование доказало наличие отношения библиотекарей публичных библиотек Юга Украины к направлениям и формам культурно-просветительной деятельности. Почти все опрошенные библиотекари публичных библиотек считают, что национально-патриотическое воспитание, особенно молодежи, является важнейшим направлением культурно-просветительной деятельности современности. Библиотекари публичных библиотек отдают предпочтение интерактивным формам, читательским объединениям и клубам по интересам. Также активными определены и не библиотечные мероприятия (шоу, арт-кафе и др.). Библиотекари публичных библиотек Юга Украины отмечают важность коммуникационного взаимодействия с партнерами, называют факторы эффективного влияния и факторы, которые препятствуют успешному партнерскому взаимодействию в одном из основных направлений библиотек – культурно-просветительной деятельности.

Ключевые слова: культурно-просветительная деятельность, массовая работа, публичная библиотека, формы культурно-просветительной деятельности, Юг Украины.

T. Sydorenko

THE PERSPECTIVE DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF PUBLIC LIBRARIES

Purpose of Article. The study deals with the definition of the perspective directions of cultural and educational activities of public libraries (from the example of the libraries of the South of Ukraine). **Methodology.** The research methodology consists in application of socio-cultural approach and questionnaire method. This method allows to determine the opinion of librarians on the subject of the forms of cultural and educational activities at the present stage. **Scientific novelty.** The scientific novelty of the work consists in the extension of representations about the perspective directions of cultural and educational activities of public libraries: national-patriotic education, local history, ecological education, cultural and leisure activities, social partnership. The results of the exit-polls of librarians of public libraries of the South of Ukraine are given to determine their attitudes to the implementation of cultural and educational activities of the libraries. **Conclusions.** The study proves the existence of the attitude of librarians of public libraries in the South of Ukraine to the directions and forms of cultural and educational activities. The most part of the interviewed librarians believes that today the national-patriotic education of young people is the most important direction of cultural and educational activities. Librarians of public libraries prefer interactive forms, readers' associations and membership clubs. Non-library events are also identified as active events (show, art cafe, etc). Librarians of public libraries of the South of Ukraine note the importance of communication with partners, list up the factors of effective influence and factors that hinder successful partnerships in one of the main directions of the libraries -cultural and educational activities.

Keywords: cultural and educational activities, mass work, public library, forms of cultural and educational activities, the south of Ukraine.

Постановка проблеми. Одним із головних напрямів роботи публічних бібліотек є соціокультурна діяльність. Цей термін набув поширення наприкінці XX – на початку XXI століття і розглядається на сучасному етапі як сино-

нім терміну культурно-просвітницької діяльності. Соціокультурна діяльність бібліотек охоплює «систему дій і заходів, метою яких є сприяння вдосконаленню інтелектуального, матеріального та естетично-духовного стану суспільства шляхом доведення до свідомості різних соціальних груп громадян, конкретних користувачів наукових знань, емпіричних фактів, естетичних і морально-етичних цінностей...» [8]. Отже, на бібліотеки покладена місія бути соціально-культурними інститутами у збереженні традиційних культур населення, моральних і етичних цінностей. Значення соціокультурної діяльності бібліотек полягає й у визначенні її як одного з шляхів розвитку інформаційного суспільства [2].

Визначення перспективних напрямів соціокультурної діяльності публічних бібліотек у XXI ст. сприятиме виявленню ролі й місця бібліотек у культурному розвитку Півдня України.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження соціокультурної діяльності бібліотек здійснено вітчизняними науковцями: Н.Захарова, С. Кирій, Л. Лупіка, О. Матвійчук, Л. Петровська, О. Печена, Н. Солонська, І. Цуріна та ін.; та зарубіжними: О. Домаренко, Л. Жаркова, Г. Олзоева, С. Матліна, Ю. Мелентьева, А. Соколов та ін. Питання термінології соціокультурної діяльності, розвитку бібліотек як соціокультурних центрів активно розглядала О. Матвійчук [4; 5].

Мета дослідження – дослідити перспективні напрями соціокультурної діяльності публічних бібліотек (на прикладі бібліотек Півдня України).

Виклад основного матеріалу. Вивчення науково-теоретичних основ та бібліотечних практик соціокультурної діяльності публіч-

них бібліотек Півдня України виявило зростання її значення в умовах зміни соціального середовища. Розвиток відбувається у різних напрямках: за основними напрямами виховання особистості; у створенні сприятливого соціокультурного простору для задоволення потреб користувачів, репрезентації культурних цінностей; комунікаційної взаємодії з соціальними партнерами, зокрема органами державної влади; у напрямі утворення нових форм бібліотечного виробництва; віртуалізації соціокультурної діяльності.

Зазначимо, що успішна реалізація інноваційних соціально-культурних проєктів публічних бібліотек в умовах сучасного розвитку соціокомунікаційного середовища залежить від використання інформаційних технологій, професійної майстерності бібліотекарів, здатних ефективно освоювати високотехнологічну інформаційну індустрію та комунікаційної взаємодії з установами соціуму. А стрімка інтеграція соціально-комунікаційного простору, опанування електронних комунікацій і глобальних масштабів Інтернету сприяє формуванню нового покоління фахівців для бібліотечної галузі України.

Пошуки науково-обґрунтованого змісту, форм і методів, перспективних напрямів соціокультурної діяльності публічних бібліотек Півдня України, посилення уваги фахівців до проблем задоволення потреб користувачів зумовили вивчення стану ставлення бібліотекарів до проведення соціокультурної діяльності, питань соціального партнерства в цій роботі. Дослідження проводилось автором упродовж 2015–2016 років. Кількість опитаних становить 500 осіб. Базами дослідження стали публічні бібліотеки Півдня України (обласні, міські, районі, сільські). У процесі дослідження передбачалось визначити: основні напрями соціокультурної діяльності, які виокремлюють бібліотечні працівники; рівень інноваційних змін у сучасній соціокультурній діяльності; найбільш ефективні форми в умовах реального та віртуального середовищ; рівень готовності бібліотекарів публічних бібліотек до реалізації соціально-го партнерства в соціокультурній діяльності.

Основними методами дослідження визначені метод анкетування, аналізу, синтезу

та узагальнення отриманої інформації. Для здійснення порівняльного аналізу при обробці даних була здійснена диференціація опитаних за такими ознаками, як вік, освіта, стаж бібліотечної роботи, участь у системі підвищення кваліфікації. Здійснюючи диференціацію за віком, ми виходили з того, що різним поколінням людей властива своя ідеологія, яка формувалася і формується на основі загальнолюдських цінностей, історичної пам'яті народу, традицій культури. Також змінюються пріоритети у виборі установ для отримання інформації та проведенні дозвілля з розмаїття, що є у соціокультурному просторі.

Серед респондентів – усі жінки. Значну кількість опитаних становлять люди зрілого і похилого віку, але середній портрет респондента становить 45 років. Вищу освіту мають 62% опитаних, із них бібліотечну – 38%. Ці дані збігаються із загальною статистикою по бібліотечним кадрам Півдня України. Бібліотечну освіту – вищу та середню – мають 54% респондентів. Більшість працює понад 20 років – 69%, більше 10 років – 21%, від 1 до 10 років – 10%. Щодо системи підвищення кваліфікації, то 100% назвали участь у семінарах своїх бібліотек, обласних семінарах і конференціях бібліотек – 42%; конференціях, форумах, школах всеукраїнського рівня – 15%; міжнародних – 0%.

Більшість опитаних бібліотекарів зазначила, що в сучасних умовах найпріоритетнішим напрямом культурно-просвітницької діяльності є національно-патріотичне виховання. 97% респондентів поставили його на перше місце. Це відповідає і потребам суспільства, адже на сучасному етапі серед основних завдань стоїть завдання виховання громадянина-патріота України. І публічні бібліотеки різними формами, частіше інтерактивними, проводять презентації нових книг патріотичної тематики, зустрічі з воїнами АТО, представниками влади. Друге місце (82%) у відповідях опитаних займає краєзнавчий напрям. Отже, своїми відповідями бібліотекарі публічних бібліотек південного регіону України підтвердили дієвість різних форм (наочних і масових, традиційних та інноваційних) у популяризації краєзнавчої інформації та краєзнавчих знань.

Екологічна просвіта сучасного читача/користувача займає за оцінками бібліотекарів третю сходинку – 70%, що підтверджує актуальність і затребуваність цього напрямку соціокультурної діяльності, співзвучного з потребами соціуму. Сприяння естетичному розвитку особистості – на четвертому місці, що становить 65%. Правове виховання – 57% і майже стільки ж – робота, спрямована на допомогу вимушеним переселенцям (інформаційна, психологічна допомога, консультації, зустрічі з представниками служб соціальної допомоги, волонтерами, органами влади тощо).

Розмаїття форм сучасної соціокультурної діяльності велике. Нами був запропонований в анкеті перелік форм заходів, що пропонуються читачам публічних бібліотек, із метою виявлення тих, які найбільше використовують бібліотекарі. Ранжируваний перелік виглядає таким чином: 1) інтерактивні заходи; 2) читацькі об'єднання, клуби за інтересами; 3) небібліотечні заходи (арт-кафе, арт-паті, кіноклуби, ток-шоу); 4) вечори-зустрічі з цікавими людьми, письменниками, художниками тощо; 5) флешмоби; 6) бібліотечні театри; 7) буктрейлери; 8) віртуальні виставки; 9) диспути, обговорення, конференції; 10) буккросинги.

95% опитаних фахівців позитивно відповіли на питання «Чи потрібні публічній бібліотеці партнери?» До 5% опитаних респондентів, які не погодилися з цим твердженням, увійшли фахівці похилого віку (понад 65 років – 3 осіб) та 2 особи (2%) – молоді бібліотекарі віком 18, 22 роки, які мають бібліотечну середню освіту. Отже, більшість фахівців вважає, що партнерські відносини на сучасному етапі необхідні. Найактивніше партнери беруть участь у проектах та конкурсах, що викремила більшість опитаних. Поодинокими були вказівки на певну допомогу у виданні рекламної продукції бібліотеки.

Серед пріоритетних завдань соціального партнерства в культурно-просвітницькій (соціокультурній) діяльності більшість респондентів називають: 1) поліпшення матеріально-технічної бази, що дасть можливість придбати або поліпшити в кількісному або якісному відношенні комп'ютерну техніку, програмне забезпечення (64%); 2) підняття престижу ма-

сового заходу, особливо коли серед партнерів – відомі установи або сучасні молодіжні, жіночі організації, рухи тощо (22%); 3) участь у виховному процесі (6%); 4) участь у підтримці інноваційних проектів, програм бібліотеки – (6%). Вважаємо, що залишковий принцип фінансування культури (бібліотек зокрема) і бажання бачити публічну бібліотеку, найбільш доступною для читачів/користувачів вплинули на визначення серед пріоритетних завдань соціального партнерства в сучасній соціокультурній діяльності поліпшення матеріально-технічної бази, придбання різних видів сучасних гаджетів для отримання інформації та урізноманітнення масових заходів бібліотеки.

У відповідь на запитання «Які фактори перешкоджають успішній партнерській взаємодії при проведенні культурно-просвітницької діяльності публічними бібліотеками?» 23% опитаних вважають, що перешкодою є низький престиж бібліотеки та бібліотечної професії; 23% респондентів назвали недостатній обсяг знань із цього питання; по 20% відповідей випало на незнання та недооцінку бібліотечних продуктів і послуг публічних бібліотек та вже згаданий принцип залишкового фінансування; 19% бібліотекарів визначили, що якість відносин може залежати від керівників бібліотек, оскільки вони займаються питаннями переговорів, написанням листів тощо.

Фахівці публічних бібліотек виокремили наступні технології соціального партнерства: ділове спілкування – 32%; технології маркетингу – 16%; володіння культурою мови – 15%; технології реклами – 14%; застосування інноваційних форм культурно-просвітницької діяльності – 11%; креативне мислення – 10%; інші – 2% (сюди віднесено зацікавленість бібліотеки у конкретному партнері).

На відкрите запитання анкети «З якими установами Ви б хотіли мати партнерські зв'язки?» респонденти відповіли не сповна. Тільки 68% опитаних змогли назвати установу як партнера. Серед майбутніх партнерів переважають установи культури (музей, будинок культури) та освіти – 62%, органи влади – 14%; засоби масової інформації – 12%; громадські організації (більшість – без назв) – 22%.

Хорошим прикладом партнерської співпраці є діяльність Центру соціальної активності та партнерства Центральної міської бібліотеки ім. М. Л. Кропивницького м. Миколаєва. Робота центру направлена на забезпечення інформаційної підтримки діяльності місцевих громадських організацій та ініціативних городян; організацію доступу до інформації і знань для активних представників громади; участь у процесах соціального партнерства на місцевому рівні; сприяння участі громади в прийнятті рішень органів влади [1].

На питання анкети «Хотіли б Ви взяти участь в обговоренні та побудові моделі комунікаційної взаємодії публічної бібліотеки з іншими установами?» позитивну відповідь дала лише одна третина опитаних – 35%, інші 38% – не будуть брати участь, і 27% взагалі не відповіли. Цілком слушно припустити, що активність у відповіді на зазначене питання в респондентів різних вікових груп може бути різною. Так, за результатами вибірки відповідей на це питання за віковою ознакою, ми з'ясували, що відповіді розподілилися приблизно порівну між бібліотекарями у віці до 30 років й іншими віковими групами. Це свідчить про те, що бібліотекарі зі стажем знають бібліотечну роботу і вважають, що їх досвід дасть позитивний результат. Молоді бібліотекарі креативніші, критичніше налаштовані на обговорення, відстоювання інтересів, крім того, – участь в обговоренні й створенні моделі дасть нові знання. Майже 1/3 частина опитаних залишила питання без відповіді, що ще раз повертає до відповіді щодо 23% респондентів, які назвали перешкодою успішній партнерській взаємодії недостатній обсяг знань із цього питання.

І останнє питання – на перспективу «Що б Ви хотіли змінити в культурно-просвітницькій роботі бібліотек?» було опрацьовано тільки половиною респондентів. Серед цікавих відповідей на це питання виокремимо: активніше використання віртуального середовища; зменшення кількості масових заходів бібліотеки з метою поліпшення їх якості; поряд із цим є навпаки орієнтир на збільшення заходів; більшість бібліотекарів прагнуть у майбутньому використовувати креативніші назви для масових заходів, такі

як: камільфо-вечір, арт-паті, інформаційний месидж, бібліосейшн, бібліофреш, бібліошопінг та інші; готувати мультимедійні матеріали на сайти бібліотек; знайти нові цікаві форми популяризації документів. Бібліотекарі визначили й складності у підготовці інноваційних бібліотечних проєктів: питання режисури заходів, рівень артистизму бібліотекарів, технічної забезпеченості діяльності (особливо у невеликих бібліотеках), стислі терміни щодо підготовки заходів та ін.

Проведене дослідження довело наявність ставлення бібліотекарів публічних бібліотек Півдня України до напрямів та форм соціокультурної діяльності. Майже всі опитані бібліотекарі публічних бібліотек вважають, що національно-патріотичне виховання, особливо молоді, є найважливішим напрямом соціокультурної діяльності сьогодення.

Респонденти наголошують на важливості комунікаційної взаємодії з партнерами, називають фактори ефективного впливу та фактори, що перешкоджають успішній партнерській взаємодії в одному з основних напрямів бібліотек – соціокультурній діяльності. Бібліотекарі публічних бібліотек Півдня України виявили інтерес до інформації про партнерські відносини у сучасній соціокультурній діяльності.

Результати дослідження показали, що бібліотекарі публічних бібліотек звужують можливості партнерства для здійснення проєктів, програм, окремих соціокультурних заходів, називаючи лише окремі установи з числа можливих нових партнерів бібліотеки, проявляють пасивність у роботі з ними.

Підтвердження про те, що масова робота бібліотек виступає важливим каналом комунікації у XXI ст. знаходимо в матеріалах масштабного дослідження «Публічні бібліотеки України в соціокультурному просторі регіону» (2007 р.). Учасниками дослідження від Миколаївської області стали: Миколаївська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. Гмирьова; Централізована бібліотечна система для дорослих м. Миколаєва; Жовтнева, Врадіївська, Новобузька, Первомайська та Снігурівська районні ЦБС. Крім читачів, у дослідженні брали участь бібліотекарі й керівники бібліотек. Так, бібліотека-

рі публічних бібліотек Півдня України серед сильних сторін бібліотек називають масову роботу (91%) і культуру обслуговування читачів (83%). Перспективи розвитку бібліотек вбачають в універсальності фондів (70%), в наявності доступу до Інтернету (58%), у забезпеченні дозвілля та спілкування, підвищенні кваліфікації бібліотечних працівників. Директори серед сильних сторін бібліотек назвали високу культуру обслуговування читачів та масову роботу [6].

Сьогодення трансформує соціальну роль бібліотек у суспільстві, впливає на функції бібліотеки. До традиційних функцій просвітницького характеру додаються функції інформаційних центрів, які забезпечують доступ до світових інформаційних мереж та баз даних. Виникає необхідність перегляду пріоритетних функцій бібліотек, визначення нової соціокультурної орієнтації бібліотечної діяльності, яка полягає у взаємодії бібліотеки з суспільством.

З метою вивчення стану і тенденцій змін іміджу бібліотек, аналізу ставлення різних груп суспільства до їхньої діяльності, зокрема і масових заходів, вироблення чіткої стратегії підтримки та розвитку позитивного іміджу бібліотеки, пошуку нових ідей, форм роботи 2011 року Миколаївською обласною бібліотекою для юнацтва було проведене третє обласне соціологічне дослідження «Імідж бібліотеки з погляду бібліотекарів, партнерів, користувачів і громадськості». У дослідженні взяли участь 2323 особи, які живуть у Миколаєві й у 14 районах Миколаївської області. З них: 268 бібліотекарів, 952 користувача, 928 представників громади і 175 представників соціальних партнерів [3, 85].

За результатами опитування бібліотекарів з'ясовано, що бібліотеки мають підґрунтя для якісного функціонування закладів. Але треба більше уваги приділити підтримці ініціативи, впровадженню інновацій, усвідомленню спільної мети й ролі кожного в її досягненні [3, 86-87].

Щодо думки соціальних партнерів бібліотек, то 100% опитаних вважають партнерство з бібліотекою плідним і мають намір і надалі співпрацювати. Це проведення «круглих столів», конференцій, ярмарок профе-

сій, фотовиставок, організація молодіжних акцій, виїзних інформаційних сесій, вечорів, конкурсів, свят, спільна пошукова і волонтерська діяльність та ін. [3, 88-89]. Щодо відповідей користувачів, то майже в однаковій пропорції популярними названі: основні послуги бібліотек: доступ до Інтернету, користування літературою, відвідування масових заходів, участь у роботі клубів при бібліотеках. 70% респондентів вважають бібліотечні заходи цікавими, 8% – частково, 10% – взагалі нецікавими. Результати таких локальних досліджень засвідчують необхідність змін у соціокультурній (культурно-просвітницькій) діяльності публічних бібліотек: формату анонсів про заходи, вивчення тематики заходів, вибору форми та підвищення якості.

На думку читачів (за результатами обласного соціологічного дослідження «Стан обслуговування читачів у бібліотеках для дітей Миколаївщини», проведеного Миколаївською обласною бібліотекою для дітей ім. В. О. Лягіна серед учнів 5-9 класів у 2014 р.), «гарний сучасний бібліотекар» – це бібліотекар, який: розуміє і знає твої потреби – 24%; вміє оперативно обслуговувати – 19%; організовує масові заходи – 18%; володіє високим інтелектом, інформованістю, гарним смаком і впливає на розвиток цих якостей у читачів – 16%; сприймає читачів такими, які вони є – 16%; надає психологічну підтримку – 7% [7, 3]. Той факт, що організація масових заходів бібліотекарями у поглядах учнів потрапила на третю сходинку, засвідчує інтерес до них.

Інформатизація та інтернетизація, трансформаційні зміни соціуму потребують інших підходів до організації соціокультурної діяльності публічних бібліотек, спрямо-

ваності на розвиток та вибір її нових форм і методів. Нині для соціокультурної діяльності – період створення нових концепцій і моделей активнішого спілкування з користувачами; пошуку форм ефективнішого поширення знань, наукових досягнень, корисної інформації; створення дедалі більшої комунікації між членами суспільства, залучення його в мережу традиційних та електронних бібліокомунікацій.

Висновки. Проведене дослідження довело наявність ставлення бібліотекарів публічних бібліотек Півдня України до напрямів та форм соціокультурної діяльності. Майже всі опитані бібліотекарі публічних бібліотек вважають, що національно-патріотичне виховання, особливо молоді, є найважливішим напрямом соціокультурної діяльності сьогодення. Результати опитування підтвердили реалізацію основних напрямів соціокультурної діяльності бібліотек: національно-патріотичного, краєзнавства, екологічного, естетичного, правового, соціального партнерства з різними установами. Бібліотекарі публічних бібліотек надають перевагу інтерактивним формам, читацьким об'єднанням та клубам за інтересами. Також активними визначені й не бібліотечні заходи (шоу, арт-кафе та ін.).

Респонденти виокремлюють важливість комунікаційної взаємодії з партнерами, називають фактори ефективного впливу та фактори, що перешкоджають успішній партнерській взаємодії в одному з основних напрямів бібліотек – соціокультурній діяльності. Бібліотекарі публічних бібліотек Півдня України виявили інтерес до інформації про партнерські відносини, зокрема у сучасній соціокультурній діяльності.

Список використаних джерел

1. Бібліотеки ЦБС для дорослих у соціокультурному просторі м. Миколаєва: звіт про діяльність у 2015 році. – Миколаїв, 2016. – 104 с.
2. Зайцев В. Н. Социокультурная деятельность библиотек – один из путей развития информационного общества / В. Н. Зайцев // Библиотековедение. – 2006. – №2. – С. 23-25.
3. Звіт Миколаївської обласної бібліотеки для юнацтва за 2011 рік. – Миколаїв, 2012. – 102 с.
4. Матвійчук О. Є. Закономірності розвитку бібліотек як соціокультурних центрів в Україні [Електронний ресурс] / О. Є. Матвійчук. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Kis/2009_2/15.pdf. – Заголовок з екрана.

5. Матвійчук О. Є. Соціокультурна діяльність бібліотек: термінологічний аспект [Електронний ресурс] / О. Є. Матвійчук. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Api/2009_23/4.pdf. – Заголовок з екрана.
6. Публічні бібліотеки України в контексті соціокультурного простору регіону : аналітична записка за підсумками соціологічного дослідження 2007 року. – К., 2007. – 17 с. – Режим доступу: <http://konesh.ru/zmist-vstup-rezulelati-anketnogo-opituvannya-koristuvachiv.html>. – Назва з екрана.
7. Стан обслуговування читачів у бібліотеках для дітей Миколаївщини. Підсумки соціологічного дослідження : бюлетень соціологічної служби. Вип.4. – Миколаїв, 2014. – 6 с.
8. Українська бібліотечна енциклопедія. [Рубрика Соціокультурна діяльність бібліотек] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ube.nplu.org/>. – Назва з екрана.

References

1. CBS adult library in sociocultural space of Mykolaiv. Business Report 2015. (2016). Mykolaiv [in Ukrainian].
2. Zaicev, V. N. (2006). Sociocultural activity of libraries is one of the ways of development of information society. *Bibliotekovedenie*, 2. 23-25 [in Russian].
3. The report of Mykolaiv regional library for Youth in 2011. (2012). Mykolaiv [in Ukrainian].
4. Matviichuk, O. Y. (2009). Patterns of libraries as social and cultural centres in Ukraine. Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/portal/Kis/2009_2/15.pdf [in Ukrainian].
5. Matviichuk, O. Y. (2009). The socio-cultural activities of libraries: terminology aspect. Retrieved from: http://www.nbuv.gov.ua/Api/2009_23/4.pdf [in Ukrainian].
6. Public Library of Ukraine in the context of socio-cultural space of the region: analytical note on the results of a sociological polls in 2007. (2007). Kyiv. Retrieved from <http://konesh.ru/zmist-vstup-rezulelati-anketnogo-opituvannya-koristuvachiv.html> [in Ukrainian].
7. Condition of readers's servise in libraries for children of Mykolaiv region. The results of sociological research. *Sociological Service Bulletin*. (2014). Vol.4. Mykolaiv [in Ukrainian].
8. Ukrainian Library Encyclopedia. Category socio-cultural activities Libraries. Retrieved from <http://ube.nplu.org/> [in Ukrainian].

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 02:004:316.77

Н. Е. Кунанець, Г. І. Липак, В. В. Пасічник

**СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНА ІНЖЕНЕРІЯ:
СИСТЕМНА ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Мета роботи. Метою дослідження є формування теоретичних засад, означення першочергових завдань і пріоритетних профілів розвитку соціокомунікаційної інженерії як нового напрямку досліджень у галузі соціальних комунікацій та наведення прикладів застосування її інструментарію в наукових розвідках та проектуванні соціокомунікаційних систем в умовах активного розвитку інформаційного суспільства. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні системного підходу та системного аналізу при дослідженні соціокомунікаційних систем. Системний підхід дозволяє розглядати широкий спектр форм соціальних комунікацій із позиції системного використання інженерного вчення. **Наукова новизна.** Застосовано системний підхід для характеристики соціокомунікаційної системи, обґрунтовано актуальність застосування інструментарію соціокомунікаційної інженерії для проектування та розроблення сучасних соціокомунікаційних систем. **Висновки.** Соціокомунікаційна інженерія як галузь, що поєднує в собі соціально-комунікативну та інформаційно-технологічну складові, може слугувати фундаментом для розроблення методології моделювання та проектування сучасних соціокомунікаційних систем.

Ключові слова: соціокомунікаційна інженерія, консолідований інформаційний ресурс, соціокомунікаційна система, інформаційні ресурси, соціокомунікаційні процеси.

Н. Э. Кунанец, Г. И. Лыпак, В. В. Пасичник

**СОЦИОКОММУНИКАЦИОННАЯ ИНЖЕНЕРИЯ:
СИСТЕМНЫЙ ОТВЕТ НА ВЫЗОВЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА**

Цель работы. Цель исследования – формирование теоретических основ определения первоочередных задач и приоритетных профилей развития социокоммуникационной инженерии как нового направления исследований в области социальных коммуникаций и рассмотрение на примерах применения ее инструментария в исследованиях и проектировании социокоммуникационных систем в условиях активного развития информационного общества. **Методология** исследования заключается в применении системного подхода и системного анализа при исследовании социокоммуникационных систем. Системный подход позволяет рассматривать широкий спектр форм социальных коммуникаций с точки зрения системного использования инженерного учения. **Научная новизна.** Применен системный подход для характеристики социокоммуникационной системы; обоснована актуальность применения инструментария социокоммуникационной инженерии для проектирования и разработки современных социокоммуникационных систем. **Выводы.** Социокоммуникационная инженерия как отрасль, объединяющая в себе социально-коммуникативную и информационно-технологическую составляющие, может служить фундаментом для разработки методологии моделирования и проектирования современных социокоммуникационных систем.

Ключевые слова: социокоммуникационная инженерия, консолидированный информационный ресурс, социокоммуникационная система, информационные ресурсы, социокоммуникационные процессы.

N. Kunanec, H. Lypak, V. Pasichnyk

SOCIO-COMMUNICATION ENGINEERING: SYSTEM ANSWER FOR THE CHALLENGES OF INFORMATION SOCIETY

Purpose of Article. The research goals are to put into practice a theoretical definition of out-of-time tasks and the development of priority trends in socio-communicative engineering and to demonstrate instruments in designing of socio-communicative systems in modern information society. **Methodology.** The methodology of the research consists in application of system analysis to study socio-communicative systems that allows characterizing these forms of social communication in the point of view of engineering teaching. **Scientific Novelty.** The systematic approach of the socio-communicative system is established. The actuality of the used tools of socio-communicative engineering to design and development of modern socio-communicative systems at the example of consolidated information resource of social memory of the city is shown. **Conclusions.** Socio-communicative engineering as a field, combining social, communicative and information engineering components, has become the foundation for the development of methodology to design and simulation of modern socio-communicative systems.

Keywords: socio-communicative engineering, consolidated information resource, socio-communicative system, information resources, socio-communicative processes.

Актуальність теми дослідження. Концепцію інформаційного суспільства, яка зараз реалізується і поступово трансформується у концепцію суспільства, заснованого на знаннях, слід розглядати як засадничий базис організації суспільного життя та розвитку на основі сучасних інформаційних технологій та системного забезпечення високоякісного виконання суспільних функцій.

Реалізація системної концепції побудови інформаційного суспільства ґрунтується на методологічних засадах побудови:

- «розумних міст», у яких вже нині проживає близько 50 % членів суспільства, причому чисельність міських мешканців швидко зростає і до 2020 року може досягти 80% від всього населення планети [1];
- «розумних громад», мешканці яких не проживають у містах, і об'єднуються у соціальні спільноти за територіальним принципом. Такі громади можуть формуватись та створюватись на засадах розумних соціокомплексів [2];
- системної високотехнологічної реалізації функцій «розумного урядування» на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та формування суспільства, базованого на знаннях, вносить суттєві корективи в методологію соціокомунікаційних досліджень та запровадження відповідних інноваційних наукових результатів у повсякденну практику.

Галузь соціальних комунікацій у відносному відсотковому перерахунку стрімко втрачає виключно гуманітарне спрямування, водночас зростає відносна частка інформаційно-технологічної складової соціальних комунікацій. Разом із тим, як об'єкт вивчення, дослідження і аналізу, соціокомунікаційна галузь продовжує цікавити філософів, соціологів, політологів, журналістів та інших фахівців гуманітарної сфери. Глибинне та стрімке проникнення сучасних інформаційних технологій у соціокомунікаційні процеси зумовлює потребу розгляду їх у контексті технічного та технологічного підходів, зокрема, використання інженерних методів проектування та створення ефективних високотехнологічних соціокомунікаційних систем.

Як один із базових інструментів формування інформаційного суспільства – соціальні комунікації використовують широкий спектр інформаційних та комунікаційних технологій. Необхідність дослідження та розроблення технологій, які реалізують соціокомунікаційні процеси в сучасному інформаційному суспільстві, зумовлює необхідність формування окремої наукової галузі, яка б забезпечувала їх аналіз, вивчення та дослідження. Прагнення дослідити, проаналізувати та зафіксувати систему закономірностей, правил, законів, що притаманні соціокомунікаційним процесам, які відбуваються у суспільстві, базованому на знаннях, із метою науково-обґрунтованого по-

дання методів, способів та засобів поширення та опрацювання інформаційних потоків у соціокомунікаційних системах, окреслили потреби формування нової галузі інженерної науки – соціокомунікаційної інженерії, яка досліджує процеси побудови, проектування і створення соціокомунікаційних систем із використанням інформаційних технологій та соціокомунікаційного підходу. На нашу думку, актуальність розвитку соціокомунікаційної інженерії зумовлена, зокрема, назрілою потребою формування конструктивних науково-обґрунтованих правил і принципів побудови соціокомунікаційних відносин у інформаційному суспільстві, яке стрімко трансформується в суспільство, базоване на знаннях.

Мета дослідження. Подати означення та обґрунтування концепту «соціокомунікаційна інженерія» як нового інженерного міждисциплінарного напрямку, використовуючи методи системного підходу та системного аналізу, розкрити характеристики соціокомунікаційної системи, використовуючи інструментарій та понятійний апарат соціокомунікаційної інженерії; обґрунтувати актуальність використання такого підходу при моделюванні та проектуванні сучасних соціокомунікаційних систем.

Виклад основного матеріалу. Соціокомунікаційна інженерія повинна слугувати одним із методологічних базисів побудови інформаційного суспільства, що стрімко трансформується у суспільство, засноване на знаннях, яка досліджує та формує методи, засоби та способи моделювання, конструювання, проектування та побудови відповідних соціокомунікаційних середовищ і спільнот. Базовими класами об'єктів таких середовищ і спільнот є соціокомунікаційні середовища «розумних міст» та «розумних територіальних громад», в яких здійснюється високотехнологічна реалізація функцій «розумного урядування» регіонального та загальнодержавного рівнів.

Належність соціокомунікаційної інженерії саме до інженерної галузі науки підтверджується наявністю в ній таких характерних ознак інженерії, як постановка мети, необхідність реалізації етапів моделювання, проектування та конструювання і, нарешті, досягнення мети – отримання якісно нового чи удоско-

наленого продукту, яким є високотехнологічні соціокомунікаційні системи в їх сучасному трактуванні та поданні.

Як один із нових профілів інженерної науки, соціокомунікаційна інженерія має свої об'єкт, предмет та методи дослідження. Її об'єктом є соціальні комунікації та їх складові, предметом – проектування та побудова соціокомунікаційних систем та технологій. Методами соціокомунікаційної інженерії є усталені методи, що використовуються для проектування та побудови соціокомунікаційних систем та технологій, а також загальнонаукові, серед яких провідне місце відводиться системному аналізу.

Слід зазначити, що паралельно розвивається ще один вид інженерії – інформаційна інженерія з окремим об'єктом, предметом та методологією. Її визначають як комплекс діяльності з моделювання та створення інформаційних процесів, методів їх проектування та використання з метою реалізації функцій інформаційного обслуговування [3]. Низка дослідників схильні трактувати таку галузь інженерної науки як інженерію даних та знань [5].

Соціокомунікаційна інженерія є системоутвореним видом, сформованим на основі соціо-комунікативної та інформаційно-технологічної складових. Соціокомунікаційний концепт практично забезпечує формування базового означення поняття соціуму, оскільки соціум як такий почав зароджуватися після того, як почала реалізовуватися функція комунікування в середовищі осіб, які його формували. Саме інформаційно-технологічна складова дозволяє аналізувати і моделювати інформаційні потоки, породжені відповідними комунікаційними процесами.

Формування методологічного базису соціокомунікаційної інженерії передбачає тісну співпрацю широкого спектра фахівців, зокрема з галузей інформаційних наук, бібліотекознавства, документознавства, соціології, журналістики, комп'ютерингу тощо. Процеси проектування ефективних соціокомунікаційних систем повинні базуватися на використанні методології системного підходу та системного аналізу, теорії моделювання.

Досвід дослідників у галузі соціальної інженерії дозволяє стверджувати, що нові со-

ціальні системи й інститути необхідно створювати лише у інформаційному середовищі, яке формує певні культурні передумови, уникаючи сліпого копіювання і перенесення на національний ґрунт зразків закордонної культури без їх попередньої адаптації та асиміляції у рамках вже існуючих інститутів [7]. Проте слід пам'ятати, що конструювання сучасних образів складових інформаційного суспільства – «розумних міст», «розумних громад» та високотехнологічної реалізації функцій «розумного урядування» як новітніх соціокультурних та соціокомунікаційних проєктів, виходить за межі ареалу досліджень виключно соціальної інженерії. Це є завданням одночасно науково-інженерним та ціннісно-світоглядним, оскільки проєктування середовища проживання – це проєктування способу життя і типу особистості [6]. При цьому слід прецензійніше уточнити трактування С. В. Пирогова – щодо формування комфортного міського середовища для розвитку особистості.

Принципи системного підходу [4] дозволяють розглядати соціокомунікаційну систему і як елемент глобальної системи, і як самостійну виокремлену складну систему соціокомунікаційного типу. Необхідною умовою успішного функціонування соціокомунікаційної системи є формування складових, які б забезпечували ефективність виконання покладених на неї завдань.

Методи соціокомунікаційної інженерії дозволяють визначити тактичні цілі, досягнення яких відбувається за визначений і порівняно короткий період часу – насамперед йдеться про налагодження функціонування системи та формування соціокомунікаційного середовища «розумного міста» чи «розумної громади».

Макроцілі формулюються таким чином, щоб їх досягнення потребувало достатньо великого проміжку часу й вимагало попереднього здобуття хоча б однієї тактичної цілі. Одним із прикладів формування макроцілі в контексті завдань соціокомунікаційної інженерії може бути розроблення та реалізація окремої загальнонаціональної соціально-орієнтованої

програми з побудови ефективної соціокомунікаційної системи консолідованої інформації, що базується на відкритому доступі до неї як найширшого кола користувачів.

Висновки. В умовах інформаційного суспільства нагально необхідним є формування соціокомунікаційної інженерії як поєднання соціо-комунікативної складової, яка забезпечує формування самого поняття соціуму в контексті реалізації функцій комунікування, та інформаційно-технологічної, яка передбачає аналіз і моделювання потоків даних, породжених відповідними комунікаційними процесами.

Використання методології системного підходу та системного аналізу забезпечує проведення досліджень широкого спектра соціокомунікаційних систем, що формуються у інформаційному суспільстві, і як складових глобальної системи, і як самостійних систем соціокомунікаційного типу з подальшою їх декомпозицією, та отримання науково обґрунтованих висновків. Системна функціональність складових елементів забезпечує ефективну реалізацію соціокомунікаційної системи в цілому. Саме тому при формуванні соціокомунікаційного середовища та спільнот «розумних міст», «розумних територіальних громад» чи високотехнологічної реалізації функцій «розумного управління» на регіональному та загальнодержавному рівнях методологічним базисом поза сумнівом стає інструментарій соціокомунікаційної інженерії.

Таким чином, соціокомунікаційна інженерія набуває системних ознак методологічного базису побудови сучасного інформаційного суспільства, яке інтенсивно трансформується у суспільство, засноване на знаннях. Зазначений новий вид інженерної науки виступає як узагальнена методологія проєктування, побудови соціокомунікаційних систем та технологій інформаційного суспільства, що активно трансформується у суспільство знань.

Примітки:

¹від. лат. *ingenium* — здібності, винахідливість, галузь людської інтелектуальної діяльності із застосування досягнень науки для вирішення конкретних проблем людства.

Список використаних джерел

1. Building a Smart City, Equitable City – NYC Forward [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.is/uThMx>
2. Smart Cities project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eesc.europa.eu>
3. Казыми П. Ф. Информационная инженерия / П. Ф. Казыми. – Баку : Издательство Бакинского государственного университета, 2011. – 230 с.
4. Катренко А. В. Системний аналіз : підручник / А. В. Катренко. – Львів : Новий світ-2000, 2011. – 368 с. – (Комп'ютинг).
5. Литвин В. В. Методи та засоби інженерії даних та знань : навч. посіб. / В. В. Литвин. – Львів : Магнолія Плюс, 2012. – 240 с. – (Комп'ютинг).
6. Пирогов С. В. Концептуальные модели управления развитием города / С. В. Пирогов // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология, 2012. – № 1 (17). – С. 114-128.
7. Социальная инженерия на службе гражданского общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://evolkov.net/soc.engineering/articles/What.is.soc.engineering.html> (Дата звернення: 22.02.2017). – Назва з екрану.

References

1. Building a Smart City, Equitable City – NYC Forward (2016). Retrieved from <http://archive.is/uThMx> [in English].
2. Smart Cities project. Retrieved from <http://www.eesc.europa.eu> [in English].
3. Kazymi, P. F. (2011). Information engineering. Baku: Izdatelstvo Bakinskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].
4. Katrenko, A. V. (2011). Systems analysis: tutorial. Lviv: Novyi svit-2000 [in Ukrainian].
5. Lytvyn, V.V. (2012). Methods and tools of engineering of data and knowledge. Lviv : Mahnoliia Plus [in Ukrainian].
6. Pirogov, S. V. (2012). Conceptual models of city development management. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya, 1 (17), 114-128 [in Russian].
7. Social engineering to service of civil society. Retrieved from <http://evolkov.net/soc.engineering/articles/What.is.soc.engineering.html> [in Russian].

УДК 316.6:659.9]:004.7

О. В. Курбан

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ В ОНЛАЙН МЕРЕЖЕВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПІД ЧАС ЗАХОПЛЕННЯ РОСІЄЮ ТЕРИТОРІЇ АР КРИМ (лютий-березень 2014 р.)

Мета роботи. Дослідження порушує питання аналізу подій, пов'язаних із інформаційним протистоянням під час захоплення військами РФ території АР Крим (2014 р.). Досліджувані факти яскраво продемонстрували незвичайність та непередбачуваність процесів російсько-української гібридної війни на час переходу з першого до другого етапу. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні ретроспективного, історико-логічного методів, а також методів аналізу та узагальнення. Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та проаналізувати певні процеси, які, будучи прихованими від погляду широкої громадськості, відбувалися протягом 2014 р. **Наукова новизна** роботи в тому, що вона є першою спробою системного аналізу інформаційної складової російсько-української гібридної війни, що мала місце в усіх класичних формах і засобах її реалізації. Зокрема вона відбулася навесні 2014 р. **Висновки.** Осмислення подій, свідками яких ми стали протягом останньої чверті століття і, в першу чергу, останніх років, є дуже важливими для нашої держави і суспільства в цілому, а також конкретно для відповідних державних структур, які повинні опікуватися питаннями національної безпеки.

Ключові слова: інформаційна війна, соціальні мережі, гібридна війна.

Список використаних джерел

1. Building a Smart City, Equitable City – NYC Forward [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.is/uThMx>
2. Smart Cities project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eesc.europa.eu>
3. Казыми П. Ф. Информационная инженерия / П. Ф. Казыми. – Баку : Издательство Бакинского государственного университета, 2011. – 230 с.
4. Катренко А. В. Системний аналіз : підручник / А. В. Катренко. – Львів : Новий світ-2000, 2011. – 368 с. – (Комп'ютинг).
5. Литвин В. В. Методи та засоби інженерії даних та знань : навч. посіб. / В. В. Литвин. – Львів : Магнолія Плюс, 2012. – 240 с. – (Комп'ютинг).
6. Пирогов С. В. Концептуальные модели управления развитием города / С. В. Пирогов // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология, 2012. – № 1 (17). – С. 114-128.
7. Социальная инженерия на службе гражданского общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://evolkov.net/soc.engineering/articles/What.is.soc.engineering.html> (Дата звернення: 22.02.2017). – Назва з екрану.

References

1. Building a Smart City, Equitable City – NYC Forward (2016). Retrieved from <http://archive.is/uThMx> [in English].
2. Smart Cities project. Retrieved from <http://www.eesc.europa.eu> [in English].
3. Kazymi, P. F. (2011). Information engineering. Baku: Izdatelstvo Bakinskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].
4. Katrenko, A. V. (2011). Systems analysis: tutorial. Lviv: Novyi svit-2000 [in Ukrainian].
5. Lytvyn, V.V. (2012). Methods and tools of engineering of data and knowledge. Lviv : Mahnoliia Plus [in Ukrainian].
6. Pirogov, S. V. (2012). Conceptual models of city development management. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya, 1 (17), 114-128 [in Russian].
7. Social engineering to service of civil society. Retrieved from <http://evolkov.net/soc.engineering/articles/What.is.soc.engineering.html> [in Russian].

УДК 316.6:659.9]:004.7

О. В. Курбан

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ В ОНЛАЙН МЕРЕЖЕВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПІД ЧАС ЗАХОПЛЕННЯ РОСІЄЮ ТЕРИТОРІЇ АР КРИМ (лютий-березень 2014 р.)

Мета роботи. Дослідження порушує питання аналізу подій, пов'язаних із інформаційним протистоянням під час захоплення військами РФ території АР Крим (2014 р.). Досліджувані факти яскраво продемонстрували незвичайність та непередбачуваність процесів російсько-української гібридної війни на час переходу з першого до другого етапу. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні ретроспективного, історико-логічного методів, а також методів аналізу та узагальнення. Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та проаналізувати певні процеси, які, будучи прихованими від погляду широкої громадськості, відбувалися протягом 2014 р. **Наукова новизна** роботи в тому, що вона є першою спробою системного аналізу інформаційної складової російсько-української гібридної війни, що мала місце в усіх класичних формах і засобах її реалізації. Зокрема вона відбулася навесні 2014 р. **Висновки.** Осмислення подій, свідками яких ми стали протягом останньої чверті століття і, в першу чергу, останніх років, є дуже важливими для нашої держави і суспільства в цілому, а також конкретно для відповідних державних структур, які повинні опікуватися питаннями національної безпеки.

Ключові слова: інформаційна війна, соціальні мережі, гібридна війна.

А. В. Курбан

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ В ОНЛАЙН СЕТЕВОЙ СРЕДЕ ПРИ ЗАХВАТЕ РОССИЕЙ ТЕРРИТОРИИ АР КРЫМ (февраль-март 2014 г.)

Цель работы. Исследование ставит вопрос анализа событий, связанных с информационным противостоянием во время захвата войсками РФ, территории АР Крым (2014). Исследуемые факты ярко продемонстрировали необычность и непредсказуемость процессов российско-украинской гибридной войны при переходе из первого ко второму этапу. **Методология** исследования заключается в применении ретроспективного, историко-логического методов, а также методов анализа и обобщения. Указанный методологический подход позволяет раскрыть и подвергнуть анализу определенные процессы, которые были скрыты от взора широкой общественности и происходили в течение 2014 г. **Научная новизна** работы заключается в том, что она является первой попыткой системного анализа информационной составляющей российско-украинской гибридной войны, имевшей место во всех классических формах и средствах ее реализации. В частности, она состоялась весной 2014 г. **Выводы.** Осмысление событий, свидетелями которых мы стали в последней четверти века и, в первую очередь, последних лет очень важны для нашего государства и общества в целом, а также конкретно для соответствующих государственных структур, которые должны заниматься вопросами национальной безопасности.

Ключевые слова: информационная война, социальные сети, гибридная война.

A. Kurban

ONLINE INFORMATION CONFRONTATION IN A NETWORK ENVIRONMENT WHILE RUSSIA'S CAPTURING TERRITORY OF CRIMEA (FEBRUARY-MARCH 2014)

Purpose of Article. The study raises the issue of analyzing events, related the informational opposition during Russian occupation of Crimea (2014). The investigated facts clearly demonstrate unusual and unpredictable process of the Russian-Ukrainian hybrid war, the transition from the first to the second stage. **Methodology.** The research methodology includes retrospectively historical and logical methods and methods of analysis and synthesis. The above methodological approach allows to reveal and to analyse certain processes that are hidden from the eyes of the public, which took place during the 2014. **Scientific novelty.** The scientific novelty is in the fact that it is the first attempt to systematically analyse the information component of the Russian-Ukrainian hybrid wars that took place in all classical forms and means of implementation. In particular, it was held in the spring of 2014. **Conclusions.** The understanding of the events that we have witnessed over the last quarter of the century, especially the recent years is very important for our country and society as well as the relevant government agencies which are responsible for the national security.

Keywords: information war, social networks, hybrid war.

Актуальність теми дослідження. Події, пов'язані з захопленням Російською Федерацією території Автономної республіки Крим як частини суверенної України, стали в 2014 році однією з ключових ТОП-тем для світових ЗМІ. Замах на систему колективної безпеки, сформованої після Другої світової війни, був несподіванкою для світового суспільства. При цьому інформаційно-комунікаційні технології, які було використано для супроводу процесу анексії, вразили своєю зухвалістю та нестандартністю профільних фахівців та спонукали до необхідності вивчення зазначених подій у відповідному контексті. Особливої уваги заслуговують аспек-

ти використання соціальних онлайн-мереж як найбільш ефективного та таргетованого інструменту сучасної інформаційної війни в рамках гібридних та асиметричних протистоянь.

Виходячи з представленої вище актуальності, метою статті є дослідження особливостей та специфіки інформаційних атак та алгоритмів їхньої реалізації, що втілювалися російською стороною в рамках анексії АР Крим (лютий-квітень 2014 р.). У межах окресленої мети, головними завданнями статті є:

1. вивчити рівень розробки порушеного питання в спеціальній науковій літературі та загалом у ЗМІ;

2. виокремити ключові аспекти та особливості інформаційної агресії Росії проти України на початку військово-політичної операції «Русская весна» (перша половина 2014 р.).

Події початку 2014 року, що відбулися на Кримському півострові, ще достатньо свіжі в свідомості значної частини українського суспільства, що дає можливість надійної фіксації послідовності та перебігу подій. Разом з тим, є й проблема недостатнього опрацювання теми профільними фахівцями на рівні системного аналізу. Переважна більшість статей та видань, що стосуються досліджуваної теми, носять публіцистичний характер і фіксують саме події.

Перша спроба узагальнення фактів та процесів анексії Криму була здійснена в роботі Т. Березовця «Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни» (2015 р.) [1]. У цій роботі відомий експерт та кримчанин за походженням аналізує механізми й технології так званої гібридної агресії, розв'язаної військами РФ на території АР Крим. У книзі містяться ексклюзивні відомості, надані свідками подій, – військовими, журналістами, експертами, що бачили ці події особисто та відчували на собі їх наслідки.

Частково питання анексії Криму в інформаційно-комунікаційному та військово-му компонентах було висвітлено в колективній роботі «Вторжение в Украину» (2016 р.) авторства Д. Тимчука, Ю. Каріна, К. Машовця, В. Гусарова [4]. Зокрема, було відстежено зв'язок подій у Криму та Донбасі, де протистояння розгорнулось пізніше і набуло форми відкритого військового конфлікту.

В рамках проекту «Інформаційний спротив», зокрема на його корпоративному сайті, починаючи з перших днів агресії, виходили аналітичні матеріали В. Гусарова, К. Машовця, Д. Тимчука, Ю. Каріна [2; 3].

Події безпосереднього захоплення території Автономної республіки Крим хронологічно відбувалися в період з 18 лютого по 18 березня 2014 р. і стали першою частиною великої військово-політичної кампанії із агресії Російської Федерації проти України, що мала назву «Русская весна».

Особливістю цієї кампанії був той факт, що вона відбувалася у співпраці двох спецслужб – Головного розвідувального управлін-

ня Генерального штабу ВС РФ та Федеральної служби безпеки РФ. Це фактично перший після Другої світової війни випадок такої тісної співпраці. Загальне планування та координація операції здійснювалися Генеральним штабом, а безпосередньо створенням агентських мереж та «ополченського» руху займалися структури ФСБ. Це поодиноким явищем в світовій практиці, бо в більшості випадків окремі спецслужби намагаються працювати автономно [3, 8].

Фактично кожен день російсько-українського протистояння позначався запуском у мережевий онлайн-простір певної кількості мемів, медіавірусів, тематичних меседжів та подієвих інформаційних повідомлень. Вони створили достатньо щільний інформаційний трафік, що забезпечив необхідний онлайн-фон для реалізації офлайн-операцій. Маємо зазначити, що саме в цій фазі агресії стовідсотково спрацював головний принцип інформаційно-психологічної складової типової гібридної війни – блискавичність подій та щільне інформаційне поле, градус якого зростає протягом певного (зазвичай короткого) періоду часу.

Приблизний перебіг інформаційних протистоянь виглядає так.

18-22 лютого. Події, що стали ТОП-темами в ці дні, пов'язані із остаточною перемогою Євромайдану в Києві, втечею В. Януковича до Харкова, далі – у Донецьк, оголошенням стану бойової тривоги у ЗС РФ (Крим та прикордонні терени), поява інформації про медаль «За возвращение Крыма» та поїздка самопроголошеного спікера ВРК В. Константинова до Москви. Зазначені події у соціальних мережах знайшли своє втілення у відеозверненні В. Януковича (записане в Харкові), а також записах із камер спостереження, які зафіксували його втечу з «Межигір'я». Цей контент перетворився на вірусний, а кожен із розміщених в YouTube роликів отримав від кількох десятків до кількох сотень тисяч переглядів. Також топовим контентом стало фото медалі «За возвращение Крыма», зображення якої стало першим викривальним мемом щодо російської агресії через дату, яка була виکارбувана на аверсі. Крім того, топовою темою у проросійських онлайн мережевих групах, перш за все, у соцмережах Odnoklassniki та VKontakte, пов'язаних із Кримом та загаль-

ного профілю («Антимайдан», «Кіберберку» та ін.), було висвітлення «протиправних дій» націонал-радикалів. На цю тему поширювалися фото та відеоматеріали, що мали бути неспростовними доказами, проте майже одразу цей контент було перевірено, вказано на його постановочний характер та поширено спростування у проукраїнських групах.

23 лютого. У цей день у мережевому просторі в авторських постах у групах та на форумах обговорювали намагання А. Авакова та В. Наливайченка затримати В. Януковича в Криму, акцію «Народная воля против фашизма на Украине», під час якої російського громадянина О. Чалого було «обрано» мером м. Севастополь, проукраїнський мітинг у м. Сімферополь. Контент, що був присвячений зазначеним подіям у соціальних мережах, було представлено переважно репостами публікацій інтернет-видань, відеороликами та окремими фото.

24 лютого. У цей день ключовою новиною для соціальних мереж стало встановлення блокпостів на в'їздах до м. Севастополь колишніми бійцями спецпідрозділу «Беркут». У соціальних мережах із цього приводу з'являлися переважно репости публікацій інтернет-видань, відеоролики та окремі фото.

25 лютого. Соціальні мережі цього дня обговорювали появу російського спецназу у м. Ялта прибуття групи депутатів Держдуми РФ з метою «захисту російськомовного населення», а також перше засідання РНБО України з «кримського питання». Контент у соціальних мережах подій цього дня був представлений переважно репостами матеріалів інтернет-видань із відповідними фотоматеріалами.

26 лютого. Головною темою для обговорення у мережевому просторі в цей день стала бійка перед приміщенням Верховної Ради АРК, яка призвела до перших жертв, актуальною темою також стало оголошення ЛДПР та партією «Родина» призову добровольців для виїзду в Україну, а також заклик Р. Кадірова сформувати «потяг дружби» з метою захисту російськомовних кримчан. Інформаційні повідомлення із фото- та відеоматеріалами подій під Верховною Радою АРК стали головним контентом у соціальних мережах у цей та кілька наступних днів.

27 лютого. У цей день у соціальних мережах поширювалися новини про невідомих озброєних військових («зелені чоловічки» або «ввічливі люди»), які захопили парламент та Раду Міністрів АРК, перекриття «Беркутом» Чонгарського перешийка, а також проголошення С. Аксьонова «прем'єр-міністром Криму». Тема «зелених чоловічків» або «ввічливих людей», що з'явилася у соціальних мережах цього дня, перетворилася на медіавірус і мала популярність упродовж усього 2014 р. та була перенесена на події в Донбасі. Мемі, фото, відео- та інформаційні повідомлення миттєво стали топовими у соцмережах. Значимо, що ця тема була перенесена й у формат тропів-хештегів (#зеленыечеловечки та #вежливыелюди). Характер появи та специфіка поширення цього медіавірусу свідчить про те, що це була ретельно підготовлена акція.

28 лютого. Актуальними темами для мережевого простору цього дня були захоплення «зеленими чоловічками» військового аеродрому «Бельбек» та міжнародного аеропорту «Сімферополь», екстрене засідання Ради Безпеки ООН, а також перша прес-конференція президента-втікача В. Януковича у Ростові. Новини цього дня у соціальних мережах було представлено переважно репостами публікацій інтернет-видань із відповідними фото- та відеоматеріалами.

1 березня. Мережевий простір у цей день активно обговорював перші напади на українські військові частини груп кримської «самооборони» та «зелених чоловічків», Рада Безпеки ООН скликає друге позачергове засідання по Криму. В цілому події дня у соціальних мережах було подано контентом у вигляді репостів інтернет-видань із відео- та фотоматеріалами або окремими фото- та відеоматеріалами із відповідними коментарями.

2 березня. ТОП-новинами цього дня стало відключення українських телеканалів у Криму, перехід на бік РФ командувача ВМС України Д. Березовського та виключення Росії з міжнародної організації «G8». Контент, що висвітлював події дня у соцмережах, було представлено переважно репостами матеріалів інтернет-видань. При цьому кожна зі сторін конфлікту подавала свою версію цього факту.

3 березня. Соціальні мережі цього дня обговорювали перші факти нападу та викраден-

ня кримських татар (Р. Аметов), атаку кораблів ВМС України («Тернопіль» та «Славутич»), напади на українські прикордонні застави, а також обговорення в Держдумі РФ законопроекту «Про приєднання Криму». Контент соціальних мереж цього дня складають переважно репости повідомлень інтернет-видань, меншою мірою представлені окремі відео- або фотоматеріали із відповідними коментарями.

4 березня. ТОП-темою дня для соцмереж стала прес-конференція В. Путіна (ключові тези про «супермаркети зброї», «бандерівців у Києві»), а також психологічна атака командира 204-тої Севастопольської бригади тактичної авіації тактичного командування «Південь» полковника Ю. Мамчура та його підлеглих із спробою повернути під контроль аеродром «Бельбек».

Прес-конференція В. Путіна із висвітлення позиції Росії щодо подій у Криму викликала серйозний інформаційний бум у соціальних мережах і перетворилася на медіавірус. У цей день та впродовж кількох наступних зазначена подія подавалася у соціальних мережах репостами інформаційних повідомлень, відеоматеріалами, фото та мемами. Особливий акцент здійснювався на тезах про те, що РФ до «зелених чоловічків» відношення не має, а також щодо нелегітимності нової української влади. Найбільшої популярності контент із зазначеною темою отримав у російських групах соціальних мереж Odnoklassniki та VKontakte. В інших соціальних мережах цей медіавірус був представлений помірно.

Також значного поширення отримала інформація про спробу Ю. Мамчура звільнити військовий аеродром «Бельбек». Контент було представлено в усіх можливих форматах. Найбільшої популярності ця тема набула в українських групах у мережах Facebook та Twitter. Подія отримала статус медіавірусу, а головна діюча особа – Ю. Мамчур майже на кілька місяців став медіаактивістом у соцмережах та традиційних ЗМІ. Як вірусне зображення спрацювало фото, на якому український військовослужбовець вивішує український прапор на будівлі аеродрому, яка перейшла під контроль наших військових.

6 березня. У цей день у соцмережах поширюється повідомлення про призначення на

16 березня референдуму щодо подальшого визначення долі Криму, самопроголошена кримська влада оголошує про введення грошової одиниці – російського рубля. Тема референдуму отримала значне та системне поширення у соціальних мережах, що дає усі підстави розглядати її як інформаційну кампанію із усіма відповідними ознаками. У соціальних мережах ця тема була представлена репостами інформаційних повідомлень інтернет-видань, мемами, рекламними роликами та агітаційними постерами. Фактично тема була актуальна у соцмережах протягом усього періоду до дня референдуму (з кінця лютого) та опісля ще протягом кількох тижнів.

11 березня. Актуальною новиною, що поширилася у соціальних мережах цього дня, стало проголошення кримським парламентом «Декларації про незалежність». У мережевому просторі новина була представлена переважно повідомленнями інтернет-видань із відповідним доповненням відео- або фотоматеріалами.

16 березня. Мережева ТОП-тема дня – проведення незаконного референдуму та фіксація рекордної явки із чіткими ознаками фальсифікації. В деяких кримських проросійських мережевих групах з'являється інформація про 96,7% підтримки незалежності Криму від України (123% в Севастополі). В цей день самопроголошена кримська влада оприлюднює постанову «Про незалежність Криму», а президент РФ В. Путін підписує указ про визнання незалежності Криму. Контент, який презентував зазначену тему в соціальних мережах, був різноманітний, фактично усі можливі текстові та аудіо-візуальні варіанти були використані. Після проведення самого референдуму ця тематика була актуальною протягом тривалого часу. Висвітлення подій дня проведення референдуму стало ключовим контентом усієї інформаційної кампанії із цієї теми та усього того, що було пов'язано із подіями анексії Криму.

18 березня. В цей день головною новиною для соціальних мереж стало підписання в Кремлі угоди про возз'єднання Криму та РФ, а також офіційна промова В. Путіна з цього приводу. Промова В. Путіна щодо приєднання до РФ Криму та факт підписання угоди із представниками самопроголошеної кримської влади було представлено усіма можливими

формами та видами контенту. В соціальних мережах подія мала формат медіавірусу та була актуальною впродовж кількох місяців, що чітко простежується за кількістю згадувань.

Для інформаційного забезпечення операції із захоплення Криму використовувалися як вже існуючі та популярні, так і новостворені інтернет-портали. Серед провідних інтернет-порталів, що активно висвітлювали події, можна визначити кілька наступних.

«Русская весна» <http://rusvesna.su> – тематичний довготривалий проект, створений для інформаційного супроводу всіх операцій, які російська сторона планувала та здійснювала проти України. В соціальному мережевому онлайн-просторі представлений майданчиками в Odnoklassniki (група – 40,2 тис. фоловерів), Facebook (сторінка – 7, 1 тис. фоловерів), RSS, VKontakte (сторінка – 52 тис. фоловерів), YouTube (канал – 4,1 тис. фоловерів), Twitter (1,9 тис. фоловерів).

«Антимайдан» <http://antimaydan.info> – тематичний довготривалий проект, який функціонує як частина інформаційно-психологічних операцій, що здійснюються з боку Російської Федерації проти України з моменту фінального етапу Євромайдану (2014 р.). У соціальних мережах відповідними сторінками або групами чи пабліками безпосередньо не представлений, утім має функцію експорту новини на персональні акаунти фоловерів у таких соціальних мережах, як Facebook, Odnoklassniki, LiveJournal, Google+, Twitter.

«Киберберкут» <http://www.cyber-berkut.org> – моноцільовий проект, орієнтований на інформаційне супроводження військово-політичної агресії, яку Росія розгорнула проти України у 2014–2015 рр. Безпосередньо мережевих майданчиків не має, втім є можливість робити автоматичний репостінг у Facebook, Twitter та VKontakte.

«Русская правда» <http://ruspravda.info> – багатоаспектний інформаційний проект, орієнтований для промоції ідей та проектів «русского мира». Представлений на соцмережових майданчиках Facebook (спільнота – 5,6 тис. фоловерів), Odnoklassniki (група – 16 тис. фоловерів) та VKontakte (група «Глобальное Просвещение Человечества» – 76,2 тис. фоловерів).

Проукраїнських інтернет-майданчиків,

створених безпосередньо «під події» щодо російської агресії в Криму, майже не було. Портал «Крим SOS» був радше виключенням. Інформаційне висвітлення здійснювалося через розкручені медійні майданчики популярних українських ЗМІ та на офіційних сайтах державних установ.

«Крим SOS» <http://krymsos.com> – довідково-інформаційний портал із новинною інформацією та кількома розділами актуальної інформації. Безпосередньо пов'язаних із порталом мережових майданчиків немає.

Інформаційні майданчики у соціальних онлайн-мережах, які були створені та використовувалися для інформаційного забезпечення військово-політичної операції із захоплення Криму, а також такі, що були спрямовані на протидію, можна розділити на дві групи – такі, що були створені та підтримувалися централізовано (26 спільнот та груп) а також ті, що є волонтерськими проектами (близько 120 спільнот та груп).

Зазначимо, що з боку РФ та громадських сепаратистських рухів популярними були мережеві групи, сторінки та спільноти, в назвах яких були назви «Антимайдан» та «Киберберкут». Вони стали своєрідним брендом. Так само проукраїнські мережеві майданчики як типові назви використовували назви «Євромайдан» та «Автомайдан». Доволі часто до таких назв у проукраїнських групах додавали географічні назви. Спікери та медіаактивісти, що брали участь безпосередньо у подіях під час захоплення Криму, найбільшу кількість контенту видавали на персональних акаунтах та в тематичних групах.

У процесі розгортання інформаційного протистояння, яке супроводжувало події із захоплення Криму, мали місце типові медіавіруси. При цьому їх можна розбити на такі, що з'явилися самостійно як реакція мережевого суспільства на події, а також такі, що були запроваджені штучно. До таких, що виникли спонтанно, можна зарахувати медіавірус «Аеродром Бельбек» (звільнення під командуванням підполковника Ю. Мамчура від «зелених чоловічків» 04.03.2014 р.). Основою вірусного контенту став ролик із висвітленням події та фото, що використовувалися для мемів та окремих ілюстрацій матеріалів у інтернет-виданнях. Найбільшої популярності цей ме-

діавірус набув в українському секторі соцмереж та меншою мірою на англо-, німецько- та французькомовних мережеских майданчиках. Тривалість активного життя медіавірусу «Аеродром Бельбек» була близько двох тижнів. Починаючи з 11-12 березня, активність йде на спад через насиченість мережевого простору новими, більш свіжими темами.

Спеціально підготовленим та запущеним за усіма правилами проведення медійних інформаційних акцій є медіавірус «Зелені чоловічки» або «Ввічливі люди». На думку Т. Березовця, цей образ було розроблено та запущено російським блогером LiveJournal Борисом Рожиним [1, 19]. Утім специфіка та характер промоції цього образу свідчить про доволі продуманий та добре режисований характер його промоції. Цей медіавірус дуже швидко опанував інтернет простір (відео, меми, фото, статті та репортажі) та повільно перейшов у царину російської рекламно-сувенірної продукції патріотичного характеру (футболки, бейсболки, посуд тощо). Також його спробували перенести на рівень формальних символів, що, зокрема, асоціюються із збройними силами Російської Федерації – так званими силами спеціальних операцій. Для цього було написано гімн, який активно пропагувався протягом другої половини 2014-го та на початку 2015-го років. Тема «зелених чоловічків» була актуальною майже рік, вона активно використовувалася й під час російської агресії в Донбасі. Цей медіавірус опанував мережескі майданчики усіх учасників конфлікту, в тому числі й української сторони. Зокрема, на українських мережеских майданчиках тема була актуалізована пропозицією від І. Коломойського про грошову винагороду за затриманих «зелених чоловічків».

Основою для ще одного ключового медіавірусу під час подій в Криму стало проведення референдуму за відокремлення від України та отримання статусу незалежної республіки (16 березня), що можна умовно назвати «Референдум». Зазначений медіавірус мав усі ознаки добре й заздалегідь спланованої інформаційної кампанії, під час якої було використано усі наявні медіа, онлайн та офлайн соціальні мережі. Тривалість життя медіавірусу «Референдум» складала майже два місяці активних мандрів по мережеских сторінках та групах. Остаточна актуальність кримського референдуму згасла

на тлі спроб проведення аналогічних заходів на окупованих територіях Донбасу, що відбувалися протягом травня-серпня 2014 року.

Останній потужний медіавірус, що спалахнув у соціальних мережах та медіа, в цілому був пов'язаний із подіями 18 березня 2014 р. Це був день підписання угоди про «приєднання» Криму до Росії та промова В. Путіна з цього приводу. Головним слоганом цієї події, що можна перенести на назву відповідного медіавірусу, можна вважати «Крым наш», що став й найбільш поширеним тропом-хештегом. Цей медіавірус також мав ознаки системної підготовки та комплексної промоції усіма можливими комунікаційними каналами і в традиційних медіа, і в соціальних офлайн та онлайн мережах. Також цей медіавірус було поширено на рекламно-сувенірну продукцію.

Загалом впродовж військово-політичної операції із захоплення Криму, що стала першою частиною комплексної кампанії агресії проти України під назвою «Русская весна», було зафіксовано до двох десятків медіавірусів різної потужності. Як правило, зазначені вище медіавіруси мали кілька варіантів тропів у вигляді хештегів. Серед найпопулярніших були: #крымнаш (#крымных, #вамкрыш, #крымнах), #русскаявесна, #зеленыечеловечки, #няшмяш, #птинх (#птинх и #путинхуйло), #КрымРоссияНавсегда, #силысамобороны.

Ключовими меседжами, що були основою інформаційної кампанії із захоплення Криму, були теми, пов'язані із Євромайданом та загрозою для населення Криму з боку радикально налаштованих націоналістів, що захопили владу в Києві та на більшій частині країни.

Створивши загрозливу картинку подій у Києві й викликавши панічні настрої серед місцевого населення, на тлі небезпеки націоналістичних погромів, було вкинуто меседж про необхідність організації захисту власними силами та звернення по допомогу до РФ.

У контексті теми про необхідність самоорганізації для захисту було поширено ідею створення сил самооборони та зміну офіційного керівництва кримської автономії. Особливий акцент було зроблено на протиставленні таких понять, як «київська влада» та «кримська влада». Традиційно використовувалася тема захисту російської мови. Фінальним блоком

меседжів стала ідея про проведення референдуму про вихід Автономної республіки Крим зі складу України та приєднання до Росії.

Серед найбільш поширених ідей та слоганів «Русской весны» були такі: «Бандерівці вбивають міліціантів та мирних громадян»; «Крим – це Росія»; Бандерівці нападають на представників національних меншин (євреїв, татар та ін.); «Бандерівці в Києві» (В. Путін на прес-конференції 04.03.2014 р.); «З РФ в Криму – мир!»; «За майбутнє Криму разом із Росією»; «Крим за референдум»; «Крим в Україні – подарунок Хрущова».

Оцінюючи результати проведення Російською Федерацією інформаційно-психологічної кампанії, що супроводжувала військово-політичну операцію із захоплення Криму, маємо зазначити абсолютно незрівнянні можливості протиборчих сторін. За попередніми оцінками, співвідношення інформаційних ресурсів було таким: інтернет-портали – 1:12 (на користь російської сторони), групи та сторінки у соціальних мережах – 1:24 (на користь російської сторони). Кількість блогерів, що діяли з російської сторони – до 4,5 тис. осіб. При цьому один досвідчений блогер може вести до 50 акаунтів.

Треба зазначити, що в результаті попередньо спланованої і чіткої роботи російських ЗМІ та військових підрозділів інформаційно-психологічних операцій, російській стороні доволі часто вдавалося використовувати на свою користь і проукраїнські ресурси. Це відбувалося тоді, коли поширювалася неперевірена інформація панічного характеру або відверта дезінформація.

Втім, слід зауважити, що попри залучення великих організаційних, матеріальних та технічних ресурсів, російській стороні вдалося стовідсотково реалізувати лише тактичні завдання, що мали на меті супроводження

згаданих подій, а саме: поширення дезінформації; залякування противника та здійснення психологічного тиску; мобілізація прибічників; управління ключовими інформаційними потоками безпосередньо у театрі подій.

Разом з тим, на стратегічному рівні російському агресору не вдалося досягнути жодної з ключових цілей, серед яких були: введення в оману світового співтовариства щодо реальних подій; ізоляція теренів театру подій та створення власного інформаційного каналу зовні; отримання підтримки світової спільноти щодо «приєднання» Криму.

Завдяки активному використанню соціальних мереж перебіг подій у Криму оперативно висвітлювався в усіх можливих аспектах – від конкретних подій до рішень і виступів медіаактивістів. Це стало можливим завдяки роботі команди «Інформаційний спротив» (Д. Тимчук), прес-центру угруповання ЗСУ в Криму (В. Селезньов) та роботі окремих блогерів (офіційні та приватні особи). Фактично вперше під час цих подій українською стороною для збору та узагальнення оперативної інформації було використано технологію OSINT.

У кримських подіях соціальні мережі стали не тільки інструментом збирання та поширення новин, але й засобом координації дій, що відбувалися в офлайн-режимі. Зокрема, саме через повідомлення на персональних акаунтах офіційних осіб та громадських лідерів відбувалося скликання на народні збори, координація дій протиборчих сторін тощо.

З початком розгортання подій в Криму популярності набув такий вид мережевого контенту, як інфографіка. Саме завдяки таким зображенням користувачі соцмереж отримували інформацію щодо співставлення сил, захоплення офіційних установ та військових частин, перебігу голосування на референдумі та ін.

Список використаних джерел

1. Березовец Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни» / Т. Березовець. – Київ : Брайт Стар Паблішінг, 2015. – 392 с.
2. Гусаров В. Информационная война-2014: как блокировались восточные регионы Украины [Електронний ресурс] / В.Гусаров // Информационное сопротивление – Режим доступу: <http://sprotyv.info/ru/news/kyev/informacionnaya-voyna-2014-kak-blokirovalis-vostochnye-regiony-ukrainy-analitika>
3. Гусаров В. Информационная агрессия России в Крыму [Електронний ресурс] / В. Гусаров // Информационное сопротивление – Режим доступу: <http://sprotyv.info/ru/news/1529-informacionnaya-agressiya-rossii-v-krymu>

4. Тымчук Д., Карин Ю., Машовец К., Гусаров В. Вторжение в Украину: хроника российской агрессии / Д. Тымчук, Ю. Карин, К. Машовец, В. Гусаров. – Киев : Брайт Стар Паблишинг, 2016. – 240 с.

References

1. Berezovets, T. (2015). Annexation. Island of Crimea. Chronicles of «hybrid war». Kyiv: Bright Star Publishing [in Ukrainian].
2. Gusarov, V. (2016). Information War – 2014: how to block eastern regions of Ukraine. Retrieved from <http://sprotyv.info/ru/news/kyiv/informacionnaya-voyna-2014-kak-blokirovalis-vostochnye-regiony-ukrainy-analitika> [in Russian].
3. Gusarov, V. (2016). Russian aggression in Crimea. Retrieved from <http://sprotyv.info/ru/news/1529-informacionnaya-agressiya-rossii-v-krymu> [in Russian].
4. Tymchuk, D., Karin Y., Mashovets K. & Gusarov V. (2015). Invasion in Ukraine: the chronicle of Russian aggression. Kyiv: Bright Star Publishing [in Russian].

УДК 021.6:061.23 (100)

О. О. Лапська

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Мета роботи. Проаналізувати міжнародне співробітництво Української бібліотечної асоціації в контексті міжкультурної комунікації. **Методологічною основою** дослідження є загальнотеоретичні методи дослідження (аналіз та синтез), що дозволили дослідити особливості міжнародного співробітництва Української бібліотечної асоціації в контексті міжкультурної комунікації. **Наукова новизна** полягає у тому, що здійснено аналіз діяльності Української бібліотечної асоціації, зокрема основні напрями, інноваційні форми як чинника міжкультурної комунікації. Зроблена спроба визначити важливість подальшого розвитку міжнародного співробітництва Української бібліотечної асоціації для налагодження культурних зв'язків України зі світовим співтовариством. **Висновки.** Важливим компонентом міжнародних відносин будь-якої держави є міжнародне співробітництво у бібліотечно-інформаційній сфері. Для покращення міжкультурної комунікації у бібліотечній галузі вагомую роль відіграє діяльність Української бібліотечної асоціації. Вона сприяє розвитку міжнародної співпраці, виступає одним із партнерів у реалізації міжнародних проектів і програм, які покращують бібліотечно-інформаційне обслуговування та дозволяють підвищити цінність бібліотечної професії у нашій країні.

Ключові слова: громадськість; інформаційні зв'язки; інформаційне середовище; міжнародне бібліотечне співробітництво; Українська бібліотечна асоціація; міжкультурна комунікація.

О. О. Лапская

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНСКОЙ БИБЛИОТЕЧНОЙ АССОЦИАЦИИ В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Цель работы. Проанализировать международное сотрудничество Украинской библиотечной ассоциации в контексте межкультурной коммуникации. **Методологической основой** исследования являются общетеоретические методы исследования (анализ и синтез), которые позволили

4. Тымчук Д., Карин Ю., Машовец К., Гусаров В. Вторжение в Украину: хроника российской агрессии / Д. Тымчук, Ю. Карин, К. Машовец, В. Гусаров. – Киев : Брайт Стар Паблишинг, 2016. – 240 с.

References

1. Berezovets, T. (2015). Annexation. Island of Crimea. Chronicles of «hybrid war». Kyiv: Bright Star Publishing [in Ukrainian].
2. Gusarov, V. (2016). Information War – 2014: how to block eastern regions of Ukraine. Retrieved from <http://sprotyv.info/ru/news/kyiv/informacionnaya-voyna-2014-kak-blokirovalis-vostochnye-regiony-ukrainy-analitika> [in Russian].
3. Gusarov, V. (2016). Russian aggression in Crimea. Retrieved from <http://sprotyv.info/ru/news/1529-informacionnaya-agressiya-rossii-v-krymu> [in Russian].
4. Tymchuk, D., Karin Y., Mashovets K. & Gusarov V. (2015). Invasion in Ukraine: the chronicle of Russian aggression. Kyiv: Bright Star Publishing [in Russian].

УДК 021.6:061.23 (100)

О. О. Лапська

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Мета роботи. Проаналізувати міжнародне співробітництво Української бібліотечної асоціації в контексті міжкультурної комунікації. **Методологічною основою** дослідження є загальнотеоретичні методи дослідження (аналіз та синтез), що дозволили дослідити особливості міжнародного співробітництва Української бібліотечної асоціації в контексті міжкультурної комунікації. **Наукова новизна** полягає у тому, що здійснено аналіз діяльності Української бібліотечної асоціації, зокрема основні напрями, інноваційні форми як чинника міжкультурної комунікації. Зроблена спроба визначити важливість подальшого розвитку міжнародного співробітництва Української бібліотечної асоціації для налагодження культурних зв'язків України зі світовим співтовариством. **Висновки.** Важливим компонентом міжнародних відносин будь-якої держави є міжнародне співробітництво у бібліотечно-інформаційній сфері. Для покращення міжкультурної комунікації у бібліотечній галузі вагомую роль відіграє діяльність Української бібліотечної асоціації. Вона сприяє розвитку міжнародної співпраці, виступає одним із партнерів у реалізації міжнародних проектів і програм, які покращують бібліотечно-інформаційне обслуговування та дозволяють підвищити цінність бібліотечної професії у нашій країні.

Ключові слова: громадськість; інформаційні зв'язки; інформаційне середовище; міжнародне бібліотечне співробітництво; Українська бібліотечна асоціація; міжкультурна комунікація.

О. О. Лапская

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНСКОЙ БИБЛИОТЕЧНОЙ АССОЦИАЦИИ В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Цель работы. Проанализировать международное сотрудничество Украинской библиотечной ассоциации в контексте межкультурной коммуникации. **Методологической основой** исследования являются общетеоретические методы исследования (анализ и синтез), которые позволили

исследовать особенности международного сотрудничества Украинской библиотечной ассоциации в контексте межкультурной коммуникации. **Научная новизна** заключается в том, что осуществлен анализ деятельности Украинской библиотечной ассоциации, в частности основные направления, инновационные формы как фактора межкультурной коммуникации. Сделана попытка определить важность дальнейшего развития международного сотрудничества Украинской библиотечной ассоциации для налаживания культурных связей Украины с мировым сообществом. **Выводы.** Важным компонентом международных отношений любого государства является международное сотрудничество в библиотечно-информационной сфере. Для улучшения межкультурной коммуникации в библиотечной отрасли важную роль играет деятельность Украинской библиотечной ассоциации. Она способствует дальнейшему развитию международного сотрудничества, выступает одним из партнеров в реализации международных проектов и программ, которые улучшают библиотечно-информационное обслуживание и позволяют повысить ценность библиотечной профессии в нашей стране.

Ключевые слова: общественность; информационные связи; информационная среда; международное библиотечное сотрудничество; Украинская библиотечная ассоциация; межкультурная коммуникация.

O. Lapska

UKRAINIAN INTERNATIONAL COOPERATION OF THE UKRAINIAN LIBRARIAN ASSOCIATION IN THE CONTEXT OF THE INTERCULTURAL COMMUNICATION

Purpose of Article. The purpose of the article is to analyse international cooperation of Ukrainian Librarian association in the context of intercultural communication. **Methodology.** The methodological basis of the study is general theoretical methods (analysis and synthesis), which allow to investigate the features of international cooperation of the Ukrainian Librarian Association in the context of intercultural communication. **Scientific novelty.** The scientific novelty lies in the analysis of the Ukrainian Librarian Association, its key trends, innovative form factors as intercultural communication. The author made an attempt to define the importance of further development of international cooperation of the Ukrainian Librarian Association and its establishment of cultural relations of Ukraine with the world community. **Conclusions.** An important component of international relations of any state is international cooperation in librarian and information sector. The Ukrainian Library Association plays a significant role in the improvement of cross-cultural communication in the field of library activity. It contributes to the further development of international cooperation. It is also one of the partners in the implementation of projects and programs that improves library and information services and can increase the value of the librarians in our country.

Keywords: public; information links; information environment; international librarian cooperation; Ukrainian Library Association; intercultural communication.

Постановка проблеми. Новим етапом розвитку суспільства є глобалізація. Це найважливіший, найвпливовіший і найвиразніший процес сучасних світових суспільних відносин. Однією із суттєвих ознак глобалізації є співпраця і окремих осіб, і цивілізацій. В основі взаємодії останніх лежить міжкультурна комунікація. Участь у діалозі між культурами сприяє поширенню найцінніших пам'яток національних культур у світовий простір, що робить їх надбанням усього людства та формує єдиний світовий інформаційний простір.

У нинішніх умовах глобалізації цивілізації відбувається розширення кордонів та збіль-

шення можливостей для посилення міжнародної взаємодії в бібліотечному інформаційно-комунікаційному просторі через громадські організації [6, 47]. Сучасний рівень розвитку міжнародного співробітництва характеризується розвитком координаційних та інтеграційних процесів, прагненням до плідної, взаємовигідної співпраці в усіх напрямках. Інтенсифікація міжнародних зв'язків суттєво вплинула на розвиток практики міжнародної співпраці в галузі бібліотечної справи. Участь бібліотек України в міжнародних програмах і проектах, посилення співробітництва у сфері забезпечення доступу до документів на основі

нових інформаційних технологій, збільшення кількості особистих контактів багато в чому визначили зміни міжкультурної комунікації і в практичній діяльності бібліотек.

Використання міжнародного досвіду у вітчизняній практиці з урахуванням її особливостей є значущим чинником прогресивного розвитку бібліотечної справи України. На сьогодні ефективним може бути інформаційне партнерство, засноване на розумінні відмінності культур, однак, яке використовує усі сучасні можливості в наданні інформації.

Для покращення функціонування громадянського суспільства важливу роль відіграють громадські організації, об'єднання, товариства. Вони представляють різні за характером групи, які виступають основою в організації публічного діалогу між державними органами влади та суспільством. Їх діяльність спрямована на вирішення соціально значущих проблем суспільства та на допомогу у вирішенні ключових питань громадянського життя [5].

Сучасне громадське суспільство існує за принципом пріоритету життєвих інтересів, прав і свобод людини. Важливим компонентом демократії є залучення громадськості до процесів вироблення політики та прийняття політичного рішення. Це дозволяє активно брати участь у формуванні та реалізації публічної політики, а також самостійно її оцінювати. Взаємодія такого діалогу є принципово двосторонньою, що сприяє безперешкодній реальній співпраці.

У світовій практиці склалася типологія комунікаційних відносин у системі «влада – громадськість», що включає: інформування, консультування, залучення громадськості до участі [2, 36].

Особливе місце у забезпеченні міжкультурної комунікації, розгортанні діалогу посідають громадські організації. Адже, виконуючи роль соціальних посередників між групами представників різних інтересів і урядовими структурами, між громадянським суспільством і державою, вони спрямовують свою діяльність «на розвиток міжнаціональних відносин, відродження і розвиток національних культур, задоволення духовних запитів населення» [1].

Перші професійні об'єднання у бібліотечній справі почали функціонувати у різних країнах світу понад сто років тому. В Україні найвагомішою громадською організацією, яка

займається вирішенням проблемних питань фахівців бібліотечної сфери є Українська бібліотечна асоціація (УБА).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Про значення міжкультурних комунікацій для розвитку бібліотечно-інформаційної галузі свідчать дослідження останніх років і зарубіжних науковців С. Гришиної, Н. Ігумнової, Г. Кісловської, Я. Шрайберга, О. Кулікової, Р. Мотульського, і українських учених А. Бровкіна, Т. Кулаковської, Л. Філіпової, Т. Ярошенка, Т.Ю. Гранчак та ін. [4].

Здійснення міжкультурних комунікацій між бібліотеками свідчить, що сучасний рівень соціальних комунікацій створює умови для формування та розвитку інтеграційних механізмів у світовому масштабі [6].

Аналізуючи наукові публікації вітчизняних науковців, які у тому чи іншому аспекті висвітлюють основні напрями міжнародного бібліотечного співробітництва, варто виокремити праці В. Загуменної, В. Пашкової, Л. Прокопенко, І. Шевченко, О. Воскобойнікової-Гузєвої [3].

Пашкова В.С. досліджує роль бібліотечних асоціацій. На її думку, це безкорисливі громадські об'єднання, діяльність яких забезпечує розвиток бібліотечної справи, а також сприяє покращенню системи обслуговування користувачів бібліотек [7].

О.В. Воскобойнікова-Гузєва, зокрема, розглядає особливості соціального партнерства. Вона наголошує, що в сучасних умовах важливим чинником вирішення проблем бібліотечної галузі є взаємодія книгозбірень із державними та місцевими органами влади, установами й організаціями, громадськими організаціями й окремими особами. Також вона розробила концепцію розвитку соціального партнерства у бібліотечно-інформаційній сфері [3, 5].

Мета дослідження — проаналізувати міжнародне співробітництво Української бібліотечної асоціації в контексті міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. У здійсненні міжкультурної комунікації значну роль відіграють громадські бібліотечні організації. В останнє десятиліття громадські бібліотечні організації України активно співпрацюють із професійними міжнародними організаціями. Вони беруть участь у реалізації міжнародних проектів, які, на-

самперед, дозволяють отримати вільний доступ громадянам нашої країни до світових інформаційних ресурсів, а також підвищувати кваліфікацію фахівцям бібліотечно-інформаційної сфери. Бібліотечні організації почали розвивати професійні зв'язки із закордонними книгозбірнями, безперешкодно організовувати та брати участь у міжнародних конференціях, виставках тощо, що сприяє розвитку міжкультурної комунікації.

В Україні створюються громадські організації, які представляють інтереси бібліотек, видавництва, систем і відомств. Найбільш значущою є діяльність Української бібліотечної асоціації (УБА). Її створено 1995 року. В лютому 2015 року виповнилось 20 років із дня заснування Української бібліотечної асоціації. Це незалежна всеукраїнська громадська організація, яка характеризується індивідуальним та колективним членством, об'єднанням осіб, які професійно пов'язані з бібліотечною справою, бібліографічною та інформаційною діяльністю, та тих, хто зацікавлений у їх результативному розвитку [12].

За даними, які вказані на офіційному сайті організації, на сьогодні налічується близько 69 тис. фахівців бібліотечної справи з усієї України та понад 39 тис. бібліотек, що є членами УБА. Представники УБА працюють у різних бібліотеках: національних, публічних, вишівських, шкільних. За роки свого існування УБА представляла нашу країну на міжнародних конференціях та самостійно організовувала семінари, тренінги. Крім того, було опубліковано значну кількість науково-практичних фахових видань, які сприяли й досі сприяють розвитку бібліотечно-інформаційної справи та підвищенню іміджу бібліотек у суспільстві [12].

Статутом Української бібліотечної асоціації передбачається, що діяльність асоціації спрямована на створення системи вільного доступу громадян до інформації, на захист інтелектуальної свободи та підвищення рівня знань громадян у цій сфері.

Метою асоціації є активний вплив на бібліотечну та інформаційну політику в Україні, консолідація бібліотек, укріплення і розвиток бібліотечної професії та бібліотечно-інформаційної освіти, підтримка та ініціація проектів, спрямованих на інформатизацію бібліотек, а також на збереження традиційної книжкової культури та підтримку читання [10].

Вказано, що УБА тісно співпрацює із громадськими організаціями, державними структурами, спілками та окремими громадянами, діяльність яких сприяє розвитку бібліотечної справи.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності УБА є міжнародне співробітництво. У Статуті зазначено, що асоціація співпрацює та може бути членом міжнародних громадських (неурядових) організацій, укладає міжнародні договори, які дозволяють підтримувати прямі міжнародні контакти та зв'язки, активізує свою участь у реалізації заходів, сприяє розвитку бібліотечної справи, що не суперечить міжнародним зобов'язанням України [10].

УБА є національною бібліотечною асоціацією. Вона є членом Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА), де представлена у трьох секціях: національних бібліотечних асоціацій, публічних бібліотек та університетських бібліотек. Це дозволяє асоціації впроваджувати документи ІФЛА в Україні, представляти нашу країну та брати участь у щорічних конференціях ІФЛА, семінарах, входити до складу експертних груп тощо.

Партнерство УБА з Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) сприяє розвитку міжкультурної комунікації та дає можливість вивчати та запозичувати кращий міжнародний досвід, вносити свої пропозиції у розвиток бібліотечної справи в світі, вдосконалювати та переймати міжнародну систему освіти майбутніх бібліотечних фахівців, ділитися кращими напрацюваннями вітчизняної бібліотечної теорії та практики, пропонувати свої підходи для покращення розвитку бібліотечної справи.

Членство УБА в Європейській бібліотечній асоціації (EBLIDA) сприяє розвитку міжнародних відносин. Так, зокрема, було укладено договори з бібліотечними установами та бібліотечними асоціаціями різних країн (Польщі, Латвії, Угорщини, Республіки Білорусі) [11].

Українська бібліотечна асоціація, прагнучи до розбудови міжкультурної комунікації з професійними громадськими організаціями інших країн, всебічно розвиває програми партнерства та співпраці. За останні роки УБА активно бере участь у проектах та програмах, що організовує та представляє ІФЛА.

Важливою для розвитку міжнародної бібліотечної співпраці є участь УБА у реалізації одного з наймасштабніших міжнародних бібліотечних проектів в Україні – «Бібліоміст». Цей проект адмініструється міжнародною неприбутковою організацією IREX, і є складовою програми «Глобальні бібліотеки», яка фінансується Фондацією Білла та Мелінди Гейтс та підтримується USAID. Метою програми «Бібліоміст» є сприяння міжнародному та міжкультурному взаєморозумінню, вільного та безперешкодного представлення через Інтернет у багатомовному форматі найкращих зразків культурної спадщини різних країн світу, підтримка у створенні вільного доступу до мережі Інтернет у публічних бібліотеках України, оснащення бібліотечних залів новітніми інформаційними технологіями, що сприятиме збільшенню користувачів та удосконаленню бібліотечно-інформаційного обслуговування.

Міжнародний проект «Бібліоміст» передбачав створення Головного Тренінгового центру УБА, який розпочав свою роботу 2009 року. Функціонування центру дозволяє підвищити кваліфікацію бібліотечним працівникам України, зокрема швидко адаптуватись до соціокультурних, економічних та інформаційно-технологічних вимог.

Цінним є те, що проект «Бібліоміст» не лише сприяє покращанню доступу громадян до Інтернету й інформаційних технологій, навчанню користувачів, а й включає такі важливі для УБА компоненти, як «Розбудова організаційної спроможності УБА» та «Створення тренінгових центрів для бібліотекарів» [12].

Завдяки фінансовій підтримці Фонду Білла та Мелінди Гейтс УБА реалізувала важливу програму ІФЛА «Розбудова потужних бібліотечних асоціацій», що дало можливість фахівцям бібліотечної справи набувати нові знання та навички з організації управління професійними бібліотечними об'єднаннями.

УБА розвиває партнерство у реалізації проектів багатьох національних та закордонних об'єднань, зокрема Фонду «Відродження» (Київ), Інституту Відкритого Суспільства (Будапешт), Британської Ради (Київ), Гете-Інституту (Київ), Німецького Бібліотечного Інституту (Берлін), Посольства США в Україні, Ради міжнародних наукових досліджень та об-

мінів (IREX). Асоціація має позитивний досвід співпраці з Європейською Комісією за програмою «Технології інформаційного суспільства» щодо реалізації проектів PULMAN («Публічні бібліотеки активізують використання сучасних мереж») та CALIMERA («Використання в культурі: місцеві заклади як посередники в організації доступу до електронних ресурсів»).

Для розвитку міжкультурної комунікації з професійними громадськими організаціями інших країн важливим було підписання Меморандуму про співробітництво бібліотечних асоціацій країн СНД. Цей документ було затверджено 27 вересня 2012 р. Нашу країну представляли президент УБА І.О. Шевченко та віце-президент УБА Т.І. Вилегжаніна. До підписання приєдналися й такі асоціації, як Асоціація розвитку бібліотечної справи Азербайджану, Білоруська, Вірменська, Російська, Таджикиська бібліотечні асоціації, Бібліотечні асоціації Республік Казахстан, Киргизстан і Молдова [12].

У документі вказано, що бібліотечні асоціації повинні сприяти вирішенню питань вільного доступу громадян до інформації, проблеми збереження історико-культурної спадщини, а також здійснювати соціальний захист бібліотекарів [8, 74].

Проблема міжнародного співробітництва знаходить своє відображення у діяльності УБА через розробку нормативно-правової бази та інших документів (концепцій, стратегій, положень), що спрямовані на модернізацію діяльності бібліотек і бібліотечної системи загалом. Таким прикладом може стати участь УБА у розробці концепції, яка була покладена в основу Стратегії розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 р. Підготовлена Робочою групою у квітні 2015 р. Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України» затверджена Кабінетом Міністрів України 23 березня 2016 р. Ці документи стали предметом широкого фахового обговорення, яке продовжується й досі.

В цьому документі акцентується увага на необхідності розробки та впровадження дієвої державної політики у бібліотечній справі, спрямованої на модернізацію нормативно-правової бази та стандартів, які визначають діяльність бібліотек; досягнення стабільно-

го фінансування і матеріально-технічного та кадрового забезпечення; сприяння інтеграції вітчизняних бібліотек у глобальний інформаційний простір [9, 4-5].

У Стратегії також знайшли відображення й питання міжнародного співробітництва. Зокрема, визначено, що пріоритетними завданнями бібліотек є дотримання європейських цінностей та сприяння інтеграції у європейське співтовариство. У стратегічних напрямках розвитку бібліотечної справи, а саме розвиток ефективних комунікацій, передбачається створення системи ефективної внутрішньої та зовнішньої комунікації для розвитку співпраці, просування спільних цінностей та досягнення стратегічних результатів. Зазначено, що необхідно удосконалити внутрішню професійну комунікацію, розвивати міжнародні професійні зв'язки, що сприятиме активному включенню фахівців бібліотечної сфери України у міжнародне професійне середовище.

Серед важливих заходів міжнародного співробітництва в планах дій Стратегії визначені короткострокові дії, серед яких – прийняття необхідних документів для участі України у міжнародних договорах, які спрямовані на розвиток бібліотечно-інформаційної сфери.

У середньострокових діях передбачено реалізацію державної цільової програми з модернізації матеріально-технічної бази бібліотек та створення зведеного електронного каталогу бібліотек України та базу даних авторитетних національних файлів.

Серед довгострокових дій Стратегії передбачено реалізацію державної цільової програми інформатизації бібліотек, створення Національної електронної бібліотеки України, програма «Мобільні бібліотеки» та ін.[11].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що невід'ємним компонентом міжнарод-

них відносин будь-якої держави є міжнародне співробітництво у бібліотечно-інформаційній сфері. Важливим для покращення міжкультурної комунікації у бібліотечній галузі є діяльність Української бібліотечної асоціації. Вона сприяє розвитку міжнародних зв'язків, виступає одним із партнерів у реалізації міжнародних проектів і програм, що сприяють покращенню бібліотечно-інформаційного обслуговування та розвитку бібліотечної професії.

УБА є національною бібліотечною асоціацією, а також визнана професійною спільнотою не тільки в Україні, а й у світі. Одне із пріоритетних завдань асоціації – створення вільного доступу до інформації, забезпечити свободу слова, що дозволить громадянам безперешкодно отримувати знання та знаходити потрібну інформацію і серед світових інформаційних ресурсів. Партнерство з професійними громадськими організаціями дозволяє реалізовувати УБА різні за характером програми та проекти, які сприяють міжкультурній комунікації, підвищують роль бібліотек у суспільстві. Одним із суттєвих завдань діяльності УБА є розвиток бібліотечно-інформаційної освіти та бібліотечної професії. На основі проектної співпраці створюються тренінгові центри для працівників бібліотек, проводяться лекції, семінари, круглі столи.

Перспективним для подальшого розвитку УБА є покращання координації та кооперації її діяльності. Міжнародне співробітництво УБА потребує розроблення нормативно-правової бази. Вдосконаленню діяльності Української бібліотечної асоціації сприятиме розвиток їхньої організаційної спроможності, цілеспрямована діяльність щодо залучення нових членів і розвитку послуг, актуалізація функцій відповідно до потреб суспільства та галузі.

Список використаних джерел

1. Антонюк О. Культурно-національні товариства / О. Антонюк / Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Довіра ; Генеза, 1996. – С. 527.
2. Берегова О.В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в культуротворчих процесах України / О.В. Берегова // Культурологічна думка. – 2011. – №3. – С. 33-39.
3. Воскобойнікова-Гузєва О.В. Соціальне партнерство як чинник розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України / О.В. Воскобойнікова-Гузєва // Бібліотечний вісник – 2014. – №4. – С. 3-7.

4. Гранчак Т.Ю. Міжкультурна комунікація як напрям діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Т.Ю. Гранчак // Бібліотечний вісник. – 2015. – №1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2015_1_10. – Назва з екрана.
5. Колосай Л.А. Роль громадських організацій у розвитку бібліотек навчальних закладів / Л.А. Колосай // Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. Вип. 1. Науково-інформаційне забезпечення освітянської галузі України / АПН України, Держ. наук-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – К. : Четверта хвиля, 2008. – С. 384-394.
6. Ніколаєв Д. Міжнародні бібліотечні комунікації: за результатами матеріалів конференцій «Крим» / Дмитро Ніколаєв // Вісник Книжкової палати. – 2011. – №8. – С. 47-50.
7. Пашкова В.С. Еволюція національних бібліотечних асоціацій (1876–2009 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / В.С.Пашкова ; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – Київ, 2010. – 40 с.
8. Пашкова В.С. Розбудова потужних бібліотечних асоціацій : навч. матеріали для підвищ. кваліфікації бібліотекарів / уклад. : В.С. Пашкова, Я.Є. Сошинська ; Укр. бібл. асоц. ; Нац. акад. кер. Кадрів культури і мистецтв ; Центр безперервної інформ.-бібл. освіти. – К. : Самміт-Книга, 2012. – 184 с.
9. Попик В. Стратегія розвитку бібліотечної сфери та пріоритети формування національного науково-інформаційного простору / В. Попик // Бібліотечний вісник. – 2015. – №5. – С. 3-9.
10. Статут Всеукраїнської громадської організації «Українська бібліотечна асоціація» (нова редакція) [Електронний ресурс]. – Київ, 2016. – Режим доступу: <http://ula.org.ua/ua/252-dokumenti/dokumenti-uba>. – Назва з екрана.
11. Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України» : проект [Електронний ресурс] // Ліга. Закон : Головний правовий портал України. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/NT1592.html. – Назва з екрана.
12. Українська бібліотечна асоціація : документи і матеріали / уклад. : В.С.Пашкова, В. О.Кононенко // Українська бібліотечна асоціація ; Національна парламентська бібліотека України. – 4-е вид., переробл. і доповн. – К., 2001. – 77 с.

References

1. Antonyuk, O. (1996). Cultural and national associations. Small encyclopaedia of ethnic state establishment. Kyiv: Dovira; Geneza [in Ukrainian].
2. Beregova, O.V. (2011). Modern information and communication technologies in the cultural processes of Ukraine. Kulturologichna dumka, 3, 33-39 [in Ukrainian].
3. Voskoboinikova-Guzeva, O.V. (2014). Social partnership as a factor in the development of library-information sphere of Ukraine. Bibliotekhnij visnyk, 4, 3-7 [in Ukrainian].
4. Ghranchak, T.Ju. (2015). Intercultural communication as the direction of the Vernadsky National Library of Ukraine. Bibliotekhnij visnyk, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2015_1_10 [in Ukrainian].
5. Kolosaj, L.A. (2008). The role of NGOs in the development of libraries of educational institutions. Naukovi praci Derzhavnoji naukovo-pedagogichnoji biblioteki Ukrajinjy imeni V.O. Sukhomlyns'kogho, 1, 384-394 [in Ukrainian].
6. Nikolajev, D. (2011). International library of communication: the results of conference «Крым». Visnyk Knyzpkovoi Palaty, 8, 47-50 [in Ukrainian].
7. Pashkova, V.S. (2010). Evolution of National Librarian Associations (1876-2009 years). Extended abstract of doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
8. Pashkova, V.S., & Soshynska J. J. (2012). Building strong library associations. Kyiv: Sammit-Knygha [in Ukrainian].
9. Popyk, V. (2015). The strategy of the development of library areas and priorities of the forming of the national scientific information space. Bibliotekhnij visnyk, 5, 3-9 [in Ukrainian].
10. Statute of the Ukrainian public organization «Ukrainian Librarian Association» (new edition). (2016). Kyiv. Retrieved from <http://ula.org.ua/ua/252-dokumenti/dokumenti-uba> [in Ukrainian].
11. The development strategy of libraries in Ukraine by 2025 «Qualitative changes in libraries to ensure sustainable development of Ukraine». Liga. Zakon. Ghlavnyj pravovoj portal Ukrainy. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/NT1592.html [in Ukrainian].
12. Ukrainian Library Association documents and materials. (2001). Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia, Natsionalna parlamentska biblioteka Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].